

◆	सम्पादकीय	
	लोकतन्त्र : बोली र व्यवहार	२
◆	आवरण	
	मधेसको आन्दोलन र त्यसलाई हेर्ने दृष्टिकोण - माधवकुमार नेपाल	३
	तराईको हिंसात्मक आन्दोलन: सङ्क्षिप्त चर्चा - प्रदीप नेपाल	७
	पहिलोपल्ट गौरव गर्न लायक उपलब्धी	९
◆	राष्ट्रिय राजनीति	
	राजतन्त्रको मात्रात्मक निषेध-बेदुराम भुसाल	१०
◆	पार्टी जीवन	
	पार्टीभित्रका विकृति-विसङ्गतिका सम्बन्धमा - युवराज ज्ञवाली	१२
◆	दृष्टिकोण	
	नेपालको सन्दर्भमा सङ्घीय प्रणाली - शंकर पोखरेल	१४
◆	बहस	
	नेपालको एकीकरणबारे छोटो चर्चा - मोदनाथ प्रश्रित	१९
◆	सरोकार	
	कम्युनिस्ट आन्दोलनबाट नयाँ पुस्ताले लिनुपर्ने शिक्षा - एन.बी. खाँड	२३
◆	विचार	
	नयाँ नेपालको निर्माण: अस्पष्टता र अमूर्तता - अमर गिरी	२४
◆	अर्थ	
	समाष्टिगत आर्थिक नीति र पृष्ठभूमि - डा. गोविन्दबहादुर थापा	२६
◆	अभियान	
	दार्चुलामा लोकतान्त्रिक गणतन्त्रका लागि ...- गोविन्दप्रसाद कलौनी	२८
	जनअभियानमा डोल्पा पुग्दा.- अमरबहादुर थापा	३०
◆	विश्व	
	इरानलाई अर्को कम्बोडिया बनाउने चाल - राजन भट्टराई	३१
	आउँदैछ, फ्रान्समा चुनावी भूकम्प - अग्निशिखा	३३
◆	सम्झना	
	पिस्करको सम्झनामा - कमला पराजुली	३४
◆	अन्तर्वार्ता	
	माओवादीले हतियार देखाउँदा पनि पछि हट्ने कुरा भएन	३६
◆	कथा	
	सर्कसकी केटी - भ.द्रागुन्स्की	३७
◆	दस्तावेज	३९
◆	कृति	
	पुष्पलालसँगको राजनीतिक यात्रा	४०

लोकतन्त्र बोली र व्यवहार

लोकतन्त्र भन्ने शब्द अहिलेको राजनीतिमा साह्रै सस्तो भएको छ । लोकतन्त्रभन्दा तलको बोली कोही बोल्दैनन् । सुन्दा यस्तो लाग्छ- संसारको कुनै पनि भूभागमा भन्दा बढी नेपालमा लोकतन्त्र फस्टाएको छ । तर, मुलुकमा विद्यमान संस्कृति, संस्कार, सरकारको व्यवहारको गम्भीर विश्लेषण गर्ने हो भने लोकतन्त्र नेपालका लागि उक्लिनसक्नुको पहाड भएको छ ।

लोकतान्त्रिक शासन भन्ने वित्तिकै शासनमा पारदर्शिता भन्ने बुझिन्छ । सरकारले ठगेर दिने सूचनाको हक होइन पारदर्शिता भनेको । पारदर्शिता भनेको महत्त्वपूर्ण राष्ट्रिय मुद्दाहरूमा जनताको पूर्ण सहभागिता हो । सबैलाई थाहा छ, नेपालको राजनीति अहिले पनि मुलुकको मध्यमवर्गीय समुदायको वरिपरि नाचिरहेको छ । आमजनता भन्ने त शब्द मात्रै भएको छ नेपालमा । त्यसैले जनताले हुकुमका बारेमा मात्रै जानकारी पाउँछन् । पहिले त्यस्तो हुकुम राजाको नामबाट जारी हुने गर्थ्यो, अहिले प्रधानमन्त्रीको नामबाट जारी हुने गरेको छ । हुकुम लोकतान्त्रिक आचारण होइन ।

लोकतन्त्र भनेको पारस्परिक सम्मान, विश्वासको धरातल हो । तर, नेपालको शासनमा कोही कसैप्रति विश्वस्त छैन । नेपाली काङ्ग्रेसलाई कसैले लोकतान्त्रिक पार्टी मान्दैनन् । काङ्ग्रेस पनि वामपन्थी पार्टीको हैसियत बढ्ला कि भनेर सधैं सन्त्रस्त रहिरहेको हुन्छ । यही अविश्वासले मुलुकमा राजनीतिलाई कमजोर बनाएको छ । राजनीति कमजोर भएपछि गैरराजनीतिक क्रियाकलापहरू सक्रिय हुन थाल्दछन् । नेपालमा अहिले यही भइरहेको छ ।

लोकतन्त्र भनेको छलफल, सुझाव सङ्कलन र आफ्ना मान्यताहरूको परिमार्जन हो । नेपालमा यो पनि हुन सकिरहेको छैन । हाम्रो पार्टीले तीन महिनाअघि नै मुलुकको लोकतान्त्रीकरणका लागि जनमतसङ्ग्रह, प्रादेशिक सङ्घीय राज्यप्रणाली एवम् समावेशी सहभागिताका लागि समानुपातिक निर्वाचन प्रणालीको प्रस्ताव गरेको थियो । जनताको बीचमा राजनीतिक कार्य गरिरहेको हुनाले हाम्रो प्रस्ताव नै जनताको पक्षमा भएको त्यतिबेला पनि स्पष्टै थियो । तर, नेपाली काङ्ग्रेस, काङ्ग्रेस (प्रजातान्त्रिक), नेकपा (माओवादी) लगायतका सात पार्टीहरूले हाम्रो प्रस्तावलाई तिरस्कार गरे । त्यतिबेला सबै पार्टीले हाम्रो प्रस्तावलाई स्वीकार गरेर अन्तरिम संविधानमा समावेश गरिदिएको भए न तराईमा व्यापक आगजनी, तोडफोड, मारकाट हुन्थ्यो, न त तीन महिनापछि आएर सरकारले कब्जियत लागेको विरामीले जसरी तुरुक्-तुरुक् बोल्न बाध्य हुनुपर्थ्यो ।

लोकतन्त्र भनेको सम्पूर्णतामा शान्तिको शासन हो । तर काङ्ग्रेसलाई पनि सरकारी बन्दुक चाहिएको छ, माओवादी भन् के कम ! उसले त निजी सेना नै गठन गरेको छ । माघ महिनाको चौथो हप्तामा माओवादी बन्दुक-चेतना र सरकारी बन्दुक-चेतनाको जुहारी नै चल्यो, सुन्नेलाई समेत लाज लाउने गरी ।

त्यसैले हाम्रो पार्टीका नेता-कार्यकर्ताहरूले आफूप्रति विश्वास गर्न सिकनुपर्छ । लोकतन्त्रप्रति हामी मात्रै प्रतिबद्ध छौं । यो प्रतिबद्धता हाम्रो कमजोरी होइन, हाम्रो विश्वास हो । बन्दुक सबै हिसाबले निन्दनीय छ । त्यसैले लोकतन्त्रमा बन्दुकको बलमा निस्किएका धम्की, दबाव, मनपरि घृणाका अभिव्यक्ति मात्र हुन्छन् ।

मधेसको आन्दोलन र त्यसलाई हेर्ने दृष्टिकोण

माधवकुमार नेपाल

मधेसी आन्दोलनको पृष्ठभूमि

नेपालको तराई क्षेत्रमा बसोबास गर्ने विभिन्न जातीय समूहले आफूलाई मधेसी समुदायका रूपमा चिनाउँदै आएको छ। नेपालको तराईमा बसोबास गर्ने र मधेसी समुदायको पहिचान बोकेको उक्त समुदायले निकै पहिलेदेखि नै राज्यले आफ्नो समुदायप्रति भेदभाव गर्ने गरेको आवाज उठाउँदै आएको थियो। मैथिली, भोजपुरी, अवधि, थारु, बज्जिका र राजवंशी भाषा बोल्ने त्यस्तो समुदायले आफ्नो भाषा र संस्कृतिप्रति राज्यले विभेद गरिरहेको महसुस गरिरहेकै थियो। भारतीय हैकम र राजा महेन्द्रको मण्डले राष्ट्रवादको प्रत्यक्ष र परोक्ष असर पनि मधेसी समुदायले बेहोर्दै आएको थियो। तराई क्षेत्रमा जमिनदारी प्रथा बलियो रहेको र सामन्तवादी संस्कृतिको समेत वर्चस्व रहेका कारणले मधेसी समुदायभित्रकै ठूलो हिस्सा भूमिहीन अवस्थामा रहन बाध्य थियो। जमिनमाथिको स्वामित्वको अभाव र नेपाली बोल्नुपर्ने पञ्चायतकालीन कानुनी व्यवस्थाका कारणले उक्त समुदायको ठूलो हिस्सा नागरिकताको अधिकारबाट वञ्चित रहँदै आएको थियो। २०४६ सालको परिवर्तनपछि निर्माण भएको नेपाल अधिराज्यको संविधान ०४७ मा वंशजका आधारमा मात्र नागरिकता दिने नीति रहेको र नागरिकता पाइनसकेका भूमिहीन मधेसी समुदायका नेपाली नागरिकहरूले नागरिकता पाउने कुरा कानुनी दृष्टिले पनि असम्भवजस्तै थियो। तराईको नागरिकता समस्यालाई पहिलोपटक नेकपा (एमाले) ले सार्थक ढङ्गले समाधान गर्न पहल गरेको थियो। कमरेड धनपति उपाध्यायको अध्यक्षतामा आयोग गठन गरेर त्यहाँको नागरिकता समस्या समाधान गर्नका लागि गरेको प्रयास पनि सवैधानिक र कानुनी जटिलताका कारणले सम्भव हुनसकेको थिएन। ०५४ सालको स्थानीय निकायको निर्वाचनपछि स्थानीय निकायमा राष्ट्रिय भाषाहरूको प्रयोग गर्न गरिएको प्रयासलाई समेत सर्वोच्च अदालतले रोक लगाएर गैरनेपाली मातृभाषा बोल्ने निकै ठूलो समुदायलाई असन्तुष्ट बनाएको थियो। नेपाली सेनामा लगभग शून्य उपस्थिति र प्रहरी, प्रशासन र राज्यका अन्य निकायहरूमा समेत न्यून सहभागिताका कारणले मधेसी समुदायमा 'राष्ट्र मेरो हो तर राज्य मेरो होइन' भन्ने भावनाको विकास हुँदै गएको थियो। यसकै सेरोफेरो र पृष्ठभूमिमा नै ०६२-०६३ को ऐतिहासिक जनआन्दोलनको सफलतापछि स्थितिमा परिवर्तन आउने आशा र विश्वासमा अन्य समुदाय भन्ने मधेसी समुदायले पनि सङ्घीय शासन व्यवस्था, समानुपातिक निर्वाचन प्रणाली र समावेशी लोकतन्त्रका पक्षमा आफूलाई उभ्याएको थियो। तर, अन्तरिम संविधानले त्यसलाई उपेक्षा गरेको महसुस गरेका कारणले नै आन्दोलन यति छिट्टै मधेसी समुदायका बीचमा विस्तार हुन सकेको हो। यद्यपि, आन्दोलनलाई उत्तेजक र हिंसात्मक बनाउने कुरामा माओवादी, सरकार, जनआन्दोलनबाट पराजित भएका तत्त्वहरू र हिन्दू अतिवादी तत्त्वहरू तथा नेपालको तराई क्षेत्रमा अस्थिरता सिर्जना गरेर आफ्नो स्वार्थ सिद्धि गर्न चाहने राष्ट्रविरोधी शक्तिहरूको समेत भूमिका रहेको छ। तर, यति नै कुराका आधारमा मधेसी समुदायको राज्यको भेदभावका विरुद्धको आन्दोलनलाई कम आँकु हुँदैन। मधेसी समुदायले उठाई आएको सङ्घीयता, समानुपातिक निर्वाचन प्रणाली र समावेशी लोकतन्त्रको नीति पार्टीको नीतिसमेत भएका कारणले मधेसी आन्दोलनको मागलाई न्यायपूर्ण र जायज मागका रूपमा लिएर त्यसको शान्तिपूर्ण समाधानमा हामीले जोड दिएका हौं।

माघ २४ गते राती प्रधानमन्त्री गिरिजाप्रसाद कोइरालाले सङ्घीय शासन, जनसङ्ख्या प्रतिशतका आधारमा निर्वाचन क्षेत्र वृद्धि र सोही सङ्ख्यामा समानुपातिक प्रतिनिधिको सङ्ख्यासमेत वृद्धि गर्ने वचनबद्धतासहितको दोस्रो सन्देश आठ दलको सहमतिमा जारी गरेपछि मधेसको आन्दोलन हाल रोकिएको छ। आन्दोलन रोकिए पनि उक्त आन्दोलन र आन्दोलनका क्रममा देखापरेका विभिन्न घटना र प्रवृत्तिहरूको विश्लेषण र समीक्षा गर्नु आवश्यक छ।

आन्दोलनका कारण र प्रवृत्तिहरू

नेपालको पूर्वी तराईमा भएको मधेसी समुदायको आन्दोलनका मूलभूत विशेषता र प्रवृत्तिहरू निम्नानुसार रहेको देखियो :

- अहिलेको मधेसी समुदायको आन्दोलनको आह्वानकर्ता मधेसी जनअधिकार फोरम थियो। अन्तरिम संविधान जारी भएपछि अन्तरिम संविधानप्रति असहमति जनाउन फोरमले काठमाडौँमा आयोजना गरेको कार्यक्रममा सरकारले हस्तक्षेप गरी अपमानजनक ढङ्गले थुनामा राख्ने र राजकाज मुद्दा लगाउने काम गरेपछि त्यसको विरोधमा तराई बन्दको कार्यक्रम आह्वान गरिएको थियो। उक्त बन्दको देशका अन्य भागमा खासै प्रभाव नपरे पनि लहानमा भने उल्लेख्य प्रभाव पयो। मधेसी जनअधिकार फोरमको आह्वानमा लहानमा जम्मा भएका प्रदर्शनकारीहरूले सडक अवरुद्ध गरी प्रदर्शनलाई जारी राखिरहेका बेलामा माओवादी टोलीले त्यसको प्रतिरोध गरी अघि बढ्ने प्रयास गर्दा आन्दोलनकारीहरूका तर्फबाट ढुङ्गामुढा गरियो भनेर त्यसको प्रतिकारमा माओवादीका तर्फबाट गोली प्रहार गरियो। माओवादीको गोली प्रहारबाट घटनास्थलमा नै एक जना आन्दोलनकारीको मृत्यु भयो। उक्त घटनाले आलोचित बन्न पुगेको माओवादी पक्षले अर्को दिन घटनास्थलमा पुनः हस्तक्षेप गरी मृतकको शव खोसेर आफन्तहरूलाई दाहसंस्कार गर्न बाध्य बनायो। यस घटनाले

माओवादीविरुद्धको आक्रोशलाई अझ बढाइदियो। माओवादीका जोरजुलुमप्रति राज्य मौन रहेको आरोपमा आन्दोलनकारीको आक्रोश राज्यतर्फ सोझिदै गयो। पुलिस र आन्दोलनकारीहरूका बीचमा मुठभेड हुने, गोली चल्ने र मान्छे मारिने क्रम बढ्दै गयो। यसरी लहानमा सीमित रहेको आन्दोलन क्रमशः तराईका अन्य भागमा फैलिँदै गयो। आन्दोलनमा आमजनताको सहभागिता बढ्दै जाँदा त्यसमा मधेसी जनअधिकार फोरम र सङ्गठित नेतृत्वको भूमिका समेत कमजोर हुँदै गएको अवस्था छ।

● मधेसी जनअधिकार फोरमको आन्दोलनलाई विस्तारित गर्ने कुरामा माओवादीबाट अलगिएको तराई जनतान्त्रिक मुक्तिमोर्चाको पनि निकै ठूलो हात रहेको छ। गोइत समूह र ज्वालासिंह समूहका नाममा मध्य तराई क्षेत्रमा क्रियाशील यी दुई समूहले माओवादीहरू सुधारको राजनीतिमा समाहित भएको अवस्थाको सुरक्षा शून्यताको लाभ उठाउने कोसिस गरिरहेका थिए। त्यसक्रममा एउटा घटकले नेपालको तराई क्षेत्रमा पहाडी समुदायका व्यक्तिहरू चालक रहेका सवारी साधनहरू चल्न नदिने घोषणा गरिरहेका थिए। उनीहरूले पहाडी मूलका मानिसहरूलाई लक्षित गरेर विभिन्न प्रकारका कारवाहीहरू सञ्चालन गरिरहेका थिए। त्यसले नेपालको तराई क्षेत्रमा माओवादीसँगको शान्ति प्रक्रियाका सफलतासँगै एक प्रकारको त्रास र अन्योलको वातावरण सिर्जना गरिदिएको थियो। माओवादी सशस्त्र विद्रोहको शान्तिपूर्ण समाधान खोज्ने क्रममा उनीहरूबाट अलगिएको समूहहरूलाई शान्ति प्रक्रियामा सम्बोधन नगरिँदा उनीहरूमा प्रतिशोधात्मक भावना अझ बढेर गयो। माओवादीविरोधी मानसिकताले पनि तराईमा सशस्त्र गतिविधिले मौलाउने आधार पाइरहेको थियो। हाम्रो पार्टीले परिस्थितिको गम्भीरतालाई महसूस गरी माओवादीबाट अलगिएको अन्य सशस्त्र समूहलाई पनि शान्ति प्रक्रियामा ल्याउनु पर्छ भन्ने धारणा अघि सार्दै आएको थियो। अन्तरिम संविधान जारी हुनुभन्दा पहिले त्यस्ता समूहहरूसँग पनि सहमति जुटाउने कोसिस गरेको भए सम्भवतः समस्या यस रूपमा विकराल बन्ने थिएन।

● मधेसी समुदायको आन्दोलनलाई विस्फोटक बनाउने कुरामा ऐतिहासिक जनआन्दोलनबाट पराजित बन्नुपुगेका दक्षिणपन्थी पुनरुत्थानवादी तत्त्वहरूको पनि निकै ठूलो भूमिका रहेको छ। अन्तरिम संविधानले राजालाई अधिकारविहीन बनाएपछि हतप्रभ बनेका राजावादीहरूले अन्तरिम संविधानलाई असफल बनाउन र संविधानसभाको चुनाव हुन नदिनका लागि षड्यन्त्रका तानाबाना बुनिरहेका थिए। यसका लागि उनीहरूले नेपालभित्रका र भारतमा रहेका हिन्दू अतिवादीहरू, चरम दक्षिणपन्थी राजनीतिक दलहरू र अपराधिक समूहहरूलाई समेत परिचालित गर्ने प्रयास गरिरहेका थिए। नेपालगन्जको तोडफोड, लुटपाट र हिंसात्मक घटनाको सीडी व्यापक रूपमा वितरण गरी स्थितिलाई चर्काउन, मधेस समुदायका मानिसलाई गाउँगाउँ र जिल्ला-जिल्लामा उग्र र उत्तेजित बनाउन प्रयास गरे। भारतका विभिन्न भागमा गएर त्यस्ता गतिविधिहरू सञ्चालन गरिएका समाचारहरू पनि नआएका होइनन्। यस प्रकारका गतिविधिहरूलाई गम्भीरतापूर्वक नलिने र समयमै नियन्त्रण गर्न कोसिस नगर्ने सरकारको कमजोरीका कारणले पनि राजावादी तत्त्वहरू उत्साहित हुँदै गए।

● मधेसी समुदायको आन्दोलनलाई विस्फोटक बनाउने कुरामा माओवादी नेतृत्वका अभिव्यक्तिहरू र तिनका स्वेच्छाचारी क्रियाकलापले पनि काम गरेको छ। लहान घटनामा माओवादी पक्षले गोली चलाएर हत्या गर्ने र लास खोसेर जलाउने काम गर्दैनथ्यो भने समस्या यस रूपमा विस्फोट नै हुने थिएन। त्यति मात्र होइन, समस्या विस्फोटक बन्दै गए पनि सम्बद्ध पक्षलाई वार्ताको टेबुलमा बोलाएर समस्याको समाधान गर्ने कुरामा समेत माओवादी सकारात्मक भइदिएको भए पनि समस्याको समयमै समाधान गर्न सम्भव हुने थियो। तर, आफूबाट अलगिएको समूहको अस्तित्वलाई नस्वीकार्ने गलत चिन्तनले पनि समस्या समाधानमा कठिनाई उत्पन्न गरेको छ। यसका साथै शक्तिको आडमा माओवादीका तर्फबाट तराई क्षेत्रमा सुरु गरिएको सङ्गठन विस्तारको अभियान, अपहरण र चन्दा आतङ्कले पनि समस्या बढाएको देखिन्छ। यसका साथै समस्या खडा गरेपछि नै आफ्नो कुरा पूरा गराउन सकिन्छ भन्ने माओवादी आन्दोलनले स्थापित गरेको गलत मान्यताले पनि विद्रोही पक्षलाई प्रेरित गरेको देखिन्छ।

● मधेसी समुदायको आन्दोलन यस रूपमा विस्फोटक बनाउनमा नेपाली काङ्ग्रेसको यथास्थितिवादी चिन्तन र सरकारको उपेक्षापूर्ण व्यवहारले पनि काम गरेको छ। माओवादीसँगको सहमति भएपछि, जे पनि गर्दा हुन्छ, भन्ने नेपाली काङ्ग्रेसको नेतृत्वको मानसिकताले नै परिवर्तनका एजेण्डालाई ठीक ढङ्गले सम्बोधन गर्ने कुरामा समेत समस्या उत्पन्न भएको छ। दलित, आदिवासी, जनजाति, मधेसी, महिला तथा कर्णाली प्रदेश लगायतको दुर्गम तथा हिमाली क्षेत्रका जनताले सुरुदेखि नै आफ्नो पहिचान, सहभागिता र पहुँचलाई सुनिश्चित बनाउने सन्दर्भमा सङ्घीयता, समानुपातिक निर्वाचन प्रणाली र समावेशी लोकतन्त्रको वकालत गर्दै आएका थिए। नेपाली काङ्ग्रेसवाहेकका अन्य राजनीतिक दलहरू त्यसप्रति सकारात्मकसमेत थिए। तर, नेपाली काङ्ग्रेसका कारणले नै अन्तरिम संविधानमा उक्त विषयले यथोचित स्थान पाउन सकेन। अहिले आएर नेपाली काङ्ग्रेसले सङ्घीयताका पक्षमा सैद्धान्तिक प्रतिबद्धता जनाए पनि समानुपातिक निर्वाचन प्रणाली र समावेशी लोकतन्त्रका सन्दर्भमा भने अझै पनि सहमत हुनसकेको छैन। यसरी नै माओवादीबाट

अलग भएका सशस्त्र समूहसँगको वार्ताका सन्दर्भमा पनि नेपाली काङ्ग्रेस माओवादीबाट प्रभावित भएर वार्ताका लागि पहल नगर्ने कुराले पनि समस्या पैदा गरेको देखिन्छ ।

अब गर्नुपर्ने कामहरू

● तराई क्षेत्रमा भएको मधेसी समुदायको आन्दोलनमा विभिन्न पक्षको स्वार्थ र सहभागिता रहेको देखिए पनि यसलाई सदियौँदेखिको राज्यको विभेदकारी नीतिका विरुद्धको आन्दोलनका रूपमा बुझ्नुपर्दछ । हाम्रो पार्टी पङ्क्तिले मधेसी समुदायको भावना अनुरूपका न्यायपूर्ण मागहरूलाई समर्थन गर्दै आन्दोलनलाई सद्भावपूर्ण र शान्तिपूर्ण बनाउन कोसिस गरेको थियो । कतिपय जिल्लाहरूमा पार्टीको पहलमा समेत ऐक्यबद्धता र सद्भाव जुलुसहरू समेत प्रदर्शन गरिएका थिए । पार्टीको यो प्रयासपछि कतिपय जिल्लाहरूमा आन्दोलनले सकारात्मक चरित्रसमेत ग्रहण गर्‍यो । आगामी दिनमा पनि पार्टीको यो नीति र पहललाई कायम राख्नु पर्दछ ।

● अन्तरिम संविधानप्रतिको असहमतिबाट नै आन्दोलन भएको कारणले पार्टीले उठाउँदै आएको अन्तरिम संविधानमा सुधारको आफ्नो एजेण्डालाई अधि बढाउनु पर्दछ । अन्तरिम संविधानमा संशोधनका लागि तयारी गरिएको अवस्थामा त्यसका लागि सर्वदलीय सहमति जुटाउन कोसिस गरिनु पर्दछ । अन्तरिम संविधानमा सुधारका सन्दर्भमा अन्य समुदायले समेत उठाएका मुद्दाहरूको समेत अध्ययन गरेर पार्टीले प्रभावकारी भूमिका खेल्नु पर्दछ । अन्तरिम संविधानमा सङ्घीय शासन व्यवस्था स्थापना गर्ने, संविधानसभाको निर्वाचन समानुपातिक निर्वाचनका आधारमा गर्ने र लोकतन्त्रलाई समावेशी स्वरूप प्रदान गर्नेजस्ता आधारभूत विषयहरूलाई समावेश गर्न पार्टीले ठोस पहल गर्नुपर्दछ ।

● सरकारले मधेसी आन्दोलनसँग सम्बद्ध पक्षसँग वार्ताका लागि कमिटीसमेत बनाइसकेको अवस्थामा वार्तालाई प्रभावकारी र परिणाममुखी बनाउन जोड दिनुपर्दछ । मधेसी जनअधिकार फोरम, तराई जनतान्त्रिक मुक्तिमोर्चाका दुवै घटक र अन्तरिम संविधानमा असहमति जनाउँदै आन्दोलनमा उत्रिएका जनजाति महासङ्घलगायतका अन्य सबै पक्षसँग वार्ता गरी समस्याको समाधान गर्ने नीतिमा जोड दिनु पर्दछ । वार्ताका लागि वातावरण बनाउने कुरामा सरकार गम्भीर हुनुपर्दछ । कसैको आग्रह र हठका कारणले समस्याको शान्तिपूर्ण समाधानको प्रयासलाई कमजोर बनाउने काम गर्नु हुँदैन ।

● जनताका अपेक्षालाई भड्काएर तथा जनताको अधिकार प्राप्तिको आन्दोलनलाई विस्फोटक स्वरूप दिएर राजावादीहरू राजाबिना नेपालको अस्तित्व सम्भव छैन भन्ने देखाउनका लागि अनेक कोसिस गरिरहेका छन् । नेपालगन्जमा साम्प्रदायिक दडुगा भड्काउनेदेखि लिएर मधेसी समुदायको आन्दोलनलाई हिंसात्मक बनाउने काममा समेत उनीहरूको सक्रियता र संलग्नता देखिने गरेको छ । मधेसी आन्दोलनलाई सम्बोधन गर्न सफल भएपछिको अवस्थामा पनि राजावादीहरू अन्य कुनै न कुनै प्रकारको उत्तेजनात्मक गतिविधिमा संलग्न हुने सम्भावना दिन प्रतिदिन बढ्दै गइरहेको छ । उनीहरू चारैतिर अराजकता, आगजनी र विध्वंस फैलाएर लोकतान्त्रिक शक्तिहरूलाई असफल सावित गर्ने र फेरि पनि राजतन्त्र नभए मुलुक बचै सक्दैन भन्ने कुरा सिद्ध गराउन चाहन्छन् । विगतको ऋतिक रोशन काण्ड र भदौ २६ को जस्तो घटनाको पुनरावृत्ति गरी राजधानी काठमाडौँमा अराजकता र अस्तव्यस्तता पैदा गर्ने गम्भीर षड्यन्त्र हुनसक्ने खतरा छ । रायमाझी आयोगको प्रतिवेदन कार्यान्वयनमा भएको ढिलाइ र सुरक्षा सामर्थ्यको विकासमा राज्यका तर्फबाट भइरहेको उपेक्षाका कारणले कानून व्यवस्था बहाल गर्ने र सुशासनको प्रत्याभूति दिलाउने कुरामा समस्या उत्पन्न भएको छ । रायमाझी आयोगको प्रतिवेदन सार्वजनिक गरी तत्काल कार्यान्वयनमा लैजान सरकारलाई दबाव दिनुपर्दछ । प्रतिगामी तथा पुनरुत्थानवादी शक्तिहरूका सम्पूर्ण षड्यन्त्रपूर्ण क्रियाकलापको विरोध र भण्डाफोर गरिनुपर्दछ । त्यसप्रति उच्चस्तरको सतर्कता अपनाउनु आवश्यक छ ।

● मधेसी आन्दोलनका क्रममा मूलधारका राजनीतिक दलका कार्यालय र नेताहरूका घरहरूमा आगजनी र तोडफोड गर्ने र उनीहरूको आस्थाका केन्द्र रहेका बीपी, मनमोहन र गणेशमानजस्ता व्यक्तित्वहरू, प्रजातान्त्रिक आन्दोलनका योद्धा थीरवम मल्लजस्ता सहिदहरू र राष्ट्रिय विभूतिहरूका सालिकहरू भत्काउनेसम्मको काम आन्दोलनका क्रममा भयो । समाचार सङ्कलनमा गएका पत्रकारहरूमाथि आक्रमण गर्ने, ज्यान मार्ने धम्की दिने र जनआन्दोलनका पक्षमा अग्रणी भूमिका खेलेका एफएम स्टेसनहरूमा समेत आक्रमण गरियो । एम्बुलेन्स, रेडक्रस र मानव अधिकारकर्मीहरूले पनि मधेसी आन्दोलनका क्रममा असुरक्षाको अनुभव गरे । यस प्रकारका गतिविधिहरूले लोकतन्त्रलाई नै कमजोर बनाउने काम गरे । प्रकारान्तरले पार्टी त्यस प्रकारको क्रियाकलापका विरुद्धमा दृढतापूर्वक उभिनुपर्दछ ।

● सामाजिक शान्ति र साम्प्रदायिक सद्भाव खलबलाउने किसिमका गतिविधिहरूलाई दुरुत्साहन गरी साम्प्रदायिक सद्भाव कायम गर्नका लागि पार्टीले अभियान सञ्चालन गर्नुपर्दछ । राष्ट्रिय एकता, अखण्डता र साम्प्रदायिक सद्भाव विथोल्ने क्रियाकलापलाई दुरुत्साहन गर्ने नीति अवलम्बन गरिनुपर्दछ । राजनीतिक आन्दोलनको भूमिका र महत्त्वलाई नै विसर्ने र उपेक्षा गर्ने प्रवृत्तिलाई दुरुत्साहन गरिनुपर्दछ । वर्गीय आन्दोलनसँग सामाजिक आन्दोलनको अन्तरसम्बन्धका

विषयमा पनि पार्टी पङ्क्तिलाई प्रशिक्षित गरिनु पर्दछ। राजनीतिक सङ्क्रमणकालमा देखिने वैचारिक अन्योललाई अन्त्य गरी सिङ्गो पार्टी पङ्क्तिलाई विचारधारात्मक रूपले एकताबद्ध बनाउनुपर्दछ।

● तराईवासी जनता मुलुकको दक्षिणी सीमामा रहेका छन् र उनीहरू सधैं मातृभूमि नेपालको सीमाचौकी बनेर बसेका छन्। चाहे विदेशीहरूले हमला गर्दा होस्, कुनै प्रकारको बाह्य अतिक्रमण हुँदा होस् वा विभिन्न कालखण्डमा तानाशाही शासकहरूले गरेका असमान सन्धि र सम्झौताहरूले पारेको मार होस्, ती कुराहरूको पहिलो प्रहार मधेसी र तराईवासी जनताले नै भोग्नुपरेको छ। घरेलु सामन्ती शासकहरूको दमन होस् वा बाह्य हस्तक्षेप वा दबाव होस्- दुवै कुराका विरुद्ध लामो समयदेखि मधेसी जनताको वीरतापूर्ण सङ्घर्ष गर्दै आएका छन्। त्यही सङ्घर्षका क्रममा यतिबेला मधेसी जनता विगतका सम्पूर्ण भेदभाव अन्त्य गर्न चाहन्छन् र आफ्ना राजनीतिक, आर्थिक, भाषिक, सांस्कृतिक हक र अधिकार प्राप्त गर्न चाहन्छन्। मधेसी जनता कोही पनि 'स्वतन्त्र तराई' बनाउने र आफ्नो मातृभूमिबाट अलग हुने कुरा सोच्दैनन्। उनीहरू आफूलागायत सबै जनतालाई आफ्ना हक अधिकारबाट सुसज्जित पार्न चाहन्छन् र एउटा बलियो, एकताबद्ध र समृद्ध नेपाल बनाउन चाहन्छन्। उनीहरू कुनै पनि प्रकारका विखण्डनवादी र पृथकतावादी चिन्तन र प्रवृत्तिका पक्षमा छैनन्। तर, केही मानिसहरू आफ्नो नीहित स्वार्थका निम्ति 'स्वतन्त्र तराई' र 'तराई मुक्तिमोर्चा' का कुरा गरिरहेका छन्। हामीले त्यस प्रकारका विखण्डनकारी प्रवृत्तिसँग अत्यन्त होसियार रहनुपर्छ, त्यस्ता प्रवृत्तिहरूको गहिरो र चोटिलो खण्डन गर्नुपर्छ, त्यस्ता तत्त्वहरूको प्रयासलाई भण्डाफोर गर्नुपर्छ र राष्ट्रिय एकताको भावनालाई जनस्तरबाट नै सुदृढ बनाउन विशेष ध्यान दिनुपर्छ।

● नेपाली जनताले कुनै एउटा क्षेत्रको मात्र होइन, सिङ्गो राष्ट्रकै समस्यालाई शान्तिपूर्ण बाटो र तरिकाबाट नै समाधान गर्ने चाहना राख्दै आएका छन्। देशको सम्पूर्ण राज्यसत्तालाई कब्जा गरेर जनता र राष्ट्रका विरुद्ध आइलागेको निरङ्कुश राजतन्त्रलाई समेत नेपाली जनताले शान्तिपूर्ण जनआन्दोलन र जनक्रान्तिमार्फत पल्टाइएका छन्। शान्तिपूर्ण वार्ताको माध्यमबाट नै ११ वर्षको माओवादी 'जनयुद्ध' समेत सफलतापूर्वक समाधान भएको छ। यस्तो अवस्थामा तराईमा पनि हिंसाको बाटोबाट कुनै नयाँ कुरा प्राप्त हुनेवाला छैन। त्यसबाट आफ्नै मुलुकलाई कमजोर पार्ने, जनतालाई अप्ठ्यारो पार्ने, आफ्नै दाजुभाइ दिदीबहिनीबीच भिडन्त सिर्जना गर्ने, एकआपसमा मारकाट हुने र समाजको अग्रगतिमा बाधा पुग्नेबाहेक अरु केही हुन सक्तैन। त्यसैले 'जनतान्त्रिक तराई मुक्तिमोर्चा' र गोइत समूहलाई पनि हिंसाको बाटो त्याग्नु, वार्ताको टेबुलमा आउनु, आफ्ना न्यायोचित मागहरू टेबुलमा राख्न र आपसी छलफलबाट शान्तिपूर्ण ढङ्गले समस्याको समाधान गर्न र लोकतान्त्रिक बाटोबाट अघि बढ्न चाहने सम्पूर्ण तराईवासी मधेसी जनताको भावना र चाहनालाई सम्मान गर्न पनि हाम्रो पार्टी आह्वान गर्दछ।

● अहिले हामीहरू संविधानसभाको निर्वाचनतिर अघि बढ्दै छौं। त्यसका निम्ति हामीले अन्तरिम संविधान घोषणा गर्ने र अन्तरिम व्यवस्थापिका-संसद् निर्माण गर्ने काम गरे पनि अन्तरिम सरकार गठन नभइसकेकाले राष्ट्रका कामलाई विश्वासयुक्त र व्यवस्थित ढङ्गले अघि बढाउन अप्ठ्यारो भएको छ। हतियार र सेनाको व्यवस्थापन गर्ने काम र संयुक्त राष्ट्र सङ्घको अनुगमनको प्रक्रियामा पनि धेरै प्रगति भइसकेको अवस्थामा अब अन्तरिम सरकार गठनमा ढिलाइ गर्नु कसैको पनि हितमा हुँदैन। त्यसैले यस सम्बन्धमा आठ दलबीचको समझदारीलाई गहिरो पार्न, देशको विषम परिस्थितिलाई गहिरो गरी बुझ्न र अविलम्ब अन्तरिम सरकार गठन गर्ने विन्दुमा पुग्न आठवटै दलहरू अब तयार हुनुपर्छ।

● अहिले हामीहरू अन्तरिम व्यवस्थापिका-संसद्मा आइसकेका छौं। यो संसद्मा राजनीतिक दलहरूको नयाँ स्थिति सबैका सामु प्रस्ट भइसकेको छ। हामीहरू यतिबेला संसद्मा १३ वटा राजनीतिक दलहरू रहेका छौं। यो नयाँ परिस्थितिमा देखापरेका सबै प्रकारका चुनौती र हाँकहरूको दृढतापूर्वक सामना गर्दै मुलुक र जनतालाई शान्तिपूर्ण लोकतान्त्रिक मार्गमा अघि बढाउन सबै लोकतान्त्रिक पार्टीहरू र शक्तिहरूबीच समझदारी र सहकार्यलाई अझ गहिरो र फराकिलो पार्नु जरुरी छ। त्यसैले अब हामी आठ दल मात्र होइन, लोकतन्त्रको बाटोमा अघि बढ्ने सबै लोकतान्त्रिक शक्तिहरू एकताबद्ध भएर अघि बढ्नुपर्दछ। त्यसका निम्ति पनि हाम्रो पार्टीले भूमिका खेल्नु आवश्यक छ।

● हामीले घोषणा गरिसकेका छौं, आगामी जेठमा संविधानसभाको निर्वाचन गरिनेछ भनेर। यो सम्पूर्ण लोकतान्त्रिक शक्तिहरूको घोषणा हो, यो आमजनताको घोषणा हो र यो सम्पूर्ण तराईवासी मधेसी जनताको पनि घोषणा हो। सिङ्गो राष्ट्रको भाग्य र भविष्य यतिबेला संविधानसभाको निर्वाचनसँग जोडिन पुगेको छ। त्यसलाई तोकिएको समयमा गर्नु अत्यन्त जरुरी छ। त्यसका निम्ति हामीले देब्रे वा दाहिने कुनै पनि दिशाबाट आउने बाधा-विघ्नका विरुद्ध सिङ्गो राष्ट्रलाई एकताबद्ध बनाएर संविधानसभाको निर्वाचन आगामी जेठभित्रैमा गराइसक्ने सङ्कल्पलाई पुनःपुष्टि गर्नुपर्दछ र त्यसका निम्ति सबै राजनीतिक दलहरू एकताबद्ध भएर अघि बढ्नुपर्दछ।

हामी यतिबेला नेपाली इतिहासको अत्यन्त महत्त्वपूर्ण सङ्क्रमणकालीन मोडमा खडा छौं । हामी एउटा नयाँ नेपाल निर्माण गर्ने लक्ष्यतिर अग्रसर भइसकेका छौं । हामी सबै वर्ग, तह, लिङ्ग, जाति, भाषा, समुदाय र क्षेत्रका जनता र लोकतान्त्रिक शक्तिहरू एकताबद्ध भएर सुदृढ नेपालको निर्माण गर्ने सपना लिएर अघि बढिरहेका छौं । यो हिमाल, पहाड र तराईवासी सम्पूर्ण जनताको साझा आकाङ्क्षा हो । यो आकाङ्क्षालाई पूर्ति गर्न हामीले भावावेशमा बगेर मात्र कुनै सार्थक यात्रा तय गर्न सक्तौं । हामीले उज्ज्वल भविष्य र समृद्ध नेपाललाई बुझ्नुपर्छ । त्यस्तो नेपाल बनाउने बाटोमा रहेका चुनौती र जोखिमहरूलाई पनि देख्नुपर्छ र वर्तमान परिस्थितिका जटिलताहरूलाई देख्नुपर्छ । ती जटिलताहरूलाई तोड्दै परिस्थितिलाई जनता, राष्ट्र, मुलुक र अग्रगमनका निम्ति अनुकूल पार्दै अघि बढ्नुपर्दछ । त्यसका निम्ति हामीले सम्पूर्ण लोकतान्त्रिक शक्तिहरूलाई एकताबद्ध पार्नुपर्छ, त्यसका वरिपरि सम्पूर्ण जनसमुदायलाई एकताबद्ध पार्नुपर्छ र उच्च सुभ्रबुद्धि, मनोबल, स्पष्टता, दृढता र अठोटका साथ राष्ट्रलाई अगुवाइ गर्नुपर्दछ । परिस्थितिको पछि लतारिएर होइन, सधैं प्रस्ट दृष्टि र नीतिका साथ जनता र राष्ट्रका अगाडि खडा भएर अगुवाइ गर्नुपर्दछ । तब मात्र वर्तमान सङ्क्रमणकाललाई सहज ढङ्गले पार गर्दै हामीहरू संविधानसभाको निर्वाचन सम्पन्न गर्ने महत्त्वपूर्ण कामलाई अघि बढाउन सक्छौं ।

तराईको हिंसात्मक आन्दोलन : सङ्क्षिप्त चर्चा

‘ प्रदीप नेपाल

माघ महिनाभरि तराईको जनजीवन आक्रान्त रह्यो । किन ? हिजै खोजिनुपर्ने थियो यसको उत्तर । खोजिएन कतैबाट । अहिले खोज्नुपर्ने बेला आएको छ । किनभने, तराईको हिंसात्मक आन्दोलनका कारणहरूको खोजी गरिएन भने भोलि देखापर्ने यस्तै प्रकृतिका आन्दोलनहरूले मुलुकलाई फन्क्नु बर्बादीको खाडलतिर घिसार्दै लैजानेछन् र राजनीतिक दलहरू त्यतिबेला असहाय अवस्थाका रमिते हुनेछन् ।

राजनीतिक अदूरदर्शिता

मुलुकमा शासन गर्ने भनी चिनिएका राजनीतिक दलका शीर्ष नेताहरूमा देखिएको दृष्टिदोष तराई आन्दोलनको सबैभन्दा प्रमुख कारण हो । हाम्रो पार्टी नेकपा (एमाले) ले राखेका तीन सुझाव (राजतन्त्रका बारेमा निर्णय गर्न जनमतसङ्ग्रह, राज्य प्रणाली सञ्चालन गर्नका लागि प्रादेशिक सङ्घीय संरचना तथा सम्पूर्ण नेपाली जनताको सहभागिताका लागि समानुपातिक निर्वाचन प्रणाली) लाई सहज ढङ्गले स्वीकार गरिदिएको भए मधेसी भनौं या हिमाली, कुनै पनि स्थानका जनतामा असन्तुष्टिको ज्वार उठ्ने नै थिएन । आफूले शासन सत्ताको डाडुपन्थू समाउन पाएपछि आफूभन्दा ठूलोको त कुरै छोडौं, आफू बराबर पनि कसैलाई नमान्ने सामन्ती सोच बोकेका पार्टीका नेताहरूले हाम्रो प्रस्तावलाई एक मतले अस्वीकार गरे । नेकपा (एमाले) का मागहरूलाई सम्बोधन गर्दा हाम्रो पार्टीको साख उठ्छ भन्ने सङ्कीर्ण चेतना भएका बाँकी सात दलका नेताहरू तराईमा चलेको हिंसात्मक आन्दोलनका पहिलो कारक बन्न पुगेका छन् ।

जनताप्रति इमान्दारीको अभाव

नेपालका धेरै पार्टीहरूले आफूलाई जनताका लागि होइन, जनतालाई आफूना लागि निर्मित भएको समूह ठान्ने गरेका छन् । जनताप्रति तिनीहरूको इमान्दारीमा पटक-पटक प्रश्नचिन्ह लागेको छ । अहिले आन्दोलन भड्किनुमा पनि राजनीतिको त्यो नौटङ्कीले गम्भीर भूमिका निर्वाह गरेको छ । सद्भावना पार्टीले आठ दलको सहमतिमा हस्ताक्षर गरेको लगत्तै, आफैँले हस्ताक्षर गरी स्वीकार गरेको अन्तरिम संविधानको विपक्षमा तराई बन्दको घोषणा गर्‍यो । हस्ताक्षरकारी राष्ट्रिय पार्टीले नै अन्तरिम संविधानको विरोध गरेको हुनाले मधेसी जनअधिकार फोरमजस्तो हस्ताक्षर नगर्ने पार्टीले त्यसलाई जलाउनु स्वाभाविक प्रतिक्रिया थियो । सद्भावना पार्टीले गरेको विरोधले नेपालगन्जमा हिंसात्मक आन्दोलन आरम्भ गर्‍यो । पछि पूर्वी नेपालको तराई भूभागमा त्यही आगो सल्किएको मात्र हो । यदि सद्भावना पार्टीले, आफैँले हस्ताक्षर गरी सहमति जनाएको नेपालको अन्तरिम संविधानको विरोधमा आन्दोलन आह्वान गर्दैनथ्यो भने मधेसी नेपालीले यति चर्को यातना खप्नेपर्ने थिएन ।

बन्दको चेतनाको परिणाम

तराईको आन्दोलनलाई आयोजक मधेसी जनअधिकार फोरमले बारम्बार शान्तिपूर्ण बनाउन आह्वान गर्दा गर्दै पनि त्यो शान्तिपूर्ण हुन सकेन । स्वयम् फोरमका स्थानीय नेता-कार्यकर्ताहरूले आन्दोलनलाई शान्तिपूर्ण बनाउन यथासक्य प्रयत्न गरेको पनि सुनियो । फोरमका एक जना केन्द्रीय नेताले आन्दोलनको हिंसात्मक रूपको चर्चा गर्दै आन्दोलनमा प्रतिगामीहरूको घुसपैठ बढेको टिप्पणीसमेत गर्नुभयो ।

तर, वास्तविकता यति सजिलो थिएन । बन्दुकबाट मुक्ति पाइन्छ, भन्ने गलत चेतनाले नै मधेसी जनअधिकार फोरमको शान्तिपूर्ण आन्दोलनलाई हिंसात्मक बनाएको हो । फोरमले स्थानीय तहमा बन्दको आयोजना गरेको थियो । त्यो शान्तिपूर्ण नै थियो । तर, माओवादी नेता राम कार्कीको नेतृत्वमा आएको सशस्त्र जत्थाले गोली चलाएपछि आन्दोलन अनावश्यक रूपमा हिंसात्मक हुन पुग्यो । लाखौंको क्षति पुगेको यस अग्निकाण्ड सोही माओवादी गोलीको उपज थियो । पहिलो गोली पड्किएपछि आन्दोलनकारीले पनि बन्दुकै पड्काए भने सरकार पनि बन्दुक बोकेरै आन्दोलनलाई दबाउन पुग्यो । राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगले ठीकै ठहर गरेको छ- आन्दोलनकारी र सरकार दुवैले हिंसात्मक गतिविधि सञ्चालन गरे भनेर ।

यथार्थमा बन्दुकलाई माओवादीले सम्पूर्णतामै तिरस्कार गर्न नसकुन्जेल यस्ता आवधिक र हिंसात्मक आन्दोलनको भयावह पीडा नेपालले पटक-पटक बेहोर्नु पर्नेछ । माओवादीको बन्दुकले नेपाललाई आजको अवस्थामा ल्याइपुऱ्याएको होइन । जनताको जुभार एवम् शान्तिपूर्ण आन्दोलनको परिणाम नै हो आजको लोकतन्त्र । त्यसैले माओवादी पार्टीका नेता तथा कार्यकर्ताले आफ्नो बन्दुक विगतलाई त्यसरी नै तिरस्कार गर्नुपर्छ, जसरी गरेको थियो तत्कालीन नेपाल कम्युनिस्ट पार्टी (मार्क्सवादी-लेनिनवादी) ले । माओवादीले गम्भीर आत्मसमीक्षा गरेर शान्तिपूर्ण आन्दोलनको शक्तिलाई बोध नगरुन्जेल एकाध दर्जन वार्षिक बलिदान सामान्य प्रक्रिया हुन जानेछ, नेपालमा ।

उच्च सतर्कताको अभाव

राजनीतिक आठ दलले तराईको हिंसात्मक आन्दोलनमा राजावादीहरूको घुसपैठ भनेका छन् र सलिममियाँ अन्सारी तथा बद्रीप्रसाद मण्डलको सहभागितालाई उदाहरणका रूपमा प्रस्तुत गरेका छन् । यता राजावादी पनि कम देखिएका छैनन् । आफ्नो अपराध लुकाउनै होस्- उनीहरूले पनि मधेसको आन्दोलनमा घुसपैठ भएको आरोपलाई स्वीकार गरेका छन् । तर, उनीहरूको आरोप फर्किएको छ, भारततिर । उनीहरूले पनि केही भारतीय नागरिक घाइते भएको, माघव नेपालको घरमा आगजनी गर्नेहरू भागेर भारततिरै गएको हल्ला उरालेका छन् ।

अरूले के भने भनेर हामीले निष्कर्ष निकाल्ने होइन । सरकारले समयमै सतर्कताका साथ आन्दोलनलाई सम्बोधन नगर्नुमा गल्ती छ । राजावादीहरू मौका हुकेर बसिरहेका छन् भन्ने कुरा राजनीतिको सामान्य ज्ञान राख्ने सबैलाई थाहै छ । लोकतान्त्रिक सरकारले मौका किन दिने हुकुवाहरूलाई ? सरकारको अन्धो अहम्ले प्रतिक्रियावादीहरूलाई सलबलाउने मौका दिएको हो । संविधान जलाउने नपाइने भन्न त मिल्दैन नि लोकतन्त्रमा । आन्दोलनका सबै रूपहरूलाई शान्तिपूर्ण ढङ्गले सञ्चालन गर्न पाउनुपर्छ लोकतन्त्रमा । हो टायर बाल्ने, आगो सल्काउने कामले सबैभन्दा बढी हानि आन्दोलनकारीलाई नै हुन्छ । डढेको टायरको विषाक्त धूवाँको सिकार सबैभन्दा पहिले आन्दोलनकारी नै हुन्छन् । तर पनि, आधा बाल्टी पानी पोख्नासाथ आगो स्याप्पै सुक्ने ५० पेजको कागज बाल्नेलाई एकछिन गिरफ्तार गरेर छाडिदिएको भए मधेसमा विरोधको लहर आरम्भ हुने नै थिएन । विरोधको लहर नउठ्ने बित्तिकै न सलिम अन्सारी चम्कन्थे, न त बद्री मण्डल नै ।

जनआन्दोलनका अपराधीप्रतिको उदासिनता

तराई आन्दोलनका सन्दर्भमा रायमाझी आयोगको प्रतिवेदन फेरि चर्चाको शिखरमा पुगेको छ । प्रतिवेदनले दोषी ठहर गरेका प्रतिक्रियावादी तत्त्वलाई लगालग कारवाही गर्न ढिलाइ भएको हुनाले पनि तराई आन्दोलन थप हिंसात्मक भएको हो भन्ने ठहर सबै राजनीतिकर्मीहरूले गरेका छन् । जनआन्दोलनका अपराधीहरूलाई चलखेल गर्न सरकारले दिनै हुँदैनथ्यो । जङ्गलमा हवारहवार्ती आगो लागेपछि एक बाल्टिन पानी बोकेर जङ्गलतिर कुद्नुको कुनै अर्थ हुँदैन ।

अब के गर्ने ?

माघ २५ गते तराई आन्दोलनको आयोजक मधेसी जनअधिकार फोरमले १० दिनका लागि आन्दोलन स्थगित गरेको छ । सरकारका लागि यो असाध्यै राम्रो सुयोग जुरेको छ । अहिलेको शान्ति अस्थायी भन्ने प्रस्टै भएको छ र यसलाई स्थायी बनाउने जिम्मा सरकारको काँधमा आइपरेको छ । यो १० दिनको समयलाई सदुपयोग गरेर सरकारले अब निम्न काम गर्नुपर्छ :

क. कुनै पनि रूपका आन्दोलनहरूले संविधानसभाको निर्वाचनलाई पर ठेल्ने मात्रै काम गरिरहेका छन्, गरिरहने छन् भन्ने तीतो सत्य जनता सामु प्रस्ट पार्नुपर्छ । भर्खरै स्थगित भएको तराई आन्दोलनका कारण माघ मसान्तसम्म सम्पन्न गरिसक्नुपर्ने नागरिकता वितरण तथा मतदाता नामावली सङ्कलनको काम अधुरो रहेको छ ।

ख. विशेष गरेर नेपाली काङ्ग्रेस र नेकपा (माओवादी) ले नेपाली राजनीतिमा सबैको अस्तित्व र सहकार्यलाई स्वीकार गर्ने चेतना आफ्नो पङ्क्तिभरि फैलाउनु पर्छ । सहकार्य, सम्झौता भन्ने शब्दहरू अरू १० पार्टीका लागि मात्र होइनन्, ती शब्दको प्रयोजनमाथि उल्लिखित दुई पार्टीका लागि पनि हो भन्ने तिनले थाहा पाउनुपर्छ ।

ग. नेपालमा सङ्घीय संरचना र समानुपातिक निर्वाचन प्रणालीको माग खालि नेकपा (एमाले) अथवा मधेसी नेपालीको मात्र होइन । दलित, आदिवासी जनजाति, महिला, हिमाली नेपाली सबैको माग हो समानुपातिक निर्वाचन

प्रणाली । त्यसैले ढिलोचाँडो नेपाल समानुपातिक निर्वाचन प्रणाली र प्रादेशिक सङ्घीय संरचनामा नगई सुखै छैन भन्ने सत्यबोध गर्नुपर्छ ।

ललितपुर जिल्ला अधिवेशन

ललितपुर । नेकपा (एमाले) ललितपुर जिल्ला कमिटीको पाँचौं अधिवेशन माघ २१ गते सम्पन्न भएको छ । सो अधिवेशनको उद्घाटन महासचिव माधवकुमार नेपालले गर्नुभएको थियो ।

अधिवेशनले मधुसूदन पौडेल सचिव रहेको २४ सदस्यीय जिल्ला कमिटी गठन गरेको छ । कमिटीका सदस्यहरूमा जीवन खड्का, हरिकृष्ण व्यञ्जनकार, रामकृष्ण हुमागाई, पुरेन्द्र लाखे, बाबुराम थापा, देवकी श्रेष्ठ, प्रेम महर्जन, वीरेन्द्र श्रेष्ठ, श्यामकृष्ण सिलवाल, हरिकृष्ण थापा, प्रेमभक्त महर्जन, उत्तम लामा, शेरबहादुर तामाङ, मैना अछामी, चतुर व्यञ्जनकार, कृष्ण रमतेल, मीठाराम केसी, मीरा पौडेल, रमा आचार्य, चिरञ्जीवी आचार्य, केदार केसी, उमेश बजगाई र सुदर्शन मिश्र रहनुभएको छ ।

उद्घाटन समारोहमा पार्टीका केन्द्रीय सदस्यद्वय सिद्धिलाल सिंह र रघुजी पन्तका साथै सांसदहरु सुशीला नेपाल, कृष्णलाल महर्जनलगायतले बोल्नुभएको थियो ।

भक्तपुरमा नयाँ नेतृत्व

भक्तपुर । नेकपा (एमाले) भक्तपुर जिल्ला कमिटीको पाँचौं अधिवेशन माघ १६ गते सम्पन्न भएको छ । अधिवेशनको उद्घाटन पार्टीका महासचिव माधवकुमार नेपालले गर्नुभएको थियो ।

अधिवेशनले सोमप्रसाद मिश्र सचिव रहेको २३ सदस्यीय जिल्ला कमिटी चयन गरेको छ । नवगठित जिल्ला कमिटीका सदस्यहरूमा राजेन्द्र राजथला, शशीजंग थापा, रामशरण धिमाल, निर्मलकुमार भट्टराई, गणेशबहादुर खत्री, डा. बालचन्द्र मिश्र, कृष्णसुन्दर घों, शम्भुप्रसाद दाहाल, हरिशरण लामिछाने, राजकुमार जोशी, धुवराज विष्ट, महेन्द्रगोपाल कर्माचार्य, बालमुकुन्द सुवाल, बचन देउजा, कृष्णबहादुर घजु, सरस्वती वाटी, कल्पना महत, विना वास्तोला, मन्दरा मिश्र, सुशीला सुवेदी, प्रेम लामा र चित्रबहादुर अछामी निर्वाचित हुनुभएको छ ।

पहिलोपल्ट गौरव गर्न लायक उपलब्धी

यसपटक मधेसी समुदायको अगुवाइमा मधेसवासीले जनआन्दोलन उचाले । ३१ जनाले सहादत प्राप्त गरे र सयौं घाइते भए । अबौं रूपैयाँ बराबरको क्षति भयो । पूर्वमा मोरङदेखि पर्सासम्मको जनजीवन जुरुकै उठ्यो । भाषादेखि कञ्चनपुरसम्मले मधेसको जनआन्दोलनको बलियो समर्थन गर्‍यो । परिणाम मुलुक नयाँ ढङ्गले अधि नवढी नहुने अवस्थामा पुग्यो । इतिहासको सहारा लिएर २४० वर्षदेखि भनेपनि आधुनिक नेपालको प्रारम्भ भएको ६ दशकयता भने पनि, नेपाल अब पुरानो अवस्थामा रहन नसक्ने भयो । २४ माघ मध्यरातमा प्रधानमन्त्री गिरिजाप्रसाद कोइरालाले देशवासीका नाममा दिएको शन्देशको मर्म यही हो ।

हुनपनि मधेसमा यसपटक नागरिकहरू सडकमा थिए । कुनै खास दल, मोर्चा वा संस्थाभन्दा पनि आन्दोलनको अगुवाइ नागरिक स्वयम्ले गरेका थिए । गाउँ-गाउँबाट मानिसहरू सदरमुकाम वा नजिकैको शहरमा औइरिएका थिए । कुनै खास दल वा समूहको नारा वा दृष्टिकोणका पछि लागेर भन्दा पनि मधेसको मुक्ति वा मधेसीको पहिचान अथवा भनौं राज्यसत्तामा मधेसीको अधिकारको मागले सम्पूर्ण समुदायलाई आन्दोलनमा सरिक गराएको थियो ।

‘मधेसको जनसङ्ख्याको प्रतिशतका अनुपातमा निर्वाचन क्षेत्र छुट्याउने’ आठदलको सहमति प्रधानमन्त्री गिरिजाप्रसाद कोइरालाले पढेपछि नेपालको राजनीतिमा एकैचोटी धेरैवटा प्रभाव पर्ने निश्चित छ । नेपालको राजनीतिमा मधेस/तराईको महत्व भन्नु बढेको छ । मुलुकको करिब आधा सङ्ख्याको बसोबास रहेको यस क्षेत्रलाई नेपालको राजनीति, अर्थतन्त्र र राज्य सञ्चालनका कुनै पनि प्रक्रियामा अब हिजो जस्तो उपेक्षा गर्न सम्भव हुनेछैन । अन्तरिम संविधान संशोधन गरेर मधेसी जनताको माग पूरा गर्ने आठदलको सहमतिले मधेसलाई अब एउटा सामरिक क्षेत्र मात्रै होइन, राजनीति-आर्थिक र सामाजिक महत्वका दृष्टिले पनि अस्वीकार गर्न नसक्ने महत्वपूर्ण क्षेत्रका रूपमा उभ्याउने निश्चित छ । समग्रमा मधेसमा अहिले उत्साह छ । इतिहासमा पहिलोपल्ट काठमाण्डौंको केन्द्रीय सत्तालाई भुक्काएर अधिकार प्राप्त गरेको महसुस मधेस र मधेसवासीले गरेका छन् ।

२४ माघ मध्यरातमा ८५ वर्षीय प्रधानमन्त्री गिरिजाप्रसाद कोइरालाले देशवासीका नाममा सम्बोधन गर्दै मधेसमा चलिरहेको जनआन्दोलनमार्फत् व्यक्त भावना पुरा गर्न आफू तत्पर रहेको बताउनुभएको छ । प्रधानमन्त्रीको सम्बोधन एकलै आएको छैन, उहाँले साथमा नेकपा (एमाले)का महासचिव माधवकुमार नेपाल र माओवादी अध्यक्ष प्रचण्डसहित आठै

दलका नेतालाई दाय्याँ-बायाँ साक्षी राख्नुभएको छ । प्रधानमन्त्री कोइरालाको घोषणाले समेटेका प्रमुख बुँदालाई यसरी प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :

- मधेसको जनसङ्ख्याको प्रतिशतका आधारमा निर्वाचन क्षेत्र छुट्याइने ।
- सङ्घीय लोकतान्त्रिक राज्य प्रणाली निर्माण गरिने ।
- शासन प्रणालीमा मधेसी, दलित, आदिवासी जनजाति, महिला, पिछडिएका क्षेत्र, वर्गको सहभागिता गराइने ।
- राज्य संरचनाका सबै अङ्गमा मधेसी, दलित, आदिवासी जनजाति, महिला, मजदुर-किसान, पिछडिएको वर्ग क्षेत्रलाई समानुपातिक समावेशीका आधारमा सहभागि गराइने ।

समग्रमा सात राजनीतिक दलको सहमतिमा सम्बोधन भएको मधेसी समुदायको अगुवाइमा भएको जनआन्दोलनले महत्वपूर्ण उपलब्धी हासिल गरेका त्यसका आयोजकहरूले नै बताएका छन् । निश्चय नै २ सय ४० वर्षको इतिहासमा मधेसले पहिलो पल्ट गौरव गर्न लायक उपलब्धी हासिल गरेको छ । यो मधेस र मधेसबासीको जीत हो । तर ख्याल राख्नुपर्ने कुरा कुनै पनि माग पूरा गर्न हिङ्सात्मक आन्दोलन नै गर्नुपर्ने बाध्यता कुनै समुदायसमक्ष उत्पन्न हुनुहुन्छ ।

हमलामा प्रेस

मधेसको जनआन्दोलनमा यसपटक प्रेस नराम्रो हमलामा पच्यो । सप्तरीदेखि पर्सासम्म पत्रपत्रिका प्रकाशित गर्नु वा कुनै समाचार संस्थामा समाचार प्रवाह गर्नु नै जोखिमपूर्ण काम भयो । करिब दुई दर्जन पत्रिकाहरू बन्द भए, थुप्रै पत्रकारले कुटाइ खानुपच्यो । त्यसबाहेक मानसिक आक्रमणको कुरा गरिसाध्य छैन । सर्लाहीमा पत्रकारहरू विस्थापित हुन बाध्य भए ।

मधेसको जनआन्दोलनमा प्रेसविरुद्ध एउटा ज्यादती के देखियो भने पत्रपत्रिका वा रेडियोमा आफ्नो नाम आएन वा आफ्नो भाषण आएन भने पनि सम्बन्धित पत्रिका वा पत्रकार माथि हमला गर्ने कामहरू भए । कतिपय भयो भने महोत्तरी जिल्लामा एक दिनमा १० वटा जुलुस निस्कियो । प्रत्येक जुलुसमा कम्तिमा १० जना वक्ता हुन्थे । उनीहरू सबैको माग के हुन्थ्यो भने हामी सबैको नाम र हामीले गरेको भाषण किन आएन ?

जनकपुरमा राजधानीबाट प्रकाशित पत्रपत्रिका र प्रसारित टेलिभिजन च्यानलप्रति चर्को आक्रोश थियो । स्थानीय क्वलहरूले त केवल टेलिभिजन सञ्चालकमाथि यस्ता च्यानल नदेखाउन दवाव दिन थालेका थिए । उनीहरूको भनाइ थियो- राजधानीको आमसञ्चारमाध्यमले मधेसको मुद्दालाई सम्बोधन गरेन । मिडियाले मधेसका मुद्दा कसरी उठायो ? त्यो ठिक थियो वा थिएन भन्ने कुरामा बहस हुनसक्छ तर मधेसी समुदाय राजधानीको मिडियालाई राज्यसत्तालाई भैं एकपक्षीय ठान्दोरहेछ, भन्ने चाहिँ देखियो ।

आन्दोलनका अगुवाहरूले ज्यादतीमाथि छानवीन गर्ने र आन्दोलनकारीका तर्फबाट प्रेसमाथि कुनै ज्यादती भए त्यसको जिम्मेवारी आफुहरूले लिने बताएका छन् । तर अगुवाहरूले आन्दोलनकारीको तर्फबाट भए नभएको छानवीन कसरी गर्ने हुन् र त्यो छानवीन कति पारदर्शी हुने हो भन्ने स्पष्ट छैन । त्यसैले प्रेसमाथि भएको ज्यादतीको छानवीन गर्न एउटा छुट्टै समिति वा आयोग निर्माण गरेर अधि बहनुपर्ने खाँचो देखिएको छ । यो यस कारण पनि आवश्यक छ कि आगामी दिनमा हुने आन्दोलनमा पनि प्रेसमाथि ज्यादती हुन नपाओस् ।

राजतन्त्रको मात्रात्मक निषेध

' वेदुराम भुसाल

नेपालमा राजतन्त्रको उदय कहिले र कसरी भयो भन्ने विषयको तथ्यगत खोजविन र ठहर हुन बाँकी नै छ । पृथ्वीनारायण शाह र उनका छोरा एवम् नातिका पालामा राज्यविस्तार भएर नेपालको वर्तमान नक्सा बनेपछि यहाँ राजतन्त्रको सबभन्दा ठूलो चकचकी र शोषण-दमन चलेको तथ्य भने स्पष्ट नै छ ।

एक जमाना थियो, जुनबेला समाजमा राजतन्त्र आवश्यक छ भन्ने ठानिन्थ्यो । नेपालको सन्दर्भमा भन्ने हो भने यहाँको राज्यविस्तार अभियानमा सफलता प्राप्त गर्दै रहँदासम्म राजतन्त्रको औचित्यका बारेमा कुनै प्रश्न उठेको थिएन । जब अङ्ग्रेजसँगको युद्ध (१८१४-१६ ई.) मा पराजय भोग्नुपच्यो र असमान एवम् अपमानजनक सुगौली सन्धिमा हस्ताक्षर गरेर बेलायती साम्राज्यवादको प्रभुत्व स्वीकार गरियो, त्यसपछि राजतन्त्रको औचित्यबारे प्रश्न उठ्न थाल्यो । त्यही पृष्ठभूमिमा राणाहरूले शक्ति हत्याए ।

जब पुँजीवादी उत्पादन प्रणालीले सामन्ती उत्पादन प्रणालीलाई विस्थापित गर्दै समाजमा आफ्नो वर्चस्व कायम गर्न थाल्यो, तबदेखि पुँजीपति वर्गले सामन्त वर्गको राज्यसत्तालाई समाप्त पारेर आफ्नो राज्यसत्ता स्थापना गर्ने अभियान चलाउन थाल्यो । त्यही अभियानमा संसारका धेरै शक्तिशाली राजतन्त्रहरू परास्त भए । पुँजीवादी उत्पादन प्रणालीसँगै

अस्तित्वमा आएको मजदुर वर्ग पनि पुँजीपति वर्गको सत्तालाई समेत समाप्त गरेर आफ्नो राज्यसत्ता कायम गर्ने सोचका साथ अगाडि बढ्यो । १९९७ को अक्टुबर क्रान्तिमार्फत रुसमा मजदुर वर्गीय राज्यसत्ता कायम भयो । यस घटनाले संसारभरका सामन्त र पुँजीपतिहरूलाई थर्कमान पाऱ्यो । उनीहरू दुवैथरीले मजदुर वर्गलाई सत्ता सुम्पनुभन्दा आफूहरू आपसमा मिलेर सत्ता चलाउनु श्रेयस्कर हुने ठहर गरे र आपसमा सम्झौता गरी मजदुर वर्गका विरुद्ध खडा भए ।

नेपालमा जुनवेला पुँजीवादी उत्पादन प्रणालीले प्रवेश गर्‍यो र मजदुर वर्गको उदय भयो, त्यसभन्दा धेरै पहिले नै सामन्त र पुँजीपति वर्गबीचको उपर्युक्त सम्झौता भइसकेको थियो । त्यसैले नेपालको पुँजीपति वर्गले कहिल्यै पनि राजतन्त्रको अन्त्य गर्ने सोच बनाएन, केवल अधिकारको हिस्साका निम्ति मात्रै सङ्घर्ष गर्‍यो । यहाँका मजदुर वर्गीय या श्रमजीवी वर्गीय राजनीतिक शक्तिहरू मात्रै राजतन्त्रको अन्त्य गर्ने पक्षमा उभिए ।

राजनीतिक क्षेत्रमा सामन्त र पुँजीपति वर्गका बीच सम्झौता भए पनि आर्थिक क्षेत्रमा पुँजीवादी उत्पादन प्रणालीले सामन्ती उत्पादन प्रणालीलाई विस्थापित वा निषेध नगरीरहन सम्भव हुँदैन । त्यसैले पुँजीवादी उत्पादन प्रणालीको जति विकास र विस्तार हुँदै जान्छ, त्यति नै सामन्ती उत्पादन प्रणाली निषेध वा विस्थापित हुँदै जान्छ । संसारमा त्यही भएको छ र नेपालमा पनि त्यही हुँदैछ ।

निषेध भनेको पुरानो वस्तु वा घटना या सम्बन्ध विस्थापित हुने र त्यसको ठाउँ नयाँ वस्तु वा घटना या सम्बन्धले लिने कार्य हो । यो विकासको गति अगाडि बढ्दै जाँदा अस्तित्वको पुरानो रूप लोप हुने र नयाँ एवम् विकसित रूप प्रकट हुने परिघटना हो । यो विकासको दिशा निरन्तर अग्रगामी हुन्छ, भनेर देखाउने नियम हो । यो नियम प्रकृति, जीवन, समाज र चिन्तनका हरेक क्षेत्रमा लागू हुने एक सार्वभौम नियम हो । यसलाई निषेधको निषेध नियम भनिन्छ । जीवन र जगत्को अस्तित्व एवम् विकाससँग सम्बन्धित अन्य दुई नियमहरू (प्रतिपक्षहरूको एकता र सङ्घर्षको नियम तथा मात्रात्मक परिवर्तन र गुणात्मक रूपान्तरणको नियम) समेत यस निषेधको निषेध नियममा समेटिएका हुन्छन् । हरेक वस्तु र घटना एवम् घटना प्रक्रियामा प्रतिपक्षहरू रहेका हुन्छन् र तिनका बीच सङ्घर्ष चलिरहेको हुन्छ । यसैलाई प्रतिपक्षहरूको एकता र सङ्घर्ष भनिन्छ । प्रतिपक्षहरूको एकता र सङ्घर्षले वस्तु वा घटनामा परिवर्तन ल्याइदिन्छ । त्यसरी परिवर्तन हुँदा पहिले मात्रामा हुन्छ र मात्रात्मक परिवर्तन हुँदै गएर एउटा निश्चित बिन्दुमा पुगिसकेपछि, गुणात्मक रूपान्तरणको घटना प्रकट हुन्छ । यही मात्रात्मक परिवर्तन र गुणात्मक रूपान्तरण हुने प्रक्रियामार्फत अस्तित्वको पुरानो रूप लोप हुन्छ र नयाँ रूप प्रकट हुन्छ । यसैलाई निषेध भनिन्छ । मात्रात्मक परिवर्तन हुँदा वस्तु वा घटनाका पुराना विशिष्ट पक्ष वा सम्बन्धहरू विस्थापित हुने र नयाँ पक्ष वा सम्बन्धहरू स्थापित हुने कार्य सम्पन्न हुन्छ । गुणात्मक रूपान्तरण हुँदा चाहिँ वस्तु वा घटनाको गुणमै परिवर्तन हुन्छ । मात्रात्मक परिवर्तन हुँदा वस्तु वा घटनाका खास किसिमका पुराना पक्ष वा सम्बन्धको विस्थापन हुने जुन कार्य हुन्छ, त्यो मात्रात्मक निषेध हो र गुणात्मक रूपान्तरण हुँदा वस्तु वा घटनाको पुरानो रूप सिङ्गै विस्थापित हुने जुन कार्य हुन्छ, त्यो गुणात्मक निषेध हो । निषेध हुँदा, वस्तु वा घटनाभित्रको पुरानो एवम् निकम्मा पक्ष विस्थापित हुने र नयाँ परिस्थितिमा पनि अस्तित्वमा रहेर क्रियाशील हुनसक्ने जीवनशील एवम् सकारात्मक पक्ष भने संरक्षित भई विकासको नयाँ र अझ उन्नत अवस्थामा रूपान्तरण हुने गर्दछ । त्यसैले निषेध भनेको वस्तु वा घटनाको सम्पूर्ण पक्ष समाप्त हुन्छ र शून्यबाट नयाँ सिर्जना हुन्छ भन्ने होइन ।

कुनै वस्तु वा घटनाका खास पक्ष वा सम्बन्धहरू विस्थापित हुनु ती पक्ष वा सम्बन्धहरूको निषेध हो भने उक्त वस्तु वा घटनाको समग्रतामा या सम्पूर्णतामा हेर्दा चाहिँ त्यो कार्य केवल मात्रात्मक परिवर्तन मात्रै हो । खासगरी समाज विकासको प्रक्रियामा यस्तो घटना बढी प्रकट हुने गर्दछ । नेपाली इतिहासको विकासक्रममा पनि यस्ता घटनाहरू प्रकट भएका छन् । यहाँको राजतन्त्रका सवालमा पनि कुरा त्यही हो । पहिले राजतन्त्रको हातमा सामन्ती चरित्रका जुन आर्थिक-राजनीतिक अधिकारहरू थिए, तीमध्ये धेरैजसो अहिले खारेज वा निषेध भइसकेका छन् तर स्वयम् राजतन्त्र भने अझै पनि खारेज वा निषेध भइसकेको छैन ।

२००७ सालभन्दा अगाडि राजाका बोली नै कानून मानिन्थे । ००७ सालको परिवर्तनले त्यसलाई निषेध गर्‍यो । ०१६ सालभन्दा अगाडि राज्य-रजौटा प्रथा, विर्ता प्रथा, किपट प्रथा, जागीर प्रथा, जमिनदारी प्रथा आदि नामका सामन्ती भूस्वामित्वका रूपहरू नेपालमा प्रचलित थिए । तिनीहरूबाट राजदरवारलाई सोभै आर्थिक लाभ हुन्थ्यो । राजदरवारलाई चामल, दाल आदि कृषिजन्य वस्तु आपूर्ति गर्नका लागि सेरा जमिन राखिएका हुन्थे र ती जमिनमा जनतालाई बेगारी श्रम (**forced labor**) गराइन्थ्यो । त्यसैगरी राजदरवारमा घिउ, मासु आदि पशुजन्य वस्तु आपूर्तिको लागि विभिन्न ठाउँमा पशुगोठ राखिएका हुन्थे र त्यहाँ पनि जनतालाई बेगारी श्रम गराइन्थ्यो । त्यत्ति मात्रै होइन, जनताबाट साउने-फागु नामको कर (वस्तु वा नगद) वार्षिक रूपमा लिनुका साथै चुमावन (युवराजको ब्रतबन्ध हुँदा लिइने), गादिमुवारक (नयाँ राजाले गद्दी आरोहण गर्दा लिइने), गोडधुवा (राजाकी जेठी छोरीको विहे हुँदा लिइने), दर्शनभेट (कर्मचारी र राज्यका अधिकारीहरूको नियुक्ति, थमौती र बढुवा हुँदा लिइने), टीकाभेट (वडादसैमा टीका थाप्दा तिनुपने), फत्तेमुवारक (पृथ्वीनारायण शाहले काठमाडौँ फत्ते गरेको सम्झनाका रूपमा मनाइने इन्द्रजात्राको अवसरमा लिइने) आदि नामका करहरू समेत लिइन्थे । राजदरवारबाट मन लाएका बेला आदेश गरेर तराईबाट बाघको बोसो तथा बधिनीको दूध,

भालुको पित्त, अजिङ्गरको हाड, सर्पका मणी, मृगका छाला आदि सामान र हिमाली भेगबाट कस्तुरी, चवैर, जडीबुटी आदि सामान सितैमा मगाउनेसमेत गरिन्थ्यो । अहिले यी हर्कतहरू सबै बन्द भएका छन् । यी हर्कतहरू त्यसै हराएका वा बन्द भएका होइनन् । राजतन्त्रसँगका त्यस्ता कार्य गर्न पाउने अधिकार खोसिएका हुनाले ती हर्कतहरू रोकिएका वा बन्द भएका हुन् ।

०१६ सालमा राज्य-रजौटा प्रथा र विर्ताप्रथा उन्मूलन गर्ने कानुन बनेपछि माथिका हर्कतसम्बन्धी धेरै अधिकारहरू खोसिए । त्यसबाट पुराना कैयन् सम्बन्ध र व्यवहारहरू निषेध भए । धेरै अधिकारहरू खोसिएका र अभै खोसिँदै जाने स्थिति उत्पन्न भएकाले नै ०१७ साल काण्ड मच्चाइयो र सम्पूर्ण शक्ति राजामै केन्द्रित गर्ने दुष्प्रयत्न भयो । तर, जनताको प्रतिरोधले गर्दा ०२१ सालमा 'भूमिसुधार' को नाटक रचियो । नाटकको रूपमा आएको त्यस 'भूमिसुधार' ले पनि कमसेकम किपट प्रथाको अन्त्य गर्नेजस्ता केही काम गर्‍यो । जनताको निरन्तर प्रतिरोधले गर्दा जमिनदारी प्रथा पुरानै रूपमा रहन नसक्ने अवस्था सिर्जना भयो । राजनीतिक सत्ता पनि डगमगायो । ०३७ सालमा जनमतसङ्ग्रहको अर्को नाटक गरेर निर्दलले जितेको घोषणा गरी यहाँको सार्वभौमसत्ता र राजकीय शक्ति राजामा निहित छ भन्ने विचारको पक्षमा जनसमर्थन रहेको रुच्चे प्रचार गरियो । तर, त्यस नाटकले पनि दस वर्षभन्दा बढी थग्न सकेन । ०४६/४७ सालको आन्दोलनले मुलुकको सार्वभौमसत्ता राजामा होइन, नेपाली जनतामा निहित छ भन्ने मान्यता स्थापित गर्‍यो । राजाको हातबाट एउटा ठूलो अधिकार खोसियो । सामन्ती राजतन्त्रको एउटा राजनीतिक हैसियत विस्थापित वा निषेध भयो । राजतन्त्रको सामन्ती निरङ्कुशतामा ठूलो धक्का लाग्यो अर्थात् फेरि अर्को मात्रात्मक परिवर्तन भयो ।

०४६ सालको आन्दोलनमार्फत राजनीतिक क्षेत्रमा जुन मात्राको परिवर्तन भएको थियो, त्यस अनुरूप आर्थिक-सामाजिक परिवर्तनहरू नगरिएको हुनाले राजतन्त्रले फेरि टाउको उठाउन खोज्यो । ०६१ माघ १९ बाट जब राजाको प्रत्यक्ष शासन सुरु भयो र जनतासँग सोभो टक्कर पर्‍यो, त्यस टक्करमा राजाले हार्नु स्वाभाविक थियो । भयो पनि त्यस्तै । जनताले राजाद्वारा खोसिएका अधिकार मात्र होइन, थप अधिकारसमेत लिए । प्रतिनिधिसभाको घोषणा-०६३ मार्फत मुलुकको कानुन निर्माणमा राजाको भूमिकालाई समाप्त पारियो । संसद्मा राजाको स्थान निषेध गरियो । कानुनमा राजाको लालमोहर लगाउने परम्परा तोडियो र जनप्रतिनिधि संस्थाको प्रमुखका हैसियतले सभामुखबाट कानुन प्रमाणीकरण गर्ने परम्परा स्थापित भयो । राजतन्त्रको अर्को एउटा ठूलो अधिकार निषेध भयो । त्यसबाट अभै अगाडि बढेर प्रतिनिधिसभाबाटै 'नेपालको अन्तरिम संविधान-०६३' जारी गर्ने र त्यस संविधानमा व्यवस्था गरिएको व्यवस्थापिका-संसद्द्वारा उक्त संविधानको अनुमोदन गर्ने कार्य गरियो, जसबाट राजाद्वारा संविधान जारी गर्ने परम्परासमेत निषेध भयो । यो निषेध राजतन्त्रका अधिकारहरूको निषेधमा अहिलेसम्मको सबैभन्दा ठूलो मात्राको निषेध हो । यसले राजतन्त्रको शक्ति, प्रभाव र अधिकारमा ठूलो परिवर्तन ल्याएको छ । तर, यो परिवर्तन पनि मात्राकै परिवर्तन हो । गुणात्मक परिवर्तन होइन । किनभने, राजतन्त्र स्वयम् अभै पनि निषेध भएको छैन ।

समाजको गुणात्मक रूपान्तरणलाई सामाजिक क्रान्ति भनिन्छ । मात्रात्मक परिवर्तन र गुणात्मक रूपान्तरणको प्रक्रियाबाट नै यो सामाजिक क्रान्ति सम्पन्न हुने गर्दछ । त्यसैले सामाजिक क्रान्ति सम्पन्न हुनका निम्ति पुरानो सत्ता सिङ्गै वा गुणात्मक रूपमै निषेध हुनुपर्दछ र त्यसको स्थानमा नयाँ अन्तरवस्तुयुक्त सत्ता कायम हुनुपर्दछ । अहिले हाम्रो मुलुकमा त्यो स्थिति अभै कायम भएको छैन । यहाँ अभै पनि एकातर्फ कुनै न कुनै रूपमा राजतन्त्र राख्नुपर्दछ भन्ने विचार र अर्कोतर्फ अब कुनै पनि रूपमा राजा वा राजतन्त्र राख्नु हुँदैन भन्ने विचारका बीच द्वन्द्व चलिरहेको छ । यो द्वन्द्व नै समकालीन नेपाली समाजको प्रमुख द्वन्द्व हो । यस द्वन्द्वमा राजतन्त्रवादको पराजय र गणतन्त्रवादको विजय अवश्यम्भावी छ । किनभने, मात्रात्मक परिवर्तन र निषेधले गुणात्मक परिवर्तन र निषेधको आधार तयार पारेको हुन्छ । नेपालको इतिहासमा अहिलेसम्म भएका मात्रात्मक परिवर्तनहरूले राजतन्त्रका विभिन्न अधिकारहरूको निषेध गरी त्यसको अन्त्य वा सिङ्गै रूपमा निषेध गर्नका लागि आधार तयार पार्ने काम गरेका छन् । यसै आधारमा अब नेपालमा राजतन्त्रको अन्त्य वा निषेध हुनेछ । त्यसलाई कसैले रोक्न सक्नेछैन । किनभने, मात्रात्मक परिवर्तन र निषेधले नेपालको राजतन्त्रलाई समाप्तको धेरै नजिक पुऱ्याइसकेको छ । तर, परिस्थिति त्यहाँ पुगेको छ भन्दैमा सबै काम आफै हुन्छ भन्ने ठान्नु गलत हो । समाजमा परिवर्तन ल्याउन चाहनेहरूले परिस्थिति अनुकूलका सही कदमहरू चाल्नुपर्दछ । त्यसो भएको खण्डमा अब नेपालबाट राजतन्त्र समाप्त वा निषेध हुनेछ र यहाँ लोकतान्त्रिक गणतन्त्रको स्थापना भइछाड्नेछ ।

- १८ माघ २०६३

पार्टीभित्रका विकृति-विसङ्गतिका सम्बन्धमा

' युवराज ज्वाली

गत ०६२/०६३ सालको जनक्रान्तिको लहरबाट मुलुकमा लोकतन्त्र आएको छ र त्यसलाई पूर्णता दिने प्रक्रिया निरन्तर जारी छ । यस्तो अवस्थामा अब कम्युनिस्ट पार्टी पनि कहिले सरकारको नेतृत्व गर्ने अवस्थामा त कहिले

सरकारको एउटा महत्त्वपूर्ण हिस्साका रूपमा काम गर्ने स्थितिमा देखापरिरहेको छ । यस्तो स्थितिमा पार्टीका तमाम नेता र कार्यकर्ताहरू माथिदेखि तलसम्म सत्ता सञ्चालन गर्ने महत्त्वपूर्ण पदहरूमा पुग्नु स्वाभाविक हुन्छ । त्यसवेला पार्टीका कतिपय व्यक्तिले पार्टीको शक्ति, पद र प्रतिष्ठाको दुरुपयोग गर्दै व्यक्तिगत रूपले अनेकौं लाभ हासिल गर्ने र दृश्य-अदृश्य रूपमा अकूत सम्पत्ति कमाउने स्थिति पनि आउन सक्छ । अरू कुनै कुरामा, कसैले गलाउन नसकेका चट्टानहरूलाई पैसाको लोभले गलाउन सक्छ, कस्तै आँधी-हुरी र तुफानले ढाल्न नसकेका 'सती सालहरू' सुख-सुविधाको आँधीबाट सहजै ढल्न सक्छन् । त्यसैले अबका दिनमा विकृति र विसङ्गतिबारे अझ बढी सतर्कता अपनाउनु आवश्यक छ । सोभियत सङ्घमा ७० वर्षको समाजवाद तासको महलभै लडेको घटनाबाट सबै कम्युनिस्टहरूले गम्भीर पाठ सिक्नु र आफूलाई सोही अनुसार सच्याउनु जरुरी छ । नीति र सिद्धान्त मात्रै सच्याएर पुग्दैन, अझ ठूलो कुरा व्यवहार सच्याउनु हो । राम्रा राम्रा सिद्धान्तका भाषण र प्रवचन गर्न जति सजिलो हुन्छ, तिनलाई व्यवहारमा उतार्नु कैयौं गुणा कठिन छ । हामीले विकृतिविरुद्ध सङ्घर्ष गर्ने पार्टी निर्माण गर्ने कि विकृति बढाउने किसिमको पार्टी निर्माण गर्ने ? यदि विकृतिहरू हटाउन नसक्ने हो भने पार्टीले जस्तोसुकै क्रान्तिकारी नारा अघि सारे पनि त्यसको खास अर्थ रहँदैन ।

पार्टीभित्र विकृति र विसङ्गतिहरू अनेक रूपमा प्रकट हुने गर्छन् । कतिपय अवस्थामा त कुन कुरालाई विकृति भन्ने र कुनलाई नभन्ने, यसमै अन्योल उत्पन्न हुन्छ । त्यति मात्र होइन, ठूलो गल्ती लुकाउन स-साना विषयको सिरानी बनाउने अवस्था पनि उत्पन्न हुन्छ । यस सम्बन्धमा सम्बन्धित पार्टी कमिटीहरूले गम्भीरतापूर्वक ध्यान पुऱ्याउनु पर्छ ।

सरकार सञ्चालन गर्ने अवस्थामा पुगेको पार्टीमा देखिने सबभन्दा ठूलो विकृति भनेको आर्थिक भ्रष्टाचार र कमिसनको खेल हो । सत्तामा बस्नेहरूले त्यसको दुरुपयोग गरेर पैसा कमाउन चाहने हो भने त्यो त्यति गाह्रो काम होइन । त्यसवेला अनेकौं ठाउँबाट मोटो रकम प्राप्त गर्न सकिने सम्भावना हुन्छ । रकम पनि आफैँ खोज्न हिँड्नु पर्दैन, त्यस्ता ठूलो प्रस्तावहरू बारम्बार आइरहने गर्छन् । आफैँ खोजेहरूले त अझ धेरै पैसा कम्प्याउने ठाउँहरू फेला पार्न सक्छन् । यस्ता अवसर देखा केही समय मान्छे, जोगिने प्रयास गर्न सक्छ तर सत्ताको स्वाद चाख्दै गएपछि एकपछि अर्को गर्दै मन पग्लिँदै जान्छ । सत्ताको प्रयोग गर्दा कुनै प्रमाण फेला नपर्ने गरी पैसा कमाउने पनि निकै ठाउँहरू हुन्छन् । यो यस्तो काम हो, जसमा लिने र दिने दुवै पक्षको ठूलो स्वार्थ गाँसिएको हुन्छ । त्यसैले यसबाट मान्छेलाई जोगाउन निकै गाह्रो पर्छ । यस्तो विकृतिमा फसेपछि, उसले धेरै गल्ती गर्न थाल्छ, र आफ्नो गल्ती ढाकछोप गर्न थप गल्ती गर्नुपर्ने हुन्छ, यसरी मान्छे बाहिर निकै क्रान्तिकारी देखिए पनि भित्रभित्रै क्रमशः सड्दै जान्छ । उसले आफ्ना भित्री अपराध छोप्न पार्टीभित्र अनेक नाटक, दाउपेच, षड्यन्त्र, गुटबन्दी गर्छ र आफ्ना सारा क्रियाकलापलाई राजनीतिक रङ्गले सिँगार्न थाल्छ । प्रशस्त पैसा भएपछि, कैयौं कार्यकर्तालाई सुविधा बाँड्न थाल्छ, तमाम किसिमका भौतिक सामग्रीहरूको प्रयोग गर्दै आफ्नो कार्यक्षमतासमेत बढाउँछ, र पैसाको बलमा अनेकौं राजनीतिक खेल खेल्न थाल्छ । उसले चुनावमा प्रशस्त पैसा खर्च गर्न सक्छ र आफ्नो पक्षका मानिसहरूलाई ठूलो रकम उपलब्ध गराउँछ । यसरी कतिपय जनप्रतिनिधिहरू उसकै सहयोगमा चुनाव जितेर आउँछन् र ऊ पनि विजयी भएर सत्तामा पुग्छ । विगतमा कतिपय पार्टीमा यस्ता घृणित खेलहरू खेलिए । त्यसवेला सांसद खरिद-विक्रीका घटनाहरू भए । यस्ता मानिसहरू सत्ताको खेलमा कहिले आफ्नो जमातसहित एउटा नेताको पक्षमा जान्छन् अनि कहिले अर्को नेताको पक्षमा दौडिन्छन् । यसरी यस्ता मानिसहरू भित्री रूपमा एउटा पार्टीबाट अर्को पार्टीमा सरकारको नेतृत्व सुम्पिने भित्री चालकसमेत बन्न पुग्छन् । यस किसिमको विकृति सामन्ती र पुँजीवादी पार्टीहरूमा प्रायशः देखिने गर्छ तर त्यो रोग कम्युनिस्ट पार्टीमा पनि सर्न सक्छ । यस्तो प्रवृत्ति रोक्न सकिएन भने कम्युनिस्ट पार्टी समाप्त हुन्छ ।

कतिपय मानिसहरू आफू सत्तामा नभए पनि सत्तामा रहेका निश्चित व्यक्तिहरूलाई प्रयोग गरेर पनि मोटो रकम कमाउने गर्छन् । पार्टीभित्र आमदानीको वैधानिक स्रोत नभएकाहरूको जीवनशैलीमा ठूलो परिवर्तन देखिनुको एक मात्र कारण भ्रष्टाचार र आर्थिक अनियमितता नै हो । पार्टीमा काम गर्ने तमाम नेता र कार्यकर्ताहरू पार्टीमा पूर्णकालीन भएर लागेका भए पनि कैयौंको आफ्नो परिवार आर्थिक उत्पादनमा लागेका हुन्छन् । उनीहरूले आफ्नो बौद्धिक या शारीरिक श्रम गरेर सजिलैसँग व्यवहार चलाएका हुन्छन् भने कसैले दुःखपूर्वक परिवार धानेका छन् । उनीहरूको परिवारको कमाइ या आफ्ना बाबुबाजेको कमाइबाट कतिले राम्रै हैसियतमा जीवन बिताएका छन् । तर, भ्रष्टाचार र आर्थिक अनियमितता गर्नेहरूबारे कुनै छानबिन र कारवाही भएन भने परिवारले श्रम गरेर कमाएका निर्दोष व्यक्तिहरू पनि शङ्काको घेरामा पर्ने अवस्था उत्पन्न हुन्छ । त्यसैले गल्ती गर्नेहरूमाथि कारवाही हुनु, जनताले उनीहरूबारे थाहा पाउनु अति जरुरी छ । पार्टी पङ्क्ति यसबारे पर्याप्त मात्रामा सचेत नहुने हो भने गल्ती गर्नेहरू बच्ने र निर्दोष मानिसहरू अन्यायमा पर्ने अवस्था आउन सक्छ । यदि पार्टी नेतृत्व आर्थिक रूपमा स्वच्छ छ भने उसले गल्ती गर्नेहरूलाई कारवाही गर्न र इमानदारहरूलाई अघि बढाउन सक्छ । होइन भने पार्टीमा भ्रष्टहरूकै हालिमुहाली चल्ने कुरा स्वाभाविक बन्दै जान्छ ।

पार्टीभित्रका विकृति र विसङ्गतिविरुद्ध ठीक किसिमले सङ्घर्ष गर्न सकिएन भने त्यो निश्चित स्थितिमा पुगेर अपराधीकरणमा समेत परिवर्तन हुन सक्छ । अपराधीकरणको प्रत्यक्ष प्रहार पार्टीका इमानदार नेता र कार्यकर्तामाथि नै

केन्द्रित हुन्छ। अपराधीकरणभित्र शत्रु पक्षको समेत प्रत्यक्ष वा परोक्ष हात रहने प्रबल सम्भावना रहन्छ। अपराधीकरणभित्र शारीरिक हत्या, चारित्रिक हत्या एवम् निराधार आरोप र लाञ्छनाजस्ता तमाम विषयहरू पर्छन्। त्यस्तै अनेक किसिमका गुप्त जालभेल र षड्यन्त्र पनि पार्टीभित्रको अपराधीकरणको एउटा पक्ष हो। पार्टीभित्रको अपराधीकरणले मुलुकको राजनीतिलाई पनि अपराधीकरणको खाडलतिर धकेल्छ। त्यसैले यो प्रवृत्ति एउटा पार्टीका लागि मात्र होइन, सिङ्गो मुलुक र समाजका लागि पनि अत्यन्त घातक हुन्छ। अपराधीकरण बढेपछि मुलुकको लोकतन्त्र निरन्तर घाइते बन्दै जान्छ र जनता त्यसबाट आहत बन्दै जान्छन्।

पार्टीका आन्तरिक गोपनीयताहरू शत्रुको क्याम्पमा पुऱ्याउने र पत्रपत्रिकामा छापन लगाउने प्रवृत्ति पनि अर्को गम्भीर किसिमको विकृति र विसङ्गतिको उदाहरण हो। कम्युनिस्ट आन्दोलनमा यस्तो प्रवृत्ति निकै पहिलेदेखि देखा पर्दै आएको हो। पार्टीको बैठक चलिरहेको हुन्छ। कतिपय भित्री योजनाहरू बन्छन् तर त्यो कुरा शत्रुले थाहा पाउँछन्, विदेशी दूतावासमा पुग्छ र अर्को दिनका पत्रपत्रिकामा जस्ताको तस्तै छापिन्छ। यसरी पार्टीभित्रबाट अन्तःध्वंस मच्चाउने प्रवृत्तिहरू निकै मात्रामा देखिने गर्छन्। कतिपयले यस्तो काम शत्रुको सेवाका लागि नभएर आफ्नै पार्टीभित्रका निश्चित नेता र कार्यकर्तालाई बदनाम गर्ने र उनीहरूका बारेमा गलत प्रचार गर्ने उद्देश्यले पनि गरेका हुन्छन् तर त्यसले पार्टीलाई नै नोक्सान गर्ने कुराको उनीहरूलाई वास्ता हुँदैन। त्यति मात्र होइन, पार्टीका गोप्य कुरा चुहाएर त्यसबारे आर्थिकलगायत विभिन्न लाभ हासिल गर्ने प्रवृत्ति पनि पार्टीमा देखा पर्न सक्छ। विगतमा नेकपा (एमाले) भित्रै पनि कैयौं यस्ता घटनाहरू भए र त्यसबारे आयोगसमेत बने तर अपराधी पत्ता लाग्दैन। बरु कालान्तरमा उसको पतनपछि अनुमान गरिन्छ, सायद त्यो सबै गर्ने व्यक्ति उही नै हुनुपर्छ। यस्तो कुरामा पार्टी पङ्क्ति पूर्णरूपले सचेत भएन भने कुनै दिन सबैको एउटै खाडल हुन बेर लाग्दैन।

पार्टीमा आत्मकेन्द्रित व्यक्तिवादी चिन्तन अर्को अत्यन्त घातक प्रवृत्तिका रूपमा देखिने गर्छ। यो प्रवृत्ति हुनेहरू देश र जनताका लागि के दिने भन्नुभन्दा पार्टीले मेरा लागि के दिन्छ भन्ने कुरामा विशेष चिन्तित हुन्छन्। पार्टीमा जतिजति सुविधा र अवसरहरू आउँछन्, त्यो सबभन्दा पहिले उनीहरूलाई नै चाहिन्छ। पार्टीमा कसैले एकपटक पनि राम्रो अवसर पाउँदैनन् तर कोही भने पटक-पटक अवसरका भागी हुन्छन्। पार्टीमा यस्तो खाले प्रवृत्ति बढ्दै जाँदा यस्तो स्थिति आउँछ कि पार्टीको कुनै पनि निर्णय गर्दा यो प्रवृत्ति हुनेहरूले नीति र निर्णयको औचित्यताबारे होइन, मूलतः 'मैले के पाउँछु' भन्ने कुराबाट विचार प्रस्तुत गर्न थाल्छ, सोही अनुसारको नीति र योजना प्रस्तुत गर्न थाल्छ। यसरी पार्टी स्वार्थीहरूको अखडामा परिणत हुन्छ।

कतिपय मानिसहरू राम्रो कामको जश सबै आफैँले लिने र गल्तीजति सबै अरूको जिम्मा पन्छाइदिने गर्छन्। यो प्रवृत्ति माथिदेखि तलसम्म विभिन्न रूपमा देखिने गर्छ। त्यस्तै आफ्नो योगदान, गुण र क्षमताका आधारमा भन्दा निश्चित नेताका वरिपरि घुमेर पार्टीमा पद, सुविधा र अवसर प्राप्त गर्ने प्रवृत्ति पनि घातक रूपमा देखिने गर्छ। आफ्नो प्रशंसा कसैले गर्नु भन्ने त्यसबाट फुल्ने, प्रशंसा गर्नेले के-के षड्यन्त्र र बदमासी गर्दछ, त्यसको ख्याल नगर्ने, आलोचना सुन्नै नचाहने, आलोचना राम्रो मनसायले गरेको रहेछ भन्ने पनि त्यसलाई नकारात्मक किसिमले लिने, त्यति मात्र होइन, मौका पर्खेर आलोचना गर्नेलाई बदला लिनेजस्ता गलत प्रवृत्तिहरू देखिने गर्छन्।

पार्टीभित्र कतिपय मानिसहरू जहिलेसुकै राम्रो-राम्रो पद ओगटी रहन्छन् तर काम गर्दैनन्। एकपटक कुनै राम्रो काम गरेको रहेछ भन्ने जिन्दगीभरि त्यसैलाई भजाएर ठूलो नेता भइरहन चाहन्छन्। कतिले पार्टीका सबै नेता, कार्यकर्तालाई एउटै परिवारका रूपमा लिनुको बदला पार्टीभित्र केही निश्चित 'आफ्ना' मान्छे तयार गर्न चाहन्छन्। उनीहरूका गल्ती केही देख्दैनन् र सधैंभरि त्यही साँघुरो घेराभित्र सीमित रहन मन पराउँछन्। कोही मानिस कमिटी या सामुन्नेमा मिठो कुरा गर्छन् तर बाहिर गएपछि आफ्नै कमरेडको धज्जी उडाउँदै मनको ईर्ष्या शान्त पार्ने प्रयत्न गर्छन्। त्यस्तै, पार्टीमा एउटा निर्णय गर्छन् तर सार्वजनिक रूपमा सधैं निर्णयको विपक्षमा बोल्न रुचाउँछन्। विपक्षमा बोल्दा विरोधी सञ्चारमाध्यमले उनीहरूको कुरालाई महत्त्व दिने गर्छन् र उनीहरू त्यसैमा रमाउँछन्।

कम्युनिस्ट पार्टीभित्र देखापर्ने यस्ता तमाम गलत प्रवृत्तिहरू सामन्तवादी र पुँजीवादी आचरणका उपज हुन्। जसरी समाजमा वर्गसङ्घर्षद्वारा सामन्तवाद र पुँजीवादको अन्त्य गरिन्छ, पार्टीभित्र पनि यस्ता प्रवृत्तिविरुद्ध सशक्त, व्यवस्थित र अनुशासित रूपमा सङ्घर्ष गर्नु जरुरी छ। तब मात्र पार्टीलाई निरन्तर जनआधारित र क्रान्तिकारी बनाइराख्न सकिन्छ।

- (प्रकाशोन्मुख कृति 'कम्युनिस्ट आन्दोलनमा अन्तर्पार्टी सङ्घर्ष'बाट)

नेपालको सन्दर्भमा सङ्घीय प्रणाली

शंकर पोखरेल

विषय प्रवेश

ऐतिहासिक जनआन्दोलनको सफलतापश्चात् नेकपा (एमाले) लगायतका प्रमुख राजनीतिक दलहरूले एकात्मक र केन्द्रीकृत ढाँचामा आमूल परिवर्तन गरी मुलुकलाई सङ्घीय ढाँचामा लैजानुपर्ने मान्यता अघि सार्दै आएका थिए । तर, सङ्घीयताका पक्षमा उभिन आनाकानी गरिरहेका नेपाली काङ्ग्रेसका सभापति तथा अन्तरिम सरकारका प्रधानमन्त्री गिरिजाप्रसाद कोइरालाको हठ र नेकपा (माओवादी) को सम्भौतापरस्त नीतिका कारणले अन्तरिम संविधानमा उक्त प्रतिवद्धता प्रकट हुनसकेको थिएन । तर, तराईमा मधेसी समुदायको आन्दोलनले विस्फोटक स्वरूप ग्रहण गरेपछि, माघ १७ गतेका दिन राष्ट्रवासीका नाममा सम्बोधन गर्दै प्रधानमन्त्रीले संविधानसभापछि, मुलुकमा सङ्घीय शासन स्थापना गरिने प्रतिवद्धता व्यक्त गरे । त्यसपछि, अहिले सङ्घीय शासन व्यवस्थाका पक्षमा राष्ट्रिय सहमति नै प्रकट भएको मान्न सकिन्छ । तर, कस्तो प्रकारको सङ्घीय शासन व्यवस्था भन्ने विषयमा भने अहिलेसम्म पनि कुनै सुस्पष्ट खाका अघि आउन सकेको छैन । सङ्घीयताका पक्षमा उभिँदै आएका राजनीतिक दल, सङ्घसस्था र बौद्धिक समुदायका बीचमा पानि यस विषयमा खासै मतैक्य बन्न सकेको देखिँदैन । यतिसम्म कि सङ्घीय शासन व्यवस्थाका पक्षमा उभिएका कतिपय राजनीतिक दल, फोरम र व्यक्तिहरूका विचारहरू सुन्दा उनीहरूमा सङ्घीयतासम्बन्धी बुझाइमा समेत काफ़ी भ्रम र अन्योल रहेको देखिन्छ । सङ्घीयता भनेको के हो ? सङ्घीय शासन व्यवस्थाका मूलभूत विशेषताहरू के के हुन् ? नेपालको सन्दर्भमा सङ्घीयता किन आवश्यक छ, र कस्तो प्रकारको सङ्घीय शासन व्यवस्था नेपालको सन्दर्भमा उपयुक्त होला ? भन्ने सन्दर्भमा यहाँ बहस चलाउने प्रयास गरिएको छ ।

सङ्घीयता के हो ?

सामान्य अर्थमा सङ्घीयता सङ्गठनहरूको सङ्गठनसम्बन्धी मान्यता हो । जहाँ एकभन्दा बढी सङ्गठनहरू मिलेर साझा हितका लागि आफूभन्दा माथिको संयोजनकारी संयन्त्रको निर्माण गर्दछन् र आफूमा अन्तरनिहित अधिकारहरू स्वेच्छाले हस्तान्तरण गर्न मञ्जुर गर्दछन् । सङ्घीय राज्य पनि त्यस्तै अवधारणामा आधारित मान्यता हो, जहाँ एकभन्दा बढी स्वतन्त्र वा स्वशासित राज्य तथा समाजहरू मिलेर एउटा साझा राष्ट्रिय राज्य गठन गरिएको हुन्छ । राज्य निर्माण र सञ्चालनका दुई भिन्नभिन्न मान्यताहरू प्रचलनमा रहेका छन्, एकात्मक र सङ्घात्मक । वर्तमान नेपाल एकात्मक राज्यको अवधारणा अन्तर्गत निर्माण गरिएको थियो । ऐतिहासिक जनआन्दोलनपछि, नेपालले एकात्मक र केन्द्रीकृत राज्यको मान्यतालाई अस्वीकार गरिसकेको छ र क्रमशः सङ्घात्मक राज्य निर्माणको प्रक्रियातिर अग्रसर भएको छ । एकात्मक राज्य जस्तै सङ्घीय राज्य पनि राष्ट्र निर्माणको प्रचलित र स्थापित मान्यता हो । एकात्मक र सङ्घात्मक दुवै राज्यको उद्देश्य आफ्नो राज्यमा बसोवास गर्ने जनताको सर्वोपरि हितका लागि आपस्तमा एकता कायम गर्नु र शक्ति आर्जन गर्नु नै हो ।

नेपालको सन्दर्भमा हामीले सङ्घीय राज्य व्यवस्थाको स्थापनाको कुरा गर्दा राष्ट्रिय राज्यहरू अधिकांश मुलुकमा भेला भएजस्तो सङ्घीय राज्य बनाउने कुरा गरिरहेका छैनौं । हामीहरू हजारौं वर्ष पहिलेदेखि कुनै न कुनै रूपमा कायम रहँदै आएको एकात्मक र एकीकृत राज्य राष्ट्रलाई सङ्घीय राज्यमा बदल्ने कुरा गरिरहेका छौं । त्यसैले सङ्घीयताका सन्दर्भमा अन्य मुलुकहरूले गरेको भन्दा भिन्न प्रकारको प्रयोग र अभ्यासका क्रममा हामी छौं भन्ने कुरा स्वाभाविक नै हो । तर पनि हामीले सङ्घीय शासन प्रणाली अवलम्बन गर्ने कुरा गर्दा सङ्घीयताका आधारभूत मूल्य र मान्यतालाई उपेक्षा गर्न सक्दैनौं । हामीकहाँ एकात्मक र सङ्घात्मक राज्य व्यवस्थाका सन्दर्भमा परस्पर विरोधी मान्यता र भ्रमहरू पनि रहेको पाइन्छ । एकात्मकताका पक्षमा रहेकाहरूले सङ्घीयताले राष्ट्र कमजोर र विभाजित हुन्छ, जातीय र सामाजिक सद्भाव विथोलिन्छ, भन्ने गरेको पाइन्छ । त्यसरी नै सङ्घात्मकताको पक्षमा रहेकाहरूले पनि एकात्मक राज्य तानाशाही र विभेदकारी हुन्छ, र एकात्मक राज्यका कारणले नै अहिलेसम्म नेपाल आर्थिक र सामाजिक हिसाबले पछि, पनुपरेको भन्ने मत राख्ने गरेको पाइन्छ । तर, यी दुवै मान्यताहरू अवस्तुवादी छन् र भ्रमपूर्णसमेत रहेका छन् । एकातिर विश्वमा सफल ठानिएका मुलुकहरूमध्ये केही एकात्मक चरित्रका छन् भने केही सङ्घात्मक । त्यसरी नै असफल र कमजोर रहेका मुलुकहरूमध्ये पनि केही सङ्घात्मक र केही एकात्मक चरित्रका छन् । सङ्घीय शासन प्रणाली भएको अमेरिका विश्वको सबैभन्दा शक्तिशाली राष्ट्र मानिन्छ, भने संसदीय प्रजातन्त्रको जननी भनिने ब्रिटेनचाहिँ एकात्मक राज्य हो । त्यसरी नै दुनियाँलाई नै आश्चर्यचकित पार्ने गरी आर्थिक-सामाजिक विकासमा अघि बढिरहेको चीन एकात्मक राज्य हो भने सत्ता साभेदारी र तटस्थताको नीति अन्तर्गत समृद्धि हासिल गर्न सफल भएको मुलुक स्वीट्जरल्याण्डचाहिँ सङ्घात्मक राज्य व्यवस्था भएको मुलुक हो । यी सबै यथार्थहरूले कुनै एउटा प्रणाली ठीक र अर्को बेठिक हो भन्ने देखिँदैन । तर, समाजको चरित्र र विशेषताका आधारमा भने कुनै मुलुकमा सङ्घीय प्रणालीलाई उपयुक्त र कुनै मुलुकमा एकात्मक प्रणालीलाई उपयुक्त मान्ने गरिन्छ ।

राज्यको स्वरूप र चरित्र कस्तो रहने भन्ने कुरा राष्ट्र निर्माणका सन्दर्भमा अहम् महत्त्वको प्रश्न हो । राज्य व्यवस्था सङ्घात्मक रहने कि एकात्मक रहने भन्ने कुरा त्यस देशको सामाजिक र सांस्कृतिक स्वरूप र संरचनामा भर पर्ने कुरा

हो। सामान्यतया एउटै जातीय, भाषिक तथा सांस्कृतिक समूहको वर्चस्व रहेको राष्ट्रमा राज्य एकात्मक चरित्रको हुने गर्दछ भने बहुजातीय, बहुभाषिक तथा बहुसांस्कृतिक समाज भएको राज्यको चरित्र सङ्घात्मक हुने गर्दछ। यद्यपि, ऐतिहासिक सन्दर्भले भने राज्यको स्वरूप र संरचनाको निर्माणमा महत्त्वपूर्ण प्रभाव पारेको देखिन्छ। विगतमा एकात्मक वा सङ्घीय राज्यको निर्माणमा बलियो हुने मान्यताले काम गर्ने गर्दथ्यो। तर, अहिले त्यस्तो मान्यतामा निकै ठूलो परिवर्तन आउने गरेको छ। एकात्मक राज्य व्यवस्था भएका मुलुकहरूले पनि राज्य सञ्चालनमा जनताको सहभागिता बढाउँदै लैजाने नीति अन्तर्गत विकेन्द्रीकरण र स्थानीय स्वशासनको नीतिलाई आत्मसात् गर्दै अधि बढिरहेको पाइन्छ भने सङ्घीय शासन व्यवस्था भएका मुलुकहरूले पनि प्रदेशका अधिकारहरूलाई कटौती गरेर केन्द्र र स्थानीय निकायलाई बलियो बनाउने प्रयास गरेको देखिन्छ। राष्ट्र र जनताको समृद्धिका लागि यी दुईमध्ये कुन बाटो अवलम्बन गर्ने भन्ने कुरा सम्बन्धित देशको आफ्नो अनुभव र जनताको इच्छामा भर पर्ने कुरा हो।

सङ्घीय शासन व्यवस्थाका विशेषताहरू

एकात्मक र सङ्घीय राज्य व्यवस्थाबीचको भेदलाई छुट्याउने एउटा महत्त्वपूर्ण आधार सार्वभौमसत्ता र त्यसको प्रयोगसम्बन्धी मान्यतामा रहेको भेद नै हो। एकात्मक राज्य व्यवस्था अन्तर्गत सार्वभौमसत्ता आमजनतामा निहित हुन्छ र त्यसको प्रयोग जनताको प्रत्यक्ष निर्वाचनबाट चुनिएको प्रतिनिधिसभाले गर्दछ। सङ्घीय शासन व्यवस्थामा भने सार्वभौमसत्ता जनता र जनताका सामाजिक र सांस्कृतिक पहिचानमा विभक्त गरिएको हुन्छ। यसरी विभक्त भएको सार्वभौमसत्ताको प्रयोग पनि सङ्घीय संसद् (तल्लो सदन र माथिल्लो सदन) र प्रादेशिक संसद्ले संयुक्त रूपमा गर्दछन्। कतिपय मुलुकमा भने त्यो अधिकार स्थानीय निकायलाई समेत प्रदान गरिएको हुन्छ।

सङ्घीय राज्य व्यवस्थामा जनताको सार्वभौमसत्ताको प्रयोग गर्ने विधायिकी ढाँचा एकभन्दा बढी रहेको हुन्छ। विगतमा हामीले अभ्यास गरेभन्ने सङ्घीय व्यवस्थामा दुई सदनात्मक हुन्छ र माथिल्लो सदनको भूमिका एकात्मक राज्य व्यवस्था भएका मुलुकहरूको तुलनामा ज्यादा प्रभावकारी हुन्छ। सङ्घीय व्यवस्था अन्तर्गतका प्रदेशहरू ऐतिहासिक तथा सामाजिक पहिचानयुक्त हुन्छन्। माथिल्लो सदनमा पहिचानहरूको समान अस्तित्व नीतिका आधारमा प्रत्येक प्रदेशबाट समान प्रतिनिधित्व हुने संवैधानिक व्यवस्था अवलम्बन गरिएको हुन्छ। हामीकहाँ सङ्घीयताको कालत गर्नेले नै संवैतिर जनसङ्ख्याका आधारमा समान प्रतिनिधित्वको कुरा उठाएर पहिचानको समान प्रतिनिधित्वको सङ्घीय मान्यतालाई उपेक्षा गरेको देखिन्छ। वास्तवमा सङ्घीय व्यवस्थामा माथिल्लो सदनको गठनमा जनसङ्ख्यालाई आधार नै बनाइँदैन। तर, प्रतिनिधिसभाको गठनमा भने जनसङ्ख्या र भूगोललाई आधार बनाइएको हुन्छ। यसरी हेर्ने हो भने एकात्मक राज्य व्यवस्थामा बहुमत जनताको निर्णयलाई नै सर्वोपरि मानिन्छ भने सङ्घीय व्यवस्थामा भने बहुमत जनताका साथै बहुमत प्रदेश (सामाजिक पहिचान) को सहमतिलाई निर्णयमा पुग्नका लागि अनिवार्य गरिएको हुन्छ।

सङ्घीय शासन व्यवस्था भएका मुलुकहरूमा शासनको तहगत ढाँचा सामान्यतया सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय निकाय (गाउँ र नगर) हरू गरी तीन तहमा विभक्त गरिएको हुन्छ। प्रत्येक तहलाई निश्चित प्रकारका संवैधानिक र कानुनी अधिकार र दायित्वहरू प्रदान गरिएको हुन्छ। एकात्मक राज्यको तुलनामा सङ्घात्मक राज्यको संविधानको आकार ठूलो हुन्छ। संविधानमा सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय निकायको अधिकार र कर्तव्यको समेत बाँडफाँट गरिने भएका कारणले त्यस्तो हुने गर्दछ। सङ्घीय राज्य अन्तर्गतका प्रदेशले भिन्नभिन्न प्रकारको सामाजिक, सांस्कृतिक र ऐतिहासिक पहिचानको प्रतिनिधित्व गर्ने भएका कारणले विविधताबीचको एकता नै सङ्घीय शासन व्यवस्थाको मूल विशेषता हो भन्न सकिन्छ।

सङ्घीय शासनमा चुनाव प्रणालीको विशेष अर्थ रहन्छ। सङ्घीय शासन व्यवस्था भएका मुलुकहरूले भिन्नभिन्न प्रकारको चुनाव प्रणालीहरू प्रयोगमा ल्याएको पाइन्छ। तर, आमरूपमा सङ्घीय व्यवस्था भएका मुलुकहरूले समानुपातिक वा मिश्रित समानुपातिक निर्वाचन प्रणाली वा आरक्षणसम्बन्धी विशेष व्यवस्थाबाट सबै पहिचानको प्रतिनिधित्व हुने व्यवस्था मिलाउन खोजेको देखिन्छ। यद्यपि, एकात्मक राज्य व्यवस्था भएका मुलुकहरूमा पनि सङ्घीय व्यवस्था भएका मुलुकमा जस्तै निर्वाचन प्रणालीमा विविधता रहेको हुन्छ। तर, आमरूपमा एकात्मक राज्य व्यवस्था भएका मुलुकहरूले बहुमतीय निर्वाचन प्रणालीलाई प्रयोगमा ल्याउने गरेको पाइन्छ।

समानुपातिक निर्वाचन प्रणाली अवलम्बन गरिएका सङ्घात्मक मुलुकहरू अधिकांशमा कार्यकारी प्रमुखका रूपमा राष्ट्राध्यक्षको व्यवस्था गरिएको हुन्छ र आमरूपमा नै राष्ट्राध्यक्ष जनताको प्रत्यक्ष मतबाट चुनिने व्यवस्था गरिएको हुन्छ। तर, एकात्मक राज्य व्यवस्था भएका अधिकांश मुलुकहरूमा भने संसद्को बहुमतप्राप्त व्यक्ति प्रधानमन्त्री हुने र ऊ नै कार्यकारी प्रमुख हुने व्यवस्था हुन्छ। सङ्घीय शासन व्यवस्था अन्तर्गत विभिन्न पहिचानहरूमा विभक्त प्रदेशलाई एउटै राष्ट्रिय भावधारामा जोड्ने कुरामा राष्ट्राध्यक्षको निर्वाचनसम्बन्धी उक्त व्यवस्थाले महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेको पाइन्छ।

सङ्घीय शासन व्यवस्था भएका मुलुकहरूमा गठबन्धनको राजनीति वा सत्तासाभेदारीको राजनीतिले विशेष महत्त्व पाएको देखिन्छ। सङ्घीय संरचना अन्तर्गतका तीन प्रमुख अङ्गहरू राष्ट्रप्रमुख, माथिल्लो सदन र तल्लो सदनका बीचमा शक्तिसङ्घर्ष र शक्तिसन्तुलनको अवस्था देखिने गर्दछ। त्यसरी नै सङ्घीय सरकार र प्रदेशहरूका बीचमा पनि त्यस्तै प्रकारको शक्तिसन्तुलनको अवस्था रहने गर्दछ। यस प्रकारको व्यवस्थाले राजनीतिक शक्ति एकै ठाउँमा केन्द्रित भई तानाशाहको जन्म हुने सम्भावनालाई समेत एकहदसम्म कम गर्दछ।

सङ्घीय शासन व्यवस्था भएका मुलुकहरूमा सार्वभौमसत्ता केन्द्र र प्रदेशमा विभक्त हुने भएका कारणले संविधानमा नै सङ्घ र प्रदेशहरूका बीचमा अधिकार र दायित्वहरूको सुस्पष्ट बाँडफाँट गरिएको हुन्छ। जबकि, एकात्मक राज्य अन्तर्गतका क्षेत्र वा प्रदेशहरूले केन्द्रले प्रत्यायोजन गरेका अधिकारहरू प्रयोग गर्ने भएका कारणले संविधानमा त्यसका बारेमा खासै उल्लेख गरेको पाइँदैन। एक हिसाबले भन्ने हो भने एकात्मक राज्यमा शक्तिको स्रोत जनता र शक्तिको केन्द्र जनताबाट चुनिएको संसद्लाई मान्ने गरिन्छ भने सङ्घीय व्यवस्थामा शक्तिको स्रोत जनता र जनताको पहिचानमा विभक्त गरिएको हुन्छ र त्यसको प्रयोग पनि अलगअलग ठाउँबाट गरिने व्यवस्था गरिएको हुन्छ।

नेपालको सन्दर्भमा सङ्घीयता किन ?

नेपाल बहुजातीय, बहुभाषिक, बहुसांस्कृतिक, बहुधार्मिक र भौगोलिक विविधतायुक्त मुलुक हो। यहाँ उद्गमको हिसाबले आर्य, मङ्गोल, आस्ट्रिक र द्रविड गरी चार नस्ल समूहका जात-जातिहरू देशका विभिन्न भागमा बसोवास गर्दछन्। नेपालमा पछिल्लो जनगणनाले एक सय एक जातीय समूहको पहिचान गरी सूचीकृत गरेको छ। भाषागत हिसाबले यहाँ भारोपेली, भोट बर्मेली, आस्ट्रिक र द्रविड गरी चार भाषा परिवारका ९२ वटा भाषा र बोलीहरूको पहिचान गरिएको छ। धार्मिक हिसाबले यहाँ हिन्दू, बौद्ध, इस्लाम, किराँत, जैन, शिखलगायत १० वटा धर्म प्रचलनमा छन्। भूबनोटका हिसाबले नेपाल हिमाल, पहाड र तराईमा विभक्त छ। नदी प्रणालीका हिसाबले पनि प्रमुख तीन नदीका अतिरिक्त अनेकन स्वतन्त्र जलाधार क्षेत्रमा विभक्त छ। यी सबैको प्रभाव यहाँका जात-जातिहरूको जीवनशैली, रहनसहन, वेशभूषा, उत्पादन पद्धति, सांस्कृतिक सम्पदालगायत विविध पक्षहरूमा समेत परेको छ। यहाँका विभिन्न जात-जातिहरूमा लामो समयदेखि परस्पर सम्बन्ध र अन्तरघुलनको प्रक्रियाले एकअर्काको बोली, रीतिरिवाज, धर्म र संस्कृतिमा उल्लेख्य प्रभाव पारेको छ। ती सबैका बाबजुद पनि जातीय, भाषिक, सांस्कृतिक, धार्मिक हिसाबले विविधताको विशिष्ट अवस्था छ। यस प्रकारको विविधतायुक्त मुलुकमा सङ्घीय शासन व्यवस्थालाई नै उपयुक्त प्रणालीका रूपमा लिने गरिएको पाइन्छ। ऐतिहासिक जनआन्दोलन नेतृत्वकर्ता राजनीतिक सात दलले छ, बुँदे मार्गचित्र प्रस्तुत गर्ने क्रममा नै राज्यको पुनःसंरचना र समावेशी लोकतन्त्रका अवधारणालाई स्वीकार गरेका थिए। राजनीतिक सात दल र माओवादीका बीचमा सम्पन्न बाह्रबुँदे सहमतिमा पनि उक्त विषयलाई महत्त्वका साथ प्रस्तुत गरिएको थियो। ऐतिहासिक जनआन्दोलनको सफलतापछि जनआन्दोलनका उपलब्धिहरूलाई संस्थागत गर्ने प्रक्रिया अघि बढिरहेको सन्दर्भमा नै अहिले त्यससम्बन्धी छलफल र बहस सुरु भएको छ।

ऐतिहासिक जनआन्दोलनले सामन्ती राजतन्त्र र त्यसका आर्थिक, सामाजिक र सांस्कृतिक आधारहरूलाई समाप्त पार्ने कुरालाई जोड दिएको थियो। विगतमा निरङ्कुश राजतन्त्रको अन्त्यपछि त्यसका आधारहरूलाई समाप्त पार्ने कुरामा ध्यान दिन नसक्दा निरङ्कुश राजतन्त्रको पुनरुत्थान भएजस्तै राजतन्त्रको अन्त्यपछि पुनः सामन्तवादको नायकका रूपमा कुनै तानाशाहको जन्म नहोस् वा राजतन्त्रकै पुनरुत्थान नहोस् भन्ने कुरामा जोड दिने सन्दर्भमा पनि राज्यको पुनःसंरचनाको मान्यताले महत्त्व पाएको हो र त्यही मान्यतालाई आत्मसात गर्ने क्रममा नै राज्यको परम्परागत संरचनामा आमूल परिवर्तन गर्ने हिसाबले पनि सङ्घीयताको अवधारणाले महत्त्व पाउने गरेको छ। राजतन्त्रको समाप्तिसँगै सामन्तवादका आर्थिक, सामाजिक र सांस्कृतिक आधारहरूलाई समाप्त गरी नयाँ नेपालको निर्माणका लागि पनि सङ्घीय शासन व्यवस्था सहयोगी नै हुने ठानिएको अवस्था छ।

कतिपयले राज्यको पुनःसंरचना र सङ्घीयताले नेपाललाई कमजोर बनाउँछ, र विभाजन गर्दछ, भन्ने आशङ्का प्रकट गर्ने गरेको पाइन्छ। राज्यको पुनःसंरचनाको उद्देश्य एकात्मक र केन्द्रीकृत शासन व्यवस्थाका कारणले मनोवैज्ञानिक रूपमा विभाजित बन्दै गएको राष्ट्रलाई भावनात्मक रूपले मात्रै होइन, भौतिक रूपले समेत बलियो बनाउने कुरा नै हो। राज्यको पुनःसंरचना र सङ्घीयताका माध्यमबाट नेपाललाई अखण्ड, अभिभाज्य र सार्वभौमसत्ता सम्पन्न राज्य राष्ट्रका रूपमा सुदृढ गर्न सम्भव हुनेछ। यस प्रकारको प्रयासले मात्रै भौगोलिक रूपमा एक ठाउँमा रहेका नेपालीहरूलाई मनोवैज्ञानिक रूपमा समेत एक ठाउँमा ल्याउन सहयोग पुग्नेछ। राज्यको पुनःसंरचनाका सन्दर्भमा नेकपा (एमाले) ले अघि सारेका नीतिगत मान्यतामा पनि यस्तै विश्वास प्रकट गरिएको छ।

राज्यको पुनःसंरचना र सङ्घीय प्रणालीको उद्देश्य नेपाललाई जातीय, भाषिक, सांस्कृतिक, क्षेत्रीय हिसाबले विभिन्न प्रदेशमा विभक्त गर्ने कुरा मात्र होइन, त्यस प्रकारको व्यवस्थाद्वारा नेपाल राष्ट्रलाई हरेक हिसाबले समृद्ध राष्ट्रका रूपमा उभ्याउने कुरा नै हो। राज्यको पुनःसंरचनामार्फत सङ्घीय ढाँचामा जाँदा न्याय, समानता र स्वतन्त्रताको नीतिका आधारमा लोकतन्त्रलाई सबल बनाउने र राज्य सञ्चालनमा जनताको भूमिकालाई प्रभावकारी बनाउने कुरालाई जोड दिन सकिन्छ। यस प्रकारको व्यवस्थाले लोकतन्त्रप्रतिको जनताको स्वामित्वभावलाई विकास गर्नेछ। यसका लागि विगतमा स्थानीय निकायको सुदृढीकरण र सबलीकरणका प्रयासहरूको उपलब्धिलाई पनि सकारात्मक शिक्षाका रूपमा लिन सकिन्छ।

सङ्घीयताले आर्थिक-सामाजिक विकासमा विद्यमान क्षेत्रीय असन्तुलन कम गर्दै लैजाने र समविकासको अवसर र आधार प्रदान गर्न सक्दछ। शाहवंशीय राजतन्त्रको उदय भन्दा पहिले कर्णाली प्रदेश काठमाडौँ उपत्यकालाई छोडेर हरेक हिसाबले समृद्ध थियो। एकात्मक र केन्द्रीकृत राज्य व्यवस्थाका कारणले आज कर्णाली प्रदेश निकै पछि परेको अवस्थामा

छ। नेपाली समाजको विशेषता र विशिष्टताका आधारमा राज्यको निर्माण गर्ने र राज्यमा पछि परेको-पारिएको सबै वर्ग वा समुदायको पहिचान, प्रतिनिधित्व र पहुँचलाई सुनिश्चित बनाउने सन्दर्भमा पनि सङ्घीयताको मान्यताले विशेष महत्त्व पाउने गरेको छ। यस प्रकारको प्रयासले देश मेरो हो, राज्य मेरो होइन भन्ने मान्यतालाई समाप्त गरी राज्यलाई सबैको साझा फलवारीका रूपमा विकास गर्न सहयोग पुग्नेछ।

ऐतिहासिक जनआन्दोलन र त्यसको सफलतापछि, राज्यको पुनःसंरचना र समावेशी लोकतन्त्रको अवधारणाले मान्यता पाइरहेको सन्दर्भमा नै नेपाललाई एकात्मक र केन्द्रीकृत शासन प्रणालीबाट मुक्त गरी सङ्घीय शासन प्रणालीमा लैजानुपर्दछ भन्ने मान्यता अघि आएको छ। दुई सय ३८ वर्षको सामन्ती निरङ्कुश राजतन्त्रको उत्पीडनमा परेका जनता दुईपटकको गरी संसदीय प्रजातन्त्रका डेढ दशकको अनुभवबाट निराश बन्दै गएको अवस्थामा नै त्यसको विकल्पका रूपमा नै सङ्घीय शासन व्यवस्थाको मान्यतालाई आफ्नो प्रगतिका आधारका रूपमा ग्रहण गरिसकेको अवस्था छ। जनताको यही मनोभावना र विगत केही समयअघिदेखि तराईमा सुरु भएको मधेसी समुदायको आन्दोलनले सङ्घीय शासनका पक्षमा नरहेको नेपाली काङ्ग्रेसलाई समेत सङ्घीयताका पक्षमा उभिन बाध्य बनाइसकेको छ र मुलुकमा अहिले सङ्घीय शासन व्यवस्थाका पक्षमा राष्ट्रिय सहमति नै कायम भइसकेको अवस्था छ। यस्तो अवस्थामा सङ्घीयता किन भन्दा पनि कस्तो प्रकारको सङ्घीयता भन्ने प्रश्न अहम् महत्त्वको विषय बन्न पुगेको छ।

नेपालका सन्दर्भमा कस्तो सङ्घीयता ?

०४६ सालको परिवर्तनपछि नै नेपाली समाजमा वास्तविक रूपमा राजनीतिक र सामाजिक जागरणको प्रक्रियाले तीव्रता पायो। यसपछि नै नेपाली समाजमा पछि परेको-पारिएको समुदायले आफू पछाडि पर्नु-पारिनुको कारण खोजी गर्न थाल्यो। राज्यको पुनःसंरचना र समावेशी लोकतन्त्रको मान्यता अघि आयो। पहिचान, प्रतिनिधित्व र साभेदारीको मान्यता प्रवल बन्दै गयो। आर्थिक र सामाजिक क्षेत्रमा बढ्दै गएको जागरण र लोकतान्त्रिक राज्यले समयमा त्यसलाई सम्बोधन गर्न नसक्दा उग्रवामपन्थी अतिवाद र दक्षिणपन्थी अतिवादले मौलाउने अवसर प्राप्त गरे। यसले ०४६ सालको ऐतिहासिक जनआन्दोलनपछि स्थापना भएको बहुदलीय संसदीय प्रजातन्त्र नै कमजोर भयो। यसकै सरोफेरोमा नारायणहिटी दरबार हत्याकाण्ड, असोज १८ र माघ १९ जस्ता नेपालको राजनीतिलाई नै प्रभावित पार्ने नकारात्मक घटनाहरू भए। मुलुकमा विकसित यस प्रकारका घटना र माओवादी विद्रोहको बढ्दो फैलावले मूलधारका राजनीतिक दलहरूलाई नयाँ सोचका साथ अघि बढ्न बाध्य बनायो। यसकै सरोफेरोमा नै मूलधारको राजनीतिले राज्यको पुनःसंरचना र समावेशी लोकतन्त्रको मान्यतालाई आत्मसात गर्‍यो। अहिले आएर ऐतिहासिक जनआन्दोलनका प्रमुख शक्तिहरूले संविधानसभाको निर्वाचनपछि मुलुकमा सङ्घीय शासन व्यवस्था कायम गरिने प्रतिवद्धता व्यक्त गरेका छन् र अन्तरिम संविधानमा समेत उक्त प्रतिवद्धता उल्लेख गरिने भएको छ। तर, कस्तो प्रकारको सङ्घीयतामा भन्ने सन्दर्भमा भने राजनीतिक दलहरूले आफ्नो सुस्पष्ट एजेन्डा अघि सार्न सकेका छैनन्। जस-जसले यस सन्दर्भमा व्यवस्थित विचार अघि सारेका छन्, उनीहरूका बीचमा पनि दृष्टिकोणमा निकै ठूलो विविधता रहेको देखिन्छ। आगामी दिनमा यस विषयको बहसलाई केन्द्रित गरी दृष्टिकोणमा एकरूपता ल्याउने प्रयास गरिनुपर्दछ।

सङ्घीयताका पक्षमा रहेकाहरूमध्ये नेकपा (माओवादी) ले जातीय र क्षेत्रीय स्वशासित क्षेत्रको मान्यतालाई अघि सार्दै आएको छ। अन्तरिम संविधान निर्माणका समयमा उसले नेपाललाई नौवटा स्वशासित क्षेत्रमा विभक्त गर्नु उपयुक्त हुने सुझाव अघि सारेको थियो। नेकपा (एमाले) ले जातीय, भाषिक, क्षेत्रीय र सांस्कृतिक विशेषताका आधारमा नेपाललाई प्रादेशिक सङ्घीयताको नीतिका आधारमा अघि बढाउन सकिने मान्यता अघि सारेको छ। कति प्रदेशमा नेपाललाई विभक्त गर्ने भन्ने सन्दर्भमा आधार प्रस्तुत गरे पनि ठोस प्रस्ताव भने अघि सारेको छैन। मधेसी समुदायको मुद्दामा केन्द्रित रहेको नेपाल सद्भावना पार्टी र मधेसी आन्दोलनसँग सम्बन्धित व्यक्तिहरूले सिङ्गो तराई नै एउटा मधेसका रूपमा कायम राखी सङ्घीय स्वरूपमा लैजाने कुराको पक्षपोषण गरेको देखिन्छ। तर, औपचारिक रूपमा सङ्घीयताको प्रस्ताव राख्ने मधेसी समुदायका लेखकहरूले भने मधेसलाई दुई वा दुईभन्दा बढी क्षेत्रमा विभक्त गरेको देखिन्छ। आदिवासी र जनजातिहरूको साझा सङ्गठन जनजाति महासङ्घले जातीय स्वशासनमा आधारित सङ्घीयताको पोषण गरेको पाइन्छ। नेपाली काङ्ग्रेस भने मधेसमा विद्रोहको राँको नसक्नुजेलसम्म सङ्घीयताको विपक्षमा नै रहेको थियो। ऊ अहिले सङ्घीयताका पक्षमा आउन बाध्य भए पनि कस्तो सङ्घीयता भन्ने पक्षमा बोलिहाल्ने पक्षमा देखिँदैन। यस प्रकारको स्थितिमा नेपालमा कस्तो प्रकारको सङ्घीयता भन्ने कुरा किटान गर्नु निकै कठिन कुरा हो। नेपालको विशिष्ट स्थिति र अन्तर्राष्ट्रिय अनुभवसमेतका आधारमा नेपालमा कस्तो प्रकारको सङ्घीयता भन्ने प्रश्नलाई यस रूपमा सम्बोधन गर्न सकिन्छ।

नेपालको सन्दर्भमा सङ्घीय प्रणालीको कुरा गर्दा मुलुकलाई निश्चित प्रदेशमा विभक्त गरिनुपर्ने हुन्छ। यसका लागि प्रदेश निर्माणको आधार केलाई बनाउने र कतिवटा प्रदेशमा नेपाललाई विभक्त गर्ने भन्ने कुरा सर्वाधिक महत्त्वको विषय हो। विगतको एकात्मक र केन्द्रीकृत शासन व्यवस्था अन्तर्गतको स्थानीय निकायहरूहरूले ऐन र कानूनले दिएका अधिकारहरूसमेत प्रयोग गर्न नपाएको सन्दर्भमा जति ठूलो प्रदेश त्यति नै अधिकारसम्पन्न हुन सजिलो हुन्छ भन्ने मान्यताले विशेष महत्त्व पाएको देखिन्छ। हाम्रो जस्तो विषम भौगोलिक अवस्थिति भएको मुलुकमा सेवा र सुविधाको

डेलिभरीका सन्दर्भमा भने ठूलो प्रदेशको मान्यता पूर्णतः गलत देखिन्छ। भारतका अधिकांश प्रदेशहरूमा अहिले नयाँ नयाँ प्रदेशको माग भई रहेको प्रसङ्गलाई समेत ध्यान दिने हो भने नेपाललाई विभिन्न प्रदेशमा विभक्त गर्दा ठूलो प्रदेशभन्दा मध्यमस्तरको प्रादेशिक ढाँचामा लैजानु उपयुक्त हुन्छ। यसका लागि जनजातीय सघनताका क्षेत्रहरू, मातृभाषाको सघनताका क्षेत्रहरू, सांस्कृतिक सम्मिलनका क्षेत्रहरूलाई सकेसम्म विभाजित नगर्ने नीतिलाई अवलम्बन गरिनु उपयुक्त हुनेछ।

नेपालको सन्दर्भमा जातीय नामकरणसहितका प्रदेशहरू निर्माण गर्ने र प्रादेशिक स्तरको शासनको मुख्य जिम्मा पनि त्यहाँको प्रमुख जातिलाई दिइनु पर्दछ भन्ने मान्यता पनि अधि आएको देखिन्छ। प्रादेशिक संरचनाको विकासमा जाति, भाषा, संस्कृति र भूअवस्थितिलाई आधार बनाई पनि स्वशासनका सन्दर्भमा भने कुनै जाति विशेषको अग्राधिकारको कुरा लोकतन्त्रको आधारभूत मान्यताका दृष्टिले समेत उपयुक्त देखिँदैन। यतिसम्म कि विश्वमा प्रचलित सङ्घीय शासन व्यवस्था भएका कुनै पनि मुलुकमा जाति विशेषको विशेषाधिकारको मान्यतालाई प्रयोग गरेको देखिँदैन। अभ्यासका क्रममा जहाँ जुन जातिको बाहुल्य छ, त्यसको नेतृत्व अधि आउनु स्वाभाविक नै हुन्छ। तर, त्यसलाई संविधान र कानूनमा नै किटान गर्ने कुरा उपयुक्त हुँदैन। लोकतन्त्रको सार्वभौम मूल्यका हिसाबले पनि कुनै जाति विशेषलाई शासनको अग्राधिकार दिने र त्यही प्रदेशमा बसोवास गर्ने अर्को जातिलाई त्यस अवसरबाट वञ्चित गर्ने कुरा उपयुक्त हुन सक्तैन। यसरी नै जातीय, भाषिक, सांस्कृतिक र भौगोलिक अवस्थाका आधारमा प्रदेशको निर्माण गर्न सकिने भए पनि त्यसरी निर्माण भएको प्रदेशको नामकरण भने त्यस क्षेत्रमा बसोवास गर्ने सबैका लागि स्वीकार्य हुने खालको नै हुनुपर्दछ। स्वशासनको अधिकार भने त्यस प्रदेशमा बसोवास गर्ने सम्पूर्ण जनताका समान अधिकारको नीतिमा आधारित हुनुपर्दछ। यसले नै राज्यको पुनःसंरचना पछिको सङ्घीय शासन व्यवस्था जनआन्दोलनको भावना अनुरूपको पूर्ण लोकतान्त्रिक व्यवस्था हुनेछ।

नेपालको सङ्घीय शासन व्यवस्था पहिलेभन्दा दुई सदनात्मक नै हुनु उपयुक्त हुनेछ। तर, त्यसको संरचना भने पहिलेभन्दा निकै फरक हुनुपर्दछ। माथिल्लो सदनका रूपमा रहने राष्ट्रियसभा पहिचानको समानताको नीतिमा आधारित हुनु उपयुक्त हुन्छ। यसो गर्दा नेपालमा जतिवटा प्रदेशहरू निर्माण गरिन्छन्, त्यति प्रदेशबाट समान सङ्ख्यामा प्रतिनिधित्व हुने व्यवस्था गरिनु पर्दछ। सङ्घीय व्यवस्था अन्तर्गतको माथिल्लो सभाको गठनमा जनसङ्ख्यालाई आधार बनाइनु हुँदैन। तर, तल्लो सदन प्रतिनिधिसभाको गठन भने जनसङ्ख्या र भूगोललाई आधार बनाएर गरिनुपर्दछ। बढी जनसङ्ख्या भएका र कम जनसङ्ख्या भएका न्यूनतम प्रतिनिधित्व गर्ने प्रदेशको प्रतिनिधित्वको अनुपात भने फरक-फरक हुने कुरालाई स्वाभाविक नै मानिनुपर्दछ। छिमेकी मुलुक भारत र सङ्घीय शासन व्यवस्थाका सफल मोडलका रूपमा हेरिने स्वीट्जरल्यान्डमा समेत त्यस्तो फरकलाई स्वाभाविक रूपमा नै लिएको पाइन्छ। तर, मधेस आन्दोलनका अगुवाहरूले सङ्घीयता र जनसङ्ख्याका आधारमा समान प्रतिनिधित्वको कुरा गर्दा सङ्घीय व्यवस्थाको प्रतिनिधित्वको यो विशेषतालाई भने आत्मसात गरेको देखिँदैन। प्रत्येक प्रदेशका लागि प्रतिनिधिसभाको सीट सङ्ख्या संविधानमा नै किटान गरिनुपर्दछ। प्रतिनिधिसभाको सदस्य सङ्ख्यामा परिवर्तन गर्दा बहुमत प्रदेशको सहमतिलाई आवश्यक बनाइनु पर्दछ। राष्ट्रियसभा र प्रतिनिधिसभाको कुल सङ्ख्या भने नेपालजस्तो विकासोन्मुख मुलुकका लागि तीन सयभन्दा कममा नै सीमित गरिनु उपयुक्त हुनेछ। प्रदेशमा समेत विधानसभाको व्यवस्था हुने भएका कारणले पनि सङ्ख्या सीमित गर्ने कुरा आवश्यक देखिन्छ।

सङ्घीय शासन व्यवस्था अन्तर्गतको राष्ट्रियसभा, प्रतिनिधिसभा, विधानसभा र स्थानीय निकायको निर्वाचन कुन प्रकारको निर्वाचन विधिबाट गर्ने भन्ने कुरा महत्त्वपूर्ण पक्ष हो। सबै तहका लागि एउटै वा भिन्नभिन्न निर्वाचन प्रणाली अवलम्बन गरिने कुरामा पनि स्पष्टता आवश्यक देखिन्छ। सङ्घीय व्यवस्थामा दुवै प्रकारको प्रणालीलाई अवलम्बन गरेका अनुभवहरू छन्। शक्ति सन्तुलनका हिसाबले राष्ट्रियसभा र प्रतिनिधिसभाका लागि भिन्नभिन्न चुनाव प्रणाली अवलम्बन गरिनु उपयुक्त मानिन्छ। नेपालको सन्दर्भमा बहुमतीय निर्वाचन प्रणालीको रिजल्ट समावेशी चरित्रको हुन नसकेका कारणले त्यसप्रतिको असहमति बढेर गएको अवस्थामा छ। यस प्रकारको स्थितिमा प्रतिनिधिसभाको निर्वाचन प्रादेशिक स्तरको समानुपातिक निर्वाचन प्रणालीका आधारमा र राष्ट्रियसभाको निर्वाचन बहुमत प्रणालीका आधारमा गर्ने नीति अवलम्बन गर्न सकिन्छ। स्वीट्जरल्याण्डले पनि माथिल्लो सभा र तल्लो सभाका लागि दुई भिन्न निर्वाचन प्रणालीलाई सफलतापूर्वक प्रयोग गर्दै आएको छ। सङ्घीय व्यवस्था अन्तर्गत समानुपातिक निर्वाचन प्रणालीलाई अवलम्बन गरिएको अवस्थामा भने राष्ट्रप्रमुखको निर्वाचन जनताको प्रत्यक्ष निर्वाचनबाट गर्ने नीतिलाई आत्मसात गर्नु उपयुक्त हुनेछ। राष्ट्रिय एकता र अखण्डताका सन्दर्भमा नेपाली समाजमा देखिएको चिन्तालाई समेत यस प्रकारको निर्वाचन प्रणालीले अन्त्य गरिदिनेछ।

नेपालको सन्दर्भमा सङ्घीय शासन व्यवस्था सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय निकाय (गाउँ र नगर) गरी तीन तहको हुनु उपयुक्त हुनेछ। अहिले भएका पाँच विकास क्षेत्र, १४ अञ्चल, ७५ जिल्ला र चार हजारको हाराहारीमा रहेका गाउँ र नगरको राजनीतिक सीमालाई विर्सेर नै नयाँ विशेषताका आधारमा पुनःसंरचना

गरिनुपर्दछ । यसरी गठन गरिने प्रत्येक तहका लागि अधिकार र कर्तव्यको सुस्पष्ट बाँडफाँट गरिनुपर्दछ । सार्वभौमसत्ताको स्रोत नेपाली जनता हुन् र त्यसको पहिलो प्रयोगकर्ता उसको सबैभन्दा नजिकको राजनीतिक एकाइ नै हो भन्ने मान्यताका आधारमा अधिकारको बाँडफाँट गरिनु पर्दछ । यसरी हेर्ने हो भने सबैभन्दा बढी अधिकार र दायित्वहरू स्थानीय निकायमा, त्यसपछिको अधिकार र दायित्वहरू प्रदेशमा र सबैभन्दा कम तर राष्ट्रिय एकता र अखण्डताका हिसाबले सर्वाधिक महत्त्वपूर्ण अधिकार भने सङ्घीय संसद् र सरकारमा रहने व्यवस्था गरिनुपर्दछ । सङ्घ र प्रदेशका बीचमा अधिकार बाँडफाँट गर्दा भारतमा जस्तो स्थानीय निकाय अत्यन्त कमजोर हुने अवस्था भने आउन दिनु हुँदैन ।

नेपालको सन्दर्भमा सङ्घीय प्रदेशहरूको निर्माण गर्दा नेपालका दुई प्रतिशत भन्दा माथिको सङ्ख्यामा रहेको जाति र दुई प्रतिशतभन्दा माथिको सङ्ख्यामा रहेको भाषिक तथा सांस्कृतिक समूह कुनै न कुनै प्रदेशमा बहुसङ्ख्यामा रहने अवस्था सिर्जना गर्ने हिसाबले विभाजन गरिनु उपयुक्त हुन्छ । यसो गर्दा नेपाललाई १५ वटा स्वशासित प्रदेशमा विभक्त गर्नुपर्ने हुन्छ । त्यसभन्दा सानो समूहको जातीय, भाषिक र सांस्कृतिक पहिचानलाई स्थानीय निकायको गठनका सन्दर्भमा सम्बोधन गर्ने नीति लिनुपर्दछ । तर, सबै ठूला वा साना जातीय तथा सामाजिक समूहलाई कुनै प्रकारको विभेद नहुने र कानूनका नजरमा सबै नागरिक बराबर हुने कुराको सुनिश्चितता भने सङ्घीय शासन व्यवस्थामा समेत गरिनुपर्दछ । यसले नै जनतालाई वास्तविक रूपमा सार्वभौमसत्ता सम्पन्न भएको अनुभूति गराउन पुग्नेछ ।

सङ्घीय व्यवस्थाका सन्दर्भमा अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा प्रचलनमा आएको एउटा नयाँ मान्यता शक्ति बाँडफाँटको मान्यता हो । सत्ता साभेदारीका सन्दर्भमा स्वीट्जरल्याण्डले निकै पहिलेदेखि अभ्यास गरिरहेको भए पनि दक्षिण अफ्रिकाको शान्ति प्रक्रियाको सफलतापछि यो मान्यताले विश्वस्तरमा नै सकारात्मक प्रभाव पारेको देखिन्छ । दक्षिण अफ्रिकाको शान्ति प्रक्रियाको सफलताको अनुभवबाट पाठ सिक्ने सुरु गरिएको उत्तरी आयरल्याण्डको शान्ति प्रक्रियाले त क्रसपार्टी एक्जुकेटिभको मान्यतालाई आत्मसात गरेको छ । ऐतिहासिक जनआन्दोलनको सफलतापछि, नेपाल पनि सत्ता साभेदारीको बाटोबाट अघि बढिरहेको छ । माओवादीसँगको शान्तिवार्ताको सफलतापछि, निर्माण गरिएको अन्तरिम संविधानले पनि प्रतिपक्षविहीन सत्तासाभेदारीको मान्यतालाई अघि सारेको छ । तर, त्यसको अभ्यास कसरी गर्ने भन्ने सन्दर्भमा भने अन्योल नै रहेको छ । सरकारमा आठ पार्टी मात्र जान पाउने र संसद्मा त्यसभन्दा बढी पार्टीको उपस्थिति रहेको अवस्थाले पनि संवैधानिक व्यवस्थामा विरोधाभाष प्रकट गरेको छ । नयाँ संविधान निर्माण नहुन्जेलसम्मका लागि मुलुक सत्तासाभेदारीको अभ्यासबाट अघि बढ्ने अवस्था रहेको भए पनि भविष्यमा कसो गर्ने भन्ने कुरा यसको अनुभवमा समेत आधारित हुनेछ । तर, नेपालका राजनीतिक दलहरूका बीचमा देखिने गरेको सहकार्यको संस्कृतिको अभावलाई हेर्दा भविष्यमा मुलुक अहिलेकै जस्तो सत्तासाभेदारीको नीतिका आधारमा अघि बढ्ने सम्भावना कमै देखिन्छ । मुलुकले सङ्घीय शासन व्यवस्था र समानुपातिक निर्वाचन प्रणाली आत्मसात गरेको अवस्थामा भने विगतको संसदीय अभ्यासको जस्तो एकल सरकारको सम्भावना लगभग समाप्त भएर जानेछ र त्यसको ठाउँ गठबन्धनको राजनीतिले लिन पुग्नेछ । नेपालको राजनीतिमा विकसित भइरहेका यस प्रकारका नयाँ मान्यताका आधारमा राजनीतिक दलहरूले आफ्नो सुस्पष्ट दिशा र गन्तव्यको खोजी गरिनु पर्दछ । त्यसले नै जनतामा 'सङ्घीय नेपाल र समृद्ध नेपाल' को विश्वास जगाउनेछ ।

नेपालको एकीकरणबारे छोटो चर्चा

‘ मोदनाथ प्रश्रित

एकीकरणलाई कुन रूपमा हेर्ने ?

पृथ्वीनारायण शाहको नेतृत्वमा ई. १७४४ मा सुरु भएर १८१६ मा सुगौली सन्धिद्वारा टुङ्गो लागेको राज्य विस्तारको घटनालाई कुन रूपमा हेर्ने ? त्यसलाई सामन्ती राजा-रजौटाहरूको आपसी प्रतिस्पर्धा र पृथ्वीनारायण शाह एवम् उनका उत्तराधिकारीहरूको राज्य विस्तारको सामन्ती महत्वाकाङ्क्षाका रूपमा हेर्ने या समाज-विकाको एक वस्तुगत प्रक्रियाका रूपमा, ऐतिहासिक आवश्यकता अनुरूप भएको नेपालको एकीकरणका रूपमा हेर्ने ? यसबारे नेपाल र बाहिरका राजनीतिज्ञ एवम् इतिहासविद्हरूमा दुवै खाले धारणाहरू पाइन्छन् ।

पहिलो खाले धारणा राख्नेहरूको तर्क के छ भने त्यस अभियानमा पचासौं स-साना राज्य र जनजातिहरूका क्षेत्रहरू बलपूर्वक खोसिएको र काटमारका थुप्रो अत्याचारपूर्ण कामहरू भएकाले त्यो अन्यायपूर्ण अभियान थियो, राज्य विस्तारको महत्वाकाङ्क्षा थियो । त्यसैले त्यस अभियानलाई नेपालको एकीकरण भन्नु गलत हो । नेपालको इतिहासमा त्यसलाई सकारात्मक कदम मान्नु ठीक हुँदैन आदि । त्यसरी नै कतिपयले नेपाल पहिले ठूलो रूपमा रहेर पछि टुक्रिएको नहुनाले पृथ्वीनारायणद्वारा थालिएको अभियानलाई एकीकरण भन्न उचित होइन भन्ने तर्क पनि अघि सार्छन् ।

दोस्रो खाले धारणा राख्नेहरूको विचारमा त्यस अभियानमा पृथ्वीनारायण शाहमा आफू ठूलो राज्यको राजा बन्ने, उपत्यका र तराईको उर्वर भूमि तथा तिब्बतको व्यापार हात पार्ने आदि जस्ता महत्वाकाङ्क्षा र बलमिच्याइको भावना

अवश्य थियो र ७१ वर्षे युद्धहरूमा थिचोमिचो र अत्याचारका थुप्रै घटना भएका थिए । तर, त्यसको परिणामस्वरूप दक्षिण हिमाली भेकका स-साना रजौटाहरूमा चलिरहेको युद्धको कचिङ्गल समाप्त भएको, एउटा बहुजातीय राज्य र सम्मिलित नयाँ राष्ट्रको जग बसेको, त्यसले अङ्ग्रेजी विस्तारवादसित जुधेर सापेक्ष रूपमा आफ्नो स्वतन्त्रता जोगाउन सकेको र त्यस क्षेत्रका तत्कालीन आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक विकासका अवरोधक तत्वहरूलाई एक हदसम्म हटाउन सकेकाले त्यो ऐतिहासिक विकास-प्रक्रियाको महत्त्वपूर्ण र सकारात्मक कुरा थियो । अनि, विगत दुई हजार वर्षमा यस भेकका राज्यको विस्तार र विघटनहरू पटक-पटक भएकाले यस अन्तिम अभियानलाई नेपालको एकीकरण या पुनःएकीकरण भन्नु उचित हो ।

यी दुईथरी धारणामध्ये कुनचाहिँ वस्तुगत यथार्थको नजिक छ ? त्यसको विवेचना हुनु आवश्यक छ । संसारमा पहिले बनिबनाउ ठूलो देश राष्ट्र र राज्यहरू थिएनन् । अनेकौँ स-साना डफ्फा, गण र कविलाहरूका परस्पर युद्ध र क्रमशः थरीथरीका सम्मिश्रणहरू शदियों र युगौँ बढ्दै गएर नै देश, राष्ट्र र राज्यहरू बन्दे र फैलिने क्रम चल्दै आएको हो । मिश्र, सुमेर, सिन्ध, कोशल, काशी, मगध आदिदेखि लिएर वर्तमान नेपालसम्मका ऐतिहासिक प्रक्रियाहरू यसका साक्षी छन् । चीन, भारतजस्ता देश पटकपटक फुट्ने र जुट्ने गरेका देखिन्छन् । अठारौँ शदीको पूर्वाद्धसम्म युरोपमा तीन सय साठीभन्दा बढी सानाठूला राजा-रजौटाहरू थिए । गत शदीसम्म इटाली टुक्राटुक्रा थियो । मेजिनी, गैरीबान्दी र काबूरका प्रयासले ई. १८६१-७१ को दसवर्षे अभियानले त्यो एकीकृत भएको थियो । त्यसरी नै अनेकौँ टुकामा खण्डित जर्मनीलाई उन्नाइसौँ शदीको अखिरतिर ओटोवान विस्मार्कले एकीकरण गरेका हुन् ।

कविलाहरू मिली जाति, जातिहरू मिली राष्ट्र र राज्यहरू बन्दे जानु ऐतिहासिक विकास प्रक्रिया हो । विश्वको इतिहासमा ठूलो राज्यशक्तिको प्रहारबाट बच्न प्राचीनकालमा कतिपय जनजातिहरू मिलेर कविला महासङ्घ बनाएका केही उदाहरण पाइन्छन् । तर, मध्यकालयता विभिन्न जातिहरूको स्वेच्छाले मिलेर विस्तृत राष्ट्र र राज्यको जग हालेको घटना विरलाकोटी रूपमा कतै पाइए बेग्लै कुरा, आमरूपमा पाइन्छन् । राष्ट्र र राज्यहरूका निर्माणको इतिहास आमरूपमा युद्धकै इतिहास रहेको छ र त्यस्ता काममा सैनिक रुचिका साहसी व्यक्तिहरू सेना नायकहरू, राजा-महाराजा, व्यापारी, पुँजीपति आदिका राज्य विस्तार र पुँजी बढाउने महत्वाकाङ्क्षाले पनि महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेको कुरामा कुनै विवाद छैन । तर, त्यस्तो विस्तारका निमित्त भौतिक, मनोगत र भौगोलिक आधारहरू प्रमुख हुन्छन् । ती बिना चालिएका कदमहरू सफल भएका छैनन् र बल मिचाइले मात्र लागू गरिएका कुरा धेरै टिकेका छैनन् । त्यसैले नेपालको एकीकरणको मूलमा एक उल्लेखनीय प्रेरक तत्वका रूपमा सामन्ती राज्य विस्तारको प्रतिस्पर्धा रहेको भए तापनि त्यो एक मात्र निर्णायक कुरा थिएन । त्यसका पछाडि वस्तुगत, मनोगत र भौगोलिक आदि अनेक पूर्वाधार र प्रेरक तत्वहरू थिए । त्यसको थालनी या नेतृत्व पृथ्वीनारायणबाट नभएको भए अरू कसैबाट हुन सक्थ्यो । यदि कसैबाट त्यो काम सफल नभएको भए यस हिमाली भेकलाई भारतीय ब्रिटिस राज्यको एक भाग बनाउने कामको अगुवाइ अङ्ग्रेजहरूबाट हुने थियो भन्ने कुरामा कुनै शङ्का छैन । त्यसबेला भएको नेपालको एकीकरण समाज विकासको एक आवश्यकीय प्रक्रिया या ऐतिहासिक आवश्यकता थियो भन्ने कुरा नबुझ्नु इतिहासको विकास प्रक्रियालाई नै नबुझ्नु हो ।

एकीकरणको पृष्ठभूमि

नेपालमा राज्य विस्तारको प्रथम थालनी पृथ्वीनारायणबाट भएको थिएन र जानिएकै इतिहासमा पनि यसको पृष्ठभूमि लगभग दुई हजार वर्ष पुरानो छ ।

इसापूर्व नेपाल राज्यको सीमा या प्रभुत्व क्षेत्र कहाँ-कहाँसम्म थियो भन्नेबारे कुनै ऐतिहासिक तथ्य नपाइएको भए पनि सम्राट अशोक (ई.पू. २६८-२३०) ले लुम्बिनीमा आएर स्तम्भ गाडेरपछि काठमाडौँका किराँत राजा स्थुको गएर त्यस स्तम्भमाथिको घोडा खसालेका थिए भन्ने वंशावलीको अनुश्रुतिबाट हामी परिचित छौँ । यस कुराले लुम्बिनीसम्म किराँती राज्यको प्रभुत्व क्षेत्र भएको या किराँती राज्य सीमा त्यसको नजिकै रहेको सङ्केत पाइन्छ । समुद्रगुप्त (ई. ३३५-३८०) को प्रयाग (इलाहवाद) अभिलेखमा आसाम र कुमाउँका बीचको भूभागलाई नेपाल भनिने जुन उल्लेख छ, त्यसले तत्कालीन नेपालको लिच्छवि राज्य नै त्यति विस्तृत क्षेत्रमा फैलिएको प्रमाणित नभए तापनि त्यसबेलाका अरू स्रोतबाट कम्तीमा कोसीदेखि कर्णालीसम्म फैलिएको स्पष्ट सङ्केत पाइन्छ । मानदेव प्रथम (ई. ४६४-५०५) लाई सम्राट (चक्रवर्ती) र जयदेव द्वितीय (ई. ७१३-७३३) लाई 'सार्वभौम' विशेषण लगाइएको पाइनाले अनि मानदेव प्रथमका अभिलेखमा उनका बाजे-बराजुले राज्य विस्तार गरेको, आफूसमेत पूर्व-पश्चिमका विद्रोह दबाउन हिँडेको उल्लेख हुनाले लिच्छविकालीन नेपाल लगभग आजकै जत्रो रहेकोमा विशेष विवाद रहन्न । ईसाको नवौँ शदीपछि त्यो लिच्छवि राज्य टुक्रिँदै गयो । त्यसपछि पूर्वी तराईमा ई. १०९७ देखि १३२५ सम्म कर्णाटवंशीहरूको विस्तृत राज्य देखापऱ्यो । ई. ९९६ देखि १६९३ सम्म फैलिएको कर्णालीको खस साम्राज्य पूर्वी काठमाडौँदेखि पश्चिमका कुमाउँ गढवालसम्म पुग्यो । उपत्यकाका यक्ष मल्ल (ई. १४२८-१४८२) ले पाल्पादेखि कौशीसम्म दक्षिण पहाड र तराईमा आड तन्काउने प्रयत्न गर्‍यो । यसरी पटक-पटक हुने विस्तार र विखण्डनपछि करिव पचासवटा राजा-रजौटा र नौ-दसवटा जनजातीय क्षेत्रहरूमा टुक्रिएर लडिरहेको नेपाललाई पृथ्वीनारायण शाहदेखि थालिएको अभियानले पछिल्लो पटक स्थायी रूपले एकीकृत रूप दिन सफलता पायो । त्यसैले यस पछिल्लो अभियानलाई एकीकरण नभनी पुनःएकीकरण भन्नु पनि उचितै हुन्छ ।

पृथ्वीनारायण शाहपूर्वको नेपालको स्थिति

पृथ्वीनारायण शाहभन्दा अधिका राज्य विस्तारकहरूले ठूलोला क्षेत्रहरूमा कब्जा गरेर शायदियौं शासन गरेता पनि किन ती राज्यहरूले स्थायित्व हासिल गर्न सकेनन् र पछिल्लो एकीकरण किन स्थायी हुन सक्यो, त्यसका पछाडि अनेकौं कारण रहेका छन् । अधिका विस्तारकहरू मुख्यतः सैन्यबलकै आधारमा राज्य क्षेत्र फैलाउँथे र स्थानीय रजौटा या गण प्रधानहरूलाई सामन्त (स्थानीय शासक) को मान्यता दिएर या तिनलाई करदाता बनाएर शासन चलाउने प्रयत्न गर्थे । तर, नेपालको भौगोलिक विकटता, जनजातिहरूमा रहेको कविलातन्त्री भावनाको प्रबलता, पूर्व-पश्चिममा यातायात र व्यापारिक आदान-प्रदानको कठिनाई, संस्कृति र भाषाका संयोजक सूत्रहरूको अभाव, केन्द्रबाट सबथोकमा पूरै निगरानी हुन नसक्ने हुनाले स्थानीय रजौटा, सामन्त र गणप्रधानहरूमा केन्द्रबाट स्वतन्त्र हुने महत्वाकाङ्क्षा या स्वाभाविक प्रवृत्ति आदि जस्ता कारणहरूले गर्दा सैनिक अभियानले मात्र बनाएका राज्यहरू स्थायी हुन गाह्रो थियो । सामन्त र जनजातिहरूका क्षेत्रमा पटकपटक विद्रोहहरू भइरहन्थे र प्रायः प्रत्येक पुस्ताका राजाहरूले तिनको दमननिमित्त सैनिक अभियान चलाउने गर्थे । तर, पछिल्लो एकीकरणको समयतिर स्थिति निकै फेरिइसकेको थियो र जनताका प्रमुख अङ्गहरूमा एउटा त्यस्तो शक्तिशाली राज्यको आवश्यकता महसुस हुन थालेको थियो, जसले जनतालाई इलाकीय रजौटाहरूका भैं भगडा, लुटपाट आदिबाट केही सुरक्षा दिन सकोस् र आर्थिक-व्यापारिक, सांस्कृतिक र कौटुम्बिक (नातागोता) आदान-प्रदान र विकासको वातावरण तयार हुन सकोस् ।

तत्कालीन बाइसे, चौबीसे, गोर्खा र सेन रजौटाहरूको राज्य व्यवस्था अन्तर्गत जनताले आवश्यकता अनुरूप आर्थिक उत्पादनको विकास गर्ने वातावरणै थिएन । रजौटाहरू जनतालाई न शान्ति र सुरक्षाको सुनिश्चितता नै दिन सक्थे, न त आर्थिक विकासका नयाँ र ठूला योजना नै लागू गर्न सक्थे । स्थानीय ठालूहरूको शोषण-दमन चर्को थियो । फलतः जनताको जीवनस्तर भन्भन् गर्दै थियो । रजौटाहरूको सारा खर्च र मोज जनताबाट उठाइएका विभिन्न कर, भारा, बेठी-बेगारी, दासता आदिबाट चल्थ्यो । उनीहरू राज्य विस्तारको होडमा सीमा क्षेत्रमा जुधिरहन्थे । तिनीहरूले आर्थिक कमीले गर्दा पर्याप्त र स्थायी सैनिक व्यवस्था गर्न नसक्ने हुँदा साधारण जनताले उमराव आदिको सैनिक ठेक्का अन्तर्गत युद्ध पनि भारा र बेगारीकै रूपमा लडिदिनुपर्थ्यो । त्यसले अनावश्यक रूपमा हुने जीधनको मार जनतामाथि पर्थ्यो ।

राजा-रजौटाहरूका परस्पर विद्रोहले कहिले कस्तोसम्म रूप लिन्थ्यो भने एउटा राज्यको मान्छे अर्को राज्यमा जाँदा पकिडन, पिटिन, थुनिन, मारिन सक्थ्यो । व्यापारीहरू लुटिन सक्थे । विहे गर्न जाँदासमेत लडाइँ पर्ने र गहना-कपडा लुटिने डरले सुरक्षाको राम्रो व्यवस्था गरी जन्तीहरू जानुपर्थ्यो । बन्द व्यापार र अरू आर्थिक नाकाबन्दीका समस्या त छँदै थिए । पुर्ख्यौली शत्रुता रहेका राजा-रजौटाहरूको त कुरै छोडौं, दुई रजौटामा बाँडिएका सहोदर भाइहरूसमेत एक-अर्कालाई जित्न, मार्न, राज्य खोस्न तयार हुन्थे । लमजुँगे राजा नरहरि शाह र गोर्खाली राजा द्रव्य शाह (दुई भाइ) को भगडालाई उनीहरूकी आमाले चेपे नदीमा आफ्नो दूध बगाई मत्थर पारेको कुरा इतिहास प्रसिद्ध छ । तैपनि, नरहरि शाहले बाबुको श्राद्ध गर्ने बहानामा बोलाएर आफूलाई मार्ने षड्यन्त्र गरेको थाहा पाई द्रव्य शाह लमजुडबाट भागेको कुरा पनि सर्वविदित छ । पाटनका सिद्धिनरसिंह मल्ल र काठमाडौँका प्रताप मल्ल (काका-भतिजा) राजा हुँदा भगडा बढेर काठमाडौँ र पाटनबीच एकपटक यातायात र मालसामान आदान-प्रदानसमेत रोक्का गरिएको थियो । एक-अर्का राज्यका व्यापारी र कर्मचारी भेटाउँदा लुट्ने र पक्डी कैद गर्ने कामसमेत भएका थिए । यस्तो विकट स्थितिको एक फलक वि.सं. १८३१ भदौ ४ मा पृथ्वीनारायण शाहले कालु पाँडे र गङ्गाधर पन्तलाई लेखेको पत्रको यस अंशले दिन सक्छ :

‘परन्तु शूरप्रताप शाहकन मान्याको कुरा यहाँ गोर्खाका राजाले कस्त्याली राजालाई मार्न पठायाका हुनु भनी जना ७ मानिस कास्कीमहाँ पक्रया गरे, जना ६ मानिस पाल्पाले त मारिहाल्यो गरे, यस्तो शङ्का मान्या कास्की कस्तो गरी हामीसित घा बन्छ, निश्चय शूर प्रतापकन मान्या कास्की रहेछ, भन्याजस्तो त आफैँ गर्न लाग्यो गोर्खाबाट एस काजमा आयाका हुनु भन्दै सोमयारिले पक्रदै गर्न लाग्यो उप्रान्त कालू पाँडेले पिउठाना गया पनि जुम्ला गया पनि त्रासा सम्मत गरी जानुपन्यो तसर्थ साइत हेरीतँ चाँडो जाहाँ आइज, पिउठाना जानुभन्दा त तेही बाटो जालास् र दिनु गरी जालास् जुम्लामा जानुपन्या त त्यो बाटो जान पावेनस् भोटबाट जानु । (बाबुराम आचार्य : पृथ्वीनारायणको जीवनी पृ. ७५८)

अर्कातिर पैतृक उत्तराधिकारीका निमित्त राजाका छोराहरूमा समय-समयमा भगडा हुने गर्थ्यो । कहिले द्वैध शासन र कहिले संयुक्त शासनहरू चल्थे । त्यसबाट भारदारहरू दुई दलमा बाँडिन्थे र ठूलो विद्रोह र राज्य विप्लवसमेत हुन पुग्थ्यो । कहिले राज्य नै भाइ-भाइमा बाँडफाँट हुन्थ्यो । काठमाडौँका यक्ष मल्ल, मकवानपुरका हरिहर सेन र जुम्लाका मेदिनी बर्मनका छोराहरूमा राज्य बाँडिएको थियो । त्यसरी राज्यको अंशबण्डा हुँदा मातहतका रजौटा र सामन्तहरू पनि विद्रोह गरी अलग हुने दाउमा लाग्थे ।

राजदरवारहरूमा सत्ताका निमित्त यस्तै षड्यन्त्र र छिनाफपटीहरू हुन्थे भने आफ्नै बाबुलाई कैद गरेर या हकदार दाजु-भाइहरूलाई मारेर पनि गद्दी हत्याउन हिँच्कचाहट हुन्थ्यो । प्रताप मल्ल (काठमाडौँ) ले आफ्ना बाबु लक्ष्मीनरसिंहलाई थुनी गद्दी हात पारेका थिए । मकवानपुरे हरिहर सेनका छोराहरूले पनि बाबुलाई कैद गरेका थिए । प्रताप मल्लका छोराहरू नृपेन्द्र र पार्थिवेन्द्रले राज्यका हकदार दाजु महीपतीन्द्र मल्ललाई थुनी राज्य हत्याएका थिए । पछि पार्थिवेन्द्रलाई पनि बिख खाएर मारियो, आदि ।

राजा-रजौटाहरूका यसखाले बाहिरी र भित्री द्वन्द्वहरूले ती सबैको स्थिति एकदमै कमजोर हुनु र बाहिरबाट ठूलो शत्रुले हमला गर्दा त्यसको प्रतिरोध गर्न नसकी हार्नुपर्ने या भागनुपर्ने स्थिति आइरहनु स्वाभाविकै थियो । ई. १२८७ मा कर्णालीका खस राजा जितारी मल्लले वाग्मतीको अनन्त मल्लको राज्यमा हमला गर्दा प्रतिरोध गर्न नसकी राजा र जनता जङ्गलतिर भागेका थिए । जितारी मल्लले ई. १२८८ मा पनि उपत्यकामा आक्रमण गरी चारैतिर आगो लगाई हाहाकार मच्चाएका थिए । ई. १३४७ मा (उपत्यकामा राजदेव राजा भएका बेला) दङ्गाली मुसलमान समसुद्धिन इलियास शाहले आक्रमण गर्दा पनि सामना गर्न नसकी राजा-प्रजा वन पसेका थिए । उपत्यकाको एउटै राज्य छँदा त स्थिति त्यति नाजुक थियो भने पछि तीनवटा राज्य बनेका बेला भन्ने के हालत हुँदो हो !

व्यापारीहरूले भारत, तिब्बत या नेपालकै पूर्व-पश्चिमतिर व्यापार गर्न जाँदा बाटामा अनेकौँ राज्य, रजौटा र जनपदहरू हुनाले थुप्रै ठाउँमा भन्सार कर तिर्नुपर्थ्यो । उदाहरणका लागि सोह्रौँ-सत्रौँ शताब्दीतिर रक्सौलदेखि कोदारीसम्म पुग्दा चार राज्य र काठमाडौँदेखि पोखरासम्म पुग्दा तीन राज्य पार गर्नुपर्थ्यो । त्यस्ता व्यापारिक यात्रामा अलिकति पनि तलमाथि परे माल जफत हुने र ज्यानै जाने खतरा पाइलैपिच्छे, रहन्थ्यो । स्वभावतः त्यस्तो अवस्था उद्योग र व्यापारको विकासमा एकदमै बाधक थियो । आ-आफ्ना रजौटा क्षेत्रभन्दा बाहिर पारस्परिक सहयोगको वातावरण ज्यादै कम हुनाले टाढाटाढा पुग्ने राम्रा बाटाघाटा, तीर्थयात्रा, पर्यटन, सञ्चार व्यवस्था, शिक्षा, संस्कृति आदिको विकास सम्भव थिएन ।

बलिया केन्द्रीय नियम, कानून, अदालत र जीउधनको सुरक्षा व्यवस्था राम्रो नहुनाले र जनता अशिक्षित, सीधासादा हुनाले स्थानीय हाकिम, साहू र फटाहाहरू गरीब, आसामीहरूबाट सबथोक खोसी तिनलाई उजार्ने, कमारा-कमारी बनाउने वा भाग्न बाध्य हुने गराउँथे । 'साहूले आसामीलाई जग्गा-जमिन, भाँडा-कुँडा खोसी उजार्ने काम नगर्नु' भन्ने खालका रुक्का आदेशहरू त्यसताका जारी गर्ने गरेको स्थितिले यो कुरा प्रस्ट्याउँछ ।

एकीकरणका पूर्वाधार र प्रेरक तत्वहरू

चारैतिरको उपर्युक्त स्थितिले गर्दा जनताका सबैजसो अङ्गहरू हैरान भएका थिए । त्यस्तो टुक्रिएका इलाकीय रजौटा र कविलातन्त्रको सट्टा एउटा बलियो र ठूलो केन्द्रीय राज्य कायम भइदिए यस्ता थुप्रै भ्रमेलाबाट छुटकारा पाइने, जीउ-धन सुरक्षित हुने र केही विकास-उन्नति गर्न सकिने थियो भन्ने भावना उनीहरूमा बढेको थियो । एकीकरणका निमित्त यो सबैभन्दा प्रमुख प्रेरक तत्व र पूर्वाधार थियो ।

उत्तरदेखि दक्षिणतिर बग्ने कोसी, गण्डकी, कर्णालीजस्ता ठूला नदीहरूले पूर्व-पश्चिमको यातायातलाई अप्ठ्यारो पारेर उत्तर-दक्षिण फैलिएका प्रदेशहरू बनाएकाले विभिन्न प्रदेश (कोसी, गण्डकी, कर्णाली आदि) को व्यापार पूर्वी र पश्चिमी नेपालसित नभई आ-आफ्ना प्रदेशका नजिक पर्ने तिब्बती र भारतीय क्षेत्रहरूसित हुन्थ्यो । त्यसरी नै ती विभिन्न प्रदेशमा विभिन्न कारणले, विभिन्न समयमा उत्तर र दक्षिणबाट आएका मानिसहरू पनि प्रायः तिनै प्रदेशमा बस्थे । पूर्व-पश्चिमतिर तिनीहरूको आर्थिक, सांस्कृतिक र भाषागत आदान-प्रदान निकै कम हुन्थे । अलग-अलग प्रदेशका भाषा, संस्कृति, चालचलन, रीतिरिवाजहरू पनि प्रायः भिन्नाभिन्नै हुन्थे । तर, कर्णालीका खस-मल्ल राजाहरूले पूर्व-पश्चिमतिर र पाल्पा-बुटवलका सेनहरूले पूर्वतिर राज्य विस्तार गर्ने सिलसिलादेखि विभिन्न थरीका मानिसहरूको पूर्व-पश्चिम आवत-जावतको मात्रा बढ्न थाल्यो । मानिसहरू भन्भन् पूर्वतिर बसाइँ सर्न थाले । यसरी पश्चिमका विभिन्न जाति, भाषा र संस्कृतिहरू पूर्वतिर फैलिन थाले । यस क्रममा आर्य र मङ्गोल मूलका विभिन्न जाति समूहहरू विभिन्न प्रदेशमा आफूसित मिल्दाजुल्दा जाति, भाषा, धर्म र संस्कृतिहरूको सम्पर्कले घनिष्ट हुन थाले ।

ई. १६२० मा जहाँगीरले कुमाउँ-गढवालतिर आक्रमण गरेपछि त्यस क्षेत्रका हिन्दूधर्मी बाहुन, क्षेत्रीहरूका हूल आ-आफ्ना देवता, धर्मग्रन्थ र सांस्कृतिक रीतिहरू लिएर पूर्वतिर ओइरिन थाले । तिनीहरू कर्णाली प्रदेशको खस संस्कृतिको सम्पर्कमा आएर त्यहीँको भाषा अँगाल्दै हिन्दू धर्म, संस्कृति र भाषाले खस प्रदेशलाई पनि पर्याप्त प्रभाव पार्दै पूर्वतिर बढ्दै रहे । उनीहरू छरिँदै बसाइँ सार्दै दार्जीलिङ, सिक्किम र भूटानसम्म पनि पुगे । त्यसको केही दशकपछि कुमाउँबाट अर्काथरी जत्थाहरू त्यसरी नै पूर्वतिर बढ्दै गए । तीमध्ये पहिले आएका पूर्वीया र पछि आएका कुमाई भनिन थाले । यी दुईथरीको पूर्वी यात्राले नेपालको सांस्कृतिक र भाषिक इतिहासमा ठूलो असर पार्‍यो । तराईतिरबाट पहाडका विभिन्न प्रदेशमा गएर बस्नेहरूका भाषा फरक-फरक भए तापनि ती प्रायः संस्कृतमूलकै थिए, साथै तिनीहरूमध्ये धेरैजसो हिन्दू धर्म र वर्ण व्यवस्था मान्नेहरू नै थिए । पश्चिमबाट पूर्व लाग्नेहरू पनि हिन्दू धर्म बचाउनकै निमित्त संस्कृति मिल्नाले चाँडै नै परस्पर घुलमिल गर्न सफल भए । भाषाको क्षेत्रमा भने पश्चिमबाट आउनेहरूको संस्कृतमूलको सौरसेनी प्राकृत र स्थानीय खसहरूको भाषा (खस कुरा) मिलेर समृद्ध भई सबलाई प्रभावित पार्दै गयो । प्राचीन र मध्यकालमा दक्षिणबाट उत्तर निस्केका र पश्चिमबाट पूर्व लागेकाहरूको यस्तो भाषा, धर्म र संस्कृतिको सामञ्जस्यको स्थिति थिएन, जसले गर्दा प्राचीन राज्यहरूको स्थायित्व कायम हुन सकेन । नयाँ एकीकरणका निमित्त भाषा, धर्म र संस्कृतिको यो सामञ्जस्य महत्त्वपूर्ण पूर्वाधार र प्रेरक तत्व बन्थो ।

यसरी दुईतिरबाट जुटेका जाति, भाषा, धर्म र संस्कृतिका सदस्य र अनुयायीहरूले आ-आफ्नो आत्मीयता र प्रभाव क्षेत्र बढाउँदै लगे । धार्मिक र सांस्कृतिक एकताको वृद्धिमा ब्राम्हण र बुद्धिष्टहरूको विशेष भूमिका रह्यो । फलतः एकीकरण अभियानमा पनि उनीहरूको ठूलो प्रेरणा र सहयोग देखापर्‍यो ।

उपत्यकाभन्दा पश्चिममा बाहुन, क्षेत्री, ठकुरी, खस, मगर, गुरुङ र कामी, दमाई, सार्की आदिको बीचमा जुन घनिष्टता बढेको थियो, त्यसले पनि एकीकरणको पूर्वाधार र प्रेरणाको काम गर्‍यो। जसको फलस्वरूप नेपालका सबै मूलका जाति र संस्कृतिको एकताको वातावरण बन्दै गयो।

अठारौँ शताब्दीको मध्यतिर अङ्ग्रेजी उपनिवेशवादी इस्टइण्डिया कम्पनी सरकार भारतका रजौटाहरूलाई निल्दै धमाधम राज्य र व्यापारको विस्तार गरिरहेको थियो। कम्पनी सरकारको दाउ आफ्नो सीमा बढाउँदै लगेर नेपालका रजौटाहरूलाई पनि आफूमा गाभ्ने, तिब्बत जाने बाटो खोल्ने र नेपालको कच्चा पदार्थबाट फाइदा उठाउने थियो। यस खतरालाई नेपालका दूरदर्शी राजनीतिज्ञहरूले महसुस गर्नु र त्यस खतराबाट जोगिने चिन्ता लिनु स्वाभाविक थियो। खतरापूर्ण यस स्थितिलाई पृथ्वीनारायण शाह र जनताका जागरुक अङ्गहरूले बुझेका थिए। यस भेकमा एउटा शक्तिशाली राज्य नभएमा अङ्ग्रेजहरू सोभै हमला गरेर या विभिन्न रजौटाहरूलाई परस्पर लडाएर नेपाल निल्छन् भन्ने कुराबाट पृथ्वीनारायण शाह पूरा सचेत थिए भन्ने कुरा पछिका घटनाक्रमले स्पष्ट पार्छ। यो खतरा पनि एकीकरणका निमित्त प्रेरक तत्व थियो। साथै, शत्रुबाट सुरक्षित हुँदै शक्तिशाली बन्नका निमित्त नेपालको विशेषखाले पहाडी भौगोलिक स्थिति पनि एकताको प्रेरक थियो।

एकीकरणको थालनी र त्यसका नेताहरूको वीरता एवम् कुशलता

नयाँ 'एकीकरण अभियान' का प्रमुख थालनीकर्ता पृथ्वीनारायण शाह भए तापनि त्यसको नेता उनी मात्र थिएनन्। कालु पाण्डेदेखि लिएर भीमसेन थापासम्मका जनता खलकका नायकहरूको पनि अभियानमा महत्वपूर्ण नेतृत्वकारी भूमिका थियो। दलजित शाह, तुलाराम पाँडे, वंशराज पाँडे, कहरसिंह बस्नेत, शूरप्रताप शाह, श्रीहर्ष पन्थ आदिदेखि लिएर र भक्ति थापा, अमर सिंह, बलभद्र आदि आदिका रणयोजना, कूटनीतिक चाल, सैन्य सञ्चालन र वीरतापूर्ण बलिदानहरू तथा हजारौँ-हजार जनताको सक्रिय सहभागिताले एकीकरण सफल भएको हो।

एकातिर पृथ्वीनारायण शाह र उनका सहयोद्धाहरूजस्ता देशको यथार्थ वस्तुस्थिति बुझेर पाइला चाल्ने र अङ्ग्रेज विस्तारवादको खतरा राम्ररी बुझी त्यसको सामना गर्न सबै खाले उपायहरू अँगाल्न सक्ने दूरदर्शीहरू थिए भने अर्कातिर अङ्ग्रेजको सहायता लिएर भए पनि गोर्खाको बहदो शक्तिलाई कटौती गर्ने र बरु अङ्ग्रेजहरूलाई फाइदा पुऱ्याउन चाहनेहरू पनि थिए। निम्न प्रसङ्गहरूले पृथ्वीनारायण शाह उपत्यकाका राजाहरू र अङ्ग्रेजहरूका धारणा र मनसायहरू के-कस्ता थिए भन्ने स्पष्ट हुन्छ।

गोर्खालीहरूले उपत्यकालाई घेरामा पाउँ लागेपछि आफ्नो दैया नचल्ने देखी जयप्रकाश मल्लले भक्तपुरे राजा रणजीत मल्ल र काठमाडौँमा रहेका केपुचिन पादरीहरूसित सल्लाह गरी गोर्खालीहरूका विरुद्ध अङ्ग्रेजहरूसित सैनिक सहयोग निमित्त निवेदन पठाए। उनको त्यो निवेदन ई. १७६७ मार्चको अन्त्यतिर बेतियामा रहेको अङ्ग्रेजी वाणिज्यदूत गोल्डिङ्गकहाँ पुग्यो। गोल्डिङ्गले सहयोगको सिफारिस गरी पटनास्थित अङ्ग्रेज हाकिम टमस रम्बोल्टलाई लेखेको ६ अप्रिल १७६७ को पत्रको प्रमुख अंश यस्तो थियो :

'सैनिक सहायता दिएर हामीले नेपालका राजा (जयप्रकाश मल्ल) लाई सहयोग गर्नु नैतिक दृष्टिले उचित कर्तव्य हो र यसबाट कम्पनीलाई पनि अरू थुप्रै लाभहरू हुनेछन्। हाम्रो सहायताले काठमाडौँ सहर लुट र युद्धको मारबाट मात्र मुक्त हुने नभई कम्पनीलाई अनेक फाइदा मिल्नेछ। गोर्खालीहरू हाम्रो निकै नजिक आइसकेका छन्। यदि काठमाडौँ उपत्यकामा उनीहरूको अधिकार भयो भने हामीले सल्ला योजना (नेपाली सल्लाबाट जहाजका मस्तूल र खोटाबाट बार्निंस बनाउने योजना) बाट वञ्चित हुनुपर्नेछ। त्यति मात्र नभई १७६४ को बक्सर युद्धपछि कम्पनीको हातमा आएको बेतियामा समेत गोर्खालीको आक्रमण र लूट हुनेछ। यदि हामीले सहयोग गरेर जयप्रकाशलाई गोर्खालीको मारबाट जोगाउन सक्यौँ भने उनी स्वभावतः हामीप्रति कृतज्ञ हुनेछन्। त्यसले हामीलाई नेपालको बाटो चीनसित सम्बन्ध (व्यापारिक सम्बन्ध- ले.) स्थापित गर्न ज्यादै सजिलो हुनेछ। यो कम्पनीका निमित्त ज्यादै फाइदाको कुरा हो। अर्को कुरा, सल्ला योजना चालू राख्न र बेतियाको सुरक्षाका निमित्त पनि ढिलो या चाँडो हामीले गोर्खालीसित नलडी सुख छैन। तसर्थ, गोर्खालीहरू शक्तिशाली हुनुभन्दा अगाडि नै उनीहरूको दमन गर्नु ठूलो बुद्धिमानी हुनेछ। साथै, अहिले हामीले यो काम गरेमा कम्पनीको केही पनि खर्च हुनेछैन। किनभने, यसको सबै खर्च बेहोर्न जयप्रकाश मल्ल तयार छन्।'

गोल्डिङ्गको पत्र पढेपछि रम्बोल्टले कलकत्तास्थित गभर्नर जनरल बेरेलेस्टलाई आफ्नो यस्तो राय लेखे :

'पहिले चलिरहेको नेपालसितको व्यापार गोर्खाली आक्रमकहरूले गर्दा बिलकुल बन्द भएको छ। नेपालको नाकाबन्दी हटाउन मात्र होइन, गोर्खालीहरूलाई घुँडा टेकाउनसमेत सामान्य शक्तिको प्रयोग पर्याप्त हुनेछ भन्ने मलाई विश्वास छ। हामी जयप्रकाश मल्ललाई मद्दत गर्ने तयारीमा छौँ भन्ने कुरा सायद पृथ्वीनारायण शाहले थाहा पाइसकेका छन्। हिजो मात्र उनको एउटा चिट्ठी आएको छ।'

रम्बोल्टको पत्र पुगेपछि गभर्नर जनरलले त्यो कुरा विषय समितिमा प्रस्तुत गर्दा विषय समितिले यस्तो निर्णय गरी रम्बोल्टलाई पठायो :

'पृथ्वीनारायण शाहलाई नेपालको घेराबन्दी उठाउनु र हाम्रा मित्र राजा (जयप्रकाश) माथि फेरि आक्रमण नगर्नु, त्यसो गरेनौँ भने कम्पनीका प्रतिष्ठाको रक्षाका लागि तिमीलाई हामी शत्रु घोषित गर्नेछौँ भन्ने बेहोराको पत्र लेख्नु।'

यी पत्रहरू स्वयमले धेरै कुरा बताउने हुनाले व्याख्याको आवश्यकता छैन ।

अङ्ग्रेजहरूले यस्तो धम्की दिएपछि, पृथ्वीनारायण शाहले पनि अनेकौं कूटनीतिक चाल, पत्राचार र आमुन्ने-सामुन्नेका युद्धहरूद्वारा समेत अङ्ग्रेजहरूको चालबाजी पूरा हुन दिएनन् र विजययात्रा अधि बढाए । पछि, अङ्ग्रेजहरू भारतमा पूरै बलिया भएपछि, ई. १८१२-१४ तिर तीन-चारतिरबाट एकैसाथ हमला गरी नेपालको ठूलो क्षेत्र खोस्न सफल भए । शेष अंश एकीकृत नेपालको रूपमा स्थायी भएर रहन सफल भयो ।

यी सम्पूर्ण कुराले नेपालको पछिल्लो एकीकरण राजनीतिक, आर्थिक, सामाजिक एवम् सांस्कृतिक विकासको दृष्टिले, विभिन्न जाति र संस्कृतिहरूको समन्वित राष्ट्र निर्माणको दृष्टिले र हाम्रो इतिहासको विकास-प्रक्रियाको हिसाबले ज्यादै महत्वपूर्ण, सकारात्मक अभियान थियो भन्ने कुरामा कुनै शङ्का रहन्न ।

- २०४५

कम्युनिस्ट आन्दोलनबाट नयाँ पुस्ताले लिनुपर्ने शिक्षा

‘ एन.बी. खाँड

समाज परिवर्तन गर्नका लागि सङ्गठित शक्तिको आवश्यकता पर्छ । पुरानो समाजको स्थानमा नयाँ समाजको स्थापना भनेको आर्थिक, सामाजिक, राजनीतिक, सांस्कृतिक सबै क्षेत्रमा प्रगतिशील नयाँ व्यवस्था हो । यसैलाई राजनीतिक शब्दका क्रान्ति भनिन्छ । नयाँ खालको व्यवस्था नै क्रान्तिको सार रूप हो । यसका निम्ति नीति, सिद्धान्त, दर्शन, कार्यक्रम, लक्ष्य चाहिन्छ । यिनै नीति, कार्यक्रमबाट प्रभावित भएर सङ्गठित हुन्छन् ।

वैचारिक रूपमा फरक परेपछि, एक ठाउँमा बस्न सम्भव हुँदैन । यस्तो अवस्थामा अलग हुनु स्वाभाविक हुन्छ । तर, नेपाली कम्युनिस्ट आन्दोलनमा वैचारिक र आधारभूत रूपमा भिन्नता नभईकन व्यक्तिगत महत्वाकाङ्क्षाबाट पार्टी विभाजन भएको देखिन्छ ।

२००६ सालमा कमरेड पुष्पलाल श्रेष्ठको नेतृत्वमा कम्युनिस्ट सङ्गठनको स्थापना भयो । ०१० सालमा प्रथम राष्ट्रिय महाधिवेशन गरेर मनमोहन अधिकारीलाई महामन्त्री बनाइयो । ०१४ सालमा दोस्रो महाधिवेशन भयो । यो महाधिवेशनबाट डा. केशरजङ्ग रायमाझी महामन्त्री बन्न पुगे । यो महाधिवेशनले नै संविधानसभाको प्रस्ताव पारित गरेको थियो ।

रायमाझी महामन्त्री भएदेखि नै पार्टीमा गुटबन्दी हुन सुरु भएको थियो । ०१९ सालमा बनारसमा तेस्रो महाधिवेशन भयो । यो महाधिवेशनबाट तुलसीलाल अमात्य महामन्त्री बन्न पुगे । औपचारिक रूपमा यही तेस्रो महाधिवेशनदेखि मतभिन्नता देखापऱ्यो । मनमोहन र मोहनविक्रम त्यतिबेला जेलमै थिए । आफ्नो मत जेलबाट नै पठाए । मोहनविक्रमले संविधानसभालाई नै जोड दिएका थिए । पुष्पलालको मत, विघटित संसद्को पुनःस्थापना, तुलसीलालको सर्वशक्ति सम्पन्न संसद्, रायमाझीको संसदीय व्यवस्थाको पुनःस्थापनाको नारा नै पारित भयो । तेस्रो महाधिवेशनसम्म नेपालमा एउटै कम्युनिस्ट पार्टी थियो ।

तेस्रो महाधिवेशनपछि रायमाझीले छुट्टै पार्टी बनाए, पुष्पलालले ०२५ सालमा छुट्टै सम्मेलन गरी छुट्टै पार्टी बनाए । मोहनविक्रम सिंहले ०३१ सालमा बनारसको कृष्ण धर्मशालामा चौथो महाधिवेशन गरी मशालको जन्म दिए । यसरी, तेस्रो महाधिवेशनपछि, विभाजन सुरु भएर, एकदज्जनजति कम्युनिस्ट समूहहरू बने । मोहनविक्रम समूहबाट विभाजन हुँदै जनमोर्चा, एकता केन्द्र हुँदै ०५२ सालमा प्रचण्डको नेतृत्वमा माओवादी पार्टी बन्यो । पुष्पलालबाट विभाजन हुँदै, रोहित समूह, मुक्तिमोर्चा, रूपलाल समूह, रातो झण्डा आदि बन्न पुग्यो ।

०२८ सालमा पूर्वली युवा कम्युनिस्टहरूले भ्रूपा विद्रोहबाट कोअर्डिनेशन गठन गरी सशस्त्र सङ्घर्षको सुरुवात गरे । पछि, मुक्तिमोर्चा र कोअर्डिनेशनको एकता भएर ०३५ सालमा माले पार्टी बन्यो । यसैको पहलमा ०४६ सालको जनआन्दोलनपछि, ०४७ साल पुस २२ गते माले-माक्सवादी एकीकृत भएपछि, अन्य कम्युनिस्ट समूहहरूबाट एकता हुँदै जननेता मदन भण्डारीको नेतृत्वमा नेपाली कम्युनिस्ट आन्दोलनको मूलधार बन्न पुग्यो ।

राजनीतिक पार्टीमा राजनीतिक, वैचारिक मतभिन्नताले मात्र विभाजन भएको छैन । एकैखाले विचार बोकेका पार्टीमा पनि विभाजन भएका धेरै छन् । जस्तै रायमाझीबाट मानन्धर, बर्मा, पुष्पलाल समूहबाट सहाना, मनमोहन, एमालेबाट माले, एक जनमोर्चाबाट तीनवटा जनमोर्चा यी केही उदाहरण हुन् ।

जतिबेला विश्व कम्युनिस्ट आन्दोलन रक्षात्मक अवस्थामा थियो, जननेता मदन भण्डारीले एक्काइसौं शताब्दीको मार्क्सवाद, जनताको बहुदलीय जनवादी सिद्धान्त र कार्यक्रम प्रतिपादन गरी कम्युनिस्ट आन्दोलनमा ऊर्जा थपिदिनुभयो । नेकपा (एमाले) को ०४९ मा भएको पाँचौं महाधिवेशनले यस प्रस्तावलाई पारित गर्‍यो र एमालेको मार्गदर्शन सिद्धान्तका रूपमा अंगीकार गरेको छ ।

जननेता मदन भण्डारीको पहलमा अनेक चिरामा विभाजित कम्युनिस्टहरू नेकपा (एमाले) मा एकीकृत हुँदै गए र नेकपा (एमाले) मूलधार बन्न पुग्यो ।

छैटौं महाधिवेशनपछि, एमालेमा विभाजन नआएको भए ०५६ सालको संसदीय निर्वाचनमा अत्यधिक बहुमतले विजय हुने थियो । नेताहरूले ठूलो ऐतिहासिक अवसर गुमाएका छन् । यस्ता भूलहरू भविष्यमा नहुन् भन्ने कुरामा नयाँ पुस्ताले पाठ सिक्दै यस्तो घटना दोहोरिन नदिन सचेत हुन आवश्यक छ ।

पार्टी विभाजन कम्युनिस्ट पार्टीमा मात्र होइन, गैरकम्युनिस्ट पार्टीहरूमा पनि हुन्छ। एउटै नीति र सिद्धान्त भएको नेपाली काङ्ग्रेस विभाजन भएर दुई वटा भयो। राप्रपा तीनवटा भयो। यो क्रम जारी नै छ। पार्टी विभाजनको क्रम रोकिएको छैन। एमालेबाट टुक्रिएर बनेको मालेमा पनि विभाजन भएको छ। गैरकम्युनिस्ट पार्टीमा विभाजन भएपछि भण्डा, नाम पनि फेरिन्छ तर कम्युनिस्ट पार्टीमा विभाजनपछि पनि भण्डा र नाम फेरिँदैन। यति मात्र नभईकन आधारभूत सिद्धान्त मार्क्सवाद-लेनिनवादलाई नै मानेका हुन्छन्।

नयाँ पुस्ताले लिनुपर्ने शिक्षा

- कार्यकर्ताले पार्टी फुटाएर फुट्दैन। चित्त नबुझे ऊ पार्टी छाडेर बस्न सक्छ, अर्को पार्टीमा जान सक्छ तर उसले पार्टी फुटाउन सक्दैन। पार्टी विभाजन गर्न नेता नै चाहिन्छ। त्यसकारण नयाँ पुस्ताले लिनुपर्ने शिक्षा के हो भने पार्टी विभाजन गर्न खोज्ने जोसुकै भए पनि साथ दिनुहुँदैन। जतिसुकै ठूलो नेता भए पनि एक जनाले पार्टीमा विभाजन गर्न चाहेर पनि सक्ने कुरै आउँदैन।
- आमजनताको मुक्तिका खातिर हिँडेका नेता-कार्यकर्ताहरूले आफ्नो मात्र मुक्तिमा ध्यान दिनुहुँदैन। आमजनताको मुक्ति हुँदा आफ्नो पनि मुक्ति हुन्छ भन्ने आदर्शबाट विचलित हुनुहुँदैन। कम्युनिस्ट पार्टीमा निम्न वर्गबाट आएको मानिस महत्त्वपूर्ण पदमा पुग्न सक्छ। पार्टीको ठूलो नेता बन्न सक्छ। अनि, उसको हिजोको जीवनसँग तुलना नै नहुने गरी, भुपडीको ठाउँमा महल हुन्छ, साइकलको ठाउँमा पजेरो गाडी हुन्छ अनि नयाँ वर्गमा परिणत हुन्छ। ऊ वर्गहितलाई भुलेर नयाँ संसारमा रमन पुग्छ, अनि वर्गको नेता हुनैसक्दैन। त्यसैले सादा जीवन र उच्च विचार भाषण होइन, व्यवहारमा देखाएर नयाँ पुस्ताले उदाहरण बन्नुपर्छ।
- राजनीतिमा लागेर नेता बन्ने हो भने सम्पूर्ण जीवन जनताकै हितमा समर्पण गर्नुपर्छ। जस्तै : मार्क्स, एङ्गल्स, लेनिन, स्टालिन, माओ, होचिमिन्ह, महात्मा गान्धी, लालबहादुर शास्त्री आदि।
 एस, आराम र धनको लालच छ, ठूलो महलमा बस्ने इच्छा छ, मर्सिडिज गाडी चढ्ने रहर छ भने आजैदेखि उत्पादनको काममा लाग्नु र नेता बन्ने सपना छाडिदिनु। नेता पनि बन्ने र धनको थुप्रो पनि चाहने नेता जनताको नेता बन्न सक्दैन। ऊ ठूलो भ्रष्टाचारी बन्नचाहिँ सक्छ।

दुईमध्ये एकको त्याग गर, या धन कमाएर धनी हुने, ठूलो महलमा बस्ने, निजी गाडी चढेर हिँड्ने चाहनालाई त्यागिदेऊ या त जनताबाट सम्मानित नेता बन्ने आकाङ्क्षा त्यागिदेऊ। जुन मानिस ज्ञान, बुद्धि, क्षमता, त्यागबाट स्थापित हुन सक्दैन, उसले भौतिक वस्तुको सहारा लिन्छ, पद, ठूलो घर, धन सम्पत्तिको सहारा लिन खोज्छ। जनसेवा र त्यागबाट पनि सम्मानित भइन्छ भन्ने कुरा उसलाई विश्वास नै हुँदैन।

मार्क्स, एङ्गल्स, गान्धी, वर्तमानमा रामदेव सरकार र पार्टीको नेता नभएर पनि लाखौं-करोडौं जनताका हृदयका नेता हुन्। भ्रष्टाचार गरेर धन-सम्पत्ति थुपारेर, पूजनीय नेता बन्न सकिँदैन भन्ने कुरा जननेता मदन भण्डारी, त्याग र बलिदानप्रतिको आमजनताको जुन सम्मान छ, के त्यो पदको कारणले भएको हो ? होइन, किनभने पार्टीका महासचिव त धेरै भएका छन्।

नयाँ पुस्ताले सिक्नुपर्ने कुरा के हो भने नकारात्मक पक्षहरूबाट शिक्षा लिँदै सकारात्मक दिशातिर सिङ्गो युवा पुस्तालाई उदाहरण बनेर देखाउनुपर्छ। नकारात्मक पक्षको आलोचना मात्र गरेर सभ्य, सुसंस्कृत समाजको निर्माण गर्न सकिँदैन।

सिङ्गो समाजका निम्ति केही गर्न चाहन्छौं भने आफैँ उदाहरण बन्न सिक। प्रायः राजनीतिक पार्टीहरूमा के देखिन्छ भने आफूले राम्रो काम गरेर देखाउनेभन्दा पनि अरूको टीका-टिप्पणी र आलोचना गरेर समय बिताउने र गुटबन्दी गरेर पद हत्याउन खेल खेल्ने। पार्टीमा सम्पूर्णको नेता बन्ने भन्दा पनि गुटको नेता बनेर रमाउने रमाउने नयाँ पुस्ता मुक्त हुनुपर्छ।

नयाँ नेपालको निर्माण अस्पष्टता र अमूर्तता अमर गिरी

नेपाल सङ्क्रमणकालीन राजनीतिक अवस्थाका बीचबाट गुज्रिरहेको छ। यस स्थितिमा कुनै पनि कुराहरू स्थिर रहँदैनन्। अन्तरिम संविधानको निर्माण र व्यवस्थापिकाको गठन एक महत्त्वपूर्ण उपलब्धि हो र यसले अधिल्लिर्को यात्राका निम्ति मार्ग प्रशस्त गरेको छ तर अधिल्लिर्को यात्रा कस्तो रहनेछ र त्यसका कस्ता परिणामहरू हुनेछन्, अहिले नै यकिनसाथ भन्न गाह्रो छ। संविधानसभाको निर्वाचन र त्यसमाफत नयाँ संविधानको निर्माणपछि नै नेपालको लोकतान्त्रिक

शासन व्यवस्थाको आधारभूत चरित्रको सम्भवतः टुङ्गो लाग्नेछ । त्यो संविधान कस्तो बन्नेछ, त्यसले नै नयाँ नेपालको तस्वीरलाई पनि स्पष्ट गर्नेछ । हामी अहिले लोकतान्त्रिक गणतन्त्र स्थापना हुनुपर्छ भनिरहेका छौं, मुलुकका अधिकांश जनता लोकतान्त्रिक गणतन्त्र चाहन्छन्, हाम्रो सम्पूर्ण प्रयत्न पनि यसको स्थापनाको दिशातर्फ केन्द्रित छ, तर लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक शासन व्यवस्थाको आधारभूत चरित्र कस्तो हुनेछ, त्यो भने धूमिल नै रहेको छ । एक दशकसम्म चलेको विद्रोह, ०६२-०६३ को महान् जनआन्दोलन, यी दुवैको आकाङ्क्षा यस मुलुकको आमूल परिवर्तन हो तर त्यो आमूल परिवर्तन के हो र त्यो कसरी सम्पन्न गरिनुपर्छ, त्यो पनि अमूर्त नै देखिन्छ ।

नयाँ नेपाल निर्माणको अर्थ आधार र अधिरचनामा नयाँ नेपाल हो । यसले एकातिर पुरानो उत्पादन प्रणालीको विस्थापनको माग गर्दछ, भने अर्कातिर राज्यबाट सामाजिक न्याय, समानता र स्वतन्त्रताप्रति प्रगाढ प्रतिबद्धता र त्यस अनुरूपको व्यवहारको अपेक्षा राख्छ । वैदेशिक शोषण र उत्पीडनबाट मुक्त र स्वाधीन नेपाल नयाँ नेपालको अर्को अनिवार्य सर्त हो । के संविधानसभाका माध्यमबाट बन्ने नयाँ संविधानले यसप्रकारको लोकतान्त्रिक गणतन्त्रको स्थापना गर्नेछ ? यो नै सबैभन्दा महत्त्वपूर्ण प्रश्न हो । दुनियाँका धेरै मुलुकहरूमा लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक शासन व्यवस्थाहरू स्थापना भएका छन् । भारत हाम्रा निम्ति सबैभन्दा नजिकको उदाहरण हो । भारतमा लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक शासन व्यवस्था स्थापना भएको भण्डै छ, दशक पुग्दैछ तर त्यहाँको स्थिति के छ, स्पष्ट छ ।

सामाजिक न्याय, समानता र स्वतन्त्रताका दृष्टिले अधिकांश जनताको स्थिति आज पनि त्यहाँ गएगुज्रेको छ । त्यसैले नयाँ नेपालको निर्माणका निम्ति हामी सबैभन्दा पहिले स्पष्ट हुनुपर्ने विषय हामीले चाहेको लोकतान्त्रिक गणतन्त्रको आधारभूत चरित्र के हो भन्ने हो । हामीले चाहेको लोकतान्त्रिक गणतन्त्र संसारका विभिन्न मुलुकमा स्थापना भएका लोकतान्त्रिक गणतन्त्रजस्तै हो वा त्यसभन्दा भिन्न ? भिन्न हो भने त्यो कुनकुन कुरामा भिन्न हो, त्यो भिन्नताले दिने अर्थ के हो ? हामीसँग यी प्रश्नहरूको उत्तर हुन आवश्यक छ । यिनै प्रश्नहरूको ठोस उत्तरले नै हाम्रा स्वप्नहरूलाई साकार पार्न सहयोग पुऱ्याउनेछन् । अहिले हामीसँग नयाँ नेपाल निर्माणका केही सीमित विषय र अर्थहरू छन् । हामी राज्यको पुनःसंरचना, समावेशीकरण, भूमिसुधार, उद्योगधन्दा र व्यापारको विकास, शिक्षा, स्वास्थ्य, रोजगारीका अधिकारजस्ता कुरा गरिरहेका छौं । यसभन्दा पर भावनात्मक रूपमा नेपाललाई स्वीट्जरल्याण्ड बनाउने कुरा पनि उठाइरहेछौं तर यी सबैभन्दा महत्त्वपूर्ण कुरा हो हामीले स्थापना गर्ने लोकतान्त्रिक गणतन्त्रको आधारभूत चरित्र । शासन व्यवस्थाको आधारभूत चरित्रले नै अन्ततः सबै कुराको फैसला गर्नेछ । एउटा के कुरामा स्पष्ट हुन जरुरी छ भने बुर्जुवा लोकतान्त्रिक गणतन्त्रका आफ्ना सीमाहरू छन् र एकदमै नयाँ नेपालको निर्माण त्यसको ढाँचाभित्र असम्भव छ । त्यसले धनी र गरिबबीचको खाडललाई पुर्न छैन, त्यसले शोषण र उत्पीडनलाई कम गर्ने छैन अर्थात् सामाजिक न्याय, समानता र स्वतन्त्रताजस्ता कुराहरू धेरै हदसम्म किताबी आदर्शका रूपमा रहनेछन् ।

लोकतान्त्रिक गणतन्त्रको आधारभूत चरित्रले नै हाम्रो अर्थनीति र प्रणालीको आधारभूत चरित्रलाई निश्चित गर्नेछ । हामी कस्तो अर्थ व्यवस्थालाई अपनाउने छौं, त्यसका मर्म र आदर्शहरू के हुनेछन्, ती सबै जोडिने छन् हामीले आत्मसात् गर्ने गणतन्त्रात्मक व्यवस्थाको सारसँग । गणतन्त्रका अगाडि लोकतन्त्र जोडेर मात्र त्यसले नवीन अर्थ र चरित्र ग्रहण गर्दैन । लोकतन्त्रका नाममा जुन लोकतन्त्र हामीले दुनियाँमा देखेका छौं, त्यो विपर्यास र व्यतिक्रमले ग्रस्त छ । अर्थतन्त्रको आधारभूत चरित्रको कुरा मात्र होइन, शिक्षा, संस्कृति, न्याय आदि जस्ता सबै क्षेत्रको आधारभूत चरित्रको निर्धारण पनि हामीले स्थापना गर्ने शासन व्यवस्थाको आधारभूत चरित्रले नै गर्नेछ । हामीले कस्तो संस्कृति अपनाउनेछौं, कस्तो संस्कृतिलाई संरक्षण गछौं, कस्तोलाई प्रोत्साहित गछौं ? कस्तो संस्कृतिलाई नियन्त्रण गछौं ? कस्तो हुनेछ हाम्रो शिक्षा नीति र यससम्बन्धी आधारभूत दृष्टिकोण ? न्यायको मानवीय चरित्रलाई कुन रूपमा र कसरी सुनिश्चित गर्नेछौं ? कसरी लिनेछौं हामीले लैङ्गिक र जातीय विभेदलाई र त्यसको अन्त्यका निम्ति के-कस्ता नीतिगत प्रयत्नहरू गर्नेछौं ? यी सबै गाँसिएका छन्, आगामी राजप्रणालीको चरित्रसँग, जसलाई नयाँ बन्ने संविधानले सुनिश्चित गर्नेछ । संविधानले सुनिश्चित गरेको राज्यव्यवस्थाको आधारभूत ढाँचा र चरित्रभन्दा बाहिर गएर नयाँ नेपाल निर्माणको कुरा कोरा गफ मात्र हुनेछ ।

गणतन्त्रात्मक व्यवस्थाको आधारभूत चरित्रका सम्बन्धमा हामीकहाँ निकै कम विमर्शहरू भएका छन् । राज्यको पुनःसंरचना, समावेशीकरणलगायत केही विषयहरू केही वर्षयता बहसको केन्द्र बन्दै आए पनि ती पनि अधुरा र अस्पष्ट छन् । सत्य के हो भने सामन्तवादको अन्त्यले मात्र नयाँ नेपालको निर्माण हुनेछैन । सामन्तवादको अन्त्यले निश्चय नै ऐतिहासिक महत्त्व राख्नेछ, तर त्यसभन्दा धेरै महत्त्व राख्नेछ, नयाँ राज्यव्यवस्थाको चरित्रले । पुँजीवादले पुरानो प्रगतिशील सारतत्त्व गुमाइसकेको छ । सामन्तवादको अन्त्यपछि स्थापना हुने पुँजीवादी व्यवस्थाले आधार र अधिरचनामा कुनै मौलिक परिवर्तनहरू ल्याउने छैन । रूप फेरिनेछ, सारतत्त्व भण्डै भण्डै उही रहनेछ । ००७ देखि ०१७ सालसम्म र ०४६ देखि ०५८ सालसम्म पुरानो आधारमा हामीले लोकतान्त्रिक शासन व्यवस्थाको अभ्यास गरेका छौं र पर्याप्त अनुभवहरू सङ्गालेका छौं । त्यो आधार भत्कदैमा लोकतान्त्रिक राज्यव्यवस्थाले नयाँ चरित्र ग्रहण गर्नेछ, भनेर सोच्नु भ्रम मात्र हुनेछ । लोकतान्त्रिक गणतन्त्र त्यसबेला मात्र सार्थक हुन सक्नेछ, जब यसले परम्परागत 'लिक' बाट हटेर प्रगतिशील चरित्र ग्रहण गर्नेछ । नयाँ नेपालको अर्थ पुँजीको विकास मात्र होइन, त्यसको न्यायपूर्ण वितरण पनि हो । मुलुकको भौतिक समृद्धि मात्र होइन, त्यसको उपयोगमा आमजनताको पहुँच पनि हो । मुलुक जापान भएर मात्र सीमान्तीकृत जिन्दगीमा आमूल

परिवर्तन आउने छैन, समानता र स्वतन्त्रता प्राप्त हुने छैन। नयाँ नेपालको अर्थ भौतिक र आत्मिक रूपमा नयाँ नेपाल हो भने हाम्रो राज्य व्यवस्थाले ती सबैलाई अस्वीकृत गर्न सक्ने सामर्थ्य राख्नुपर्नेछ, जो यसका विरुद्ध उभिनेछन्। मुनाफामा आधारित घोर उत्पीडनकारी पुँजीवादी अर्थ व्यवस्था, त्यसको विश्वव्यापी पकड र प्रभाव, पुँजीवादी-साम्राज्यवादी स्वार्थहरूलाई संवहन गर्ने मानवद्वेषी संस्कृति, समाजको वर्गीय स्थिति र उत्पीडनलाई बचाइराख्ने संयन्त्र र चिन्तनहरू, यी सबैका विरुद्ध जुभ्न सक्ने सामर्थ्य नयाँ राज्य व्यवस्थाले राख्न सक्नुपर्नेछ। के लाग्छ भने, यी विषयहरूप्रति अपेक्षित गम्भीर र स्पष्ट नभएर हामी नयाँ नेपालको भावुक कुरा बढी गर्न थालिरहेछौं।

परिवर्तनको प्रक्रियाबाट गुज्रिरहेका हामीले नयाँ नेपालको स्वप्न देख्नु सायद स्वाभाविक छ तर यसका निमित्त त्यत्तिकै आवश्यक छ सुस्पष्ट दृष्टिकोण र सुदृढ पहलको। यसमा रहने अस्पष्टता र भावुकताले सबैभन्दा बढी हानि वामपन्थीहरूलाई हुनेछ। जुन स्वप्न हामीले बाँड्ने छौं, व्यवस्थाको सीमा र चरित्रका कारण त्यो धराशायी हुनेछ। तसर्थ, अहिलेको हाम्रो प्रमुख दायित्व हो- प्रगतिशील सारतत्त्वसहितको राज्य व्यवस्थाको निर्माणका निमित्त ऐतिहासिक पहल गर्नु। लोकतान्त्रिक गणतन्त्रलाई यही सारतत्त्वले सरोवर गर्नु। नयाँ नेपालको सुन्दर काल्पनिकीभन्दा यथार्थ राख्दै जनतालाई त्यही अनुरूप अधिलेखको यात्राका निमित्त डोच्याउनु। यहाँका बुर्जुवा शक्तिका आफ्ना सीमाहरू छन् र ती लोकतन्त्रलाई परम्परागत लिक्वाट माथि उठाउने कुरामा उदासिन रहनेछन्। तिनलाई त्यति नै पर्याप्त लाग्नेछ। लडाइँ लड्नुपर्नेछ वामपन्थीहरूले। आमजनतामा कस्तो सोच देखिन्छ भने संविधानसभा र त्यसमार्फत बन्ने संविधानले सबै कुरा ठीक गर्नेछ। तर, प्रगतिशील सारतत्त्व बोकेको संविधानले मात्र स्वप्नहरूलाई साकार पार्ने दिशामा ऐतिहासिक भूमिका निर्वाह गर्न सक्नेछ, यही कुरालाई हामीले स्पष्ट गर्न सकिरहेका छैनौं। राजा र राजतन्त्ररहित नेपाल नै नयाँ नेपाल हो कि भन्ने सोच आज धेरैमा देखिन्छ। निश्चय नै राजतन्त्रको पूर्ण अन्त्य हाम्रो सन्दर्भमा एक ऐतिहासिक परिघटना हुनेछ तर यो नै नयाँ नेपाल निर्माणको निमित्त सबैथोक हुनेछैन। नयाँ नेपालको अर्थ पुरानै ढाँचाको लोकतन्त्र र त्यस अन्तर्गत प्राप्त गरिने आर्थिक, राजनीतिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, शैक्षिक उपलब्धिहरू हुन् भने कुरा बेग्लै हो, होइन भने यस देशको विकास र समृद्धिको कुरा गर्नुभन्दा पहिले हामीले नयाँ आर्थिक, राजनीतिक, सामाजिक, सांस्कृतिक सन्दर्भमा यसलाई परिभाषित गर्नु आवश्यक छ। यसो गर्न नसक्दा नयाँ नेपालको स्वप्न क्षतिग्रस्त मात्र हुने छैन, वामपन्थी आन्दोलनकै भविष्य दाउमा लाग्नेछ।

काठमाडौं जिल्ला अधिवेशन सम्पन्न

काठमाडौं। नेकपा (एमाले) काठमाडौंको चौथो जिल्ला अधिवेशन माघ २७ गते सम्पन्न भएको छ। सो अधिवेशनले रामेश्वर फुयाललाई सर्वसम्मत रूपमा पुनः सचिव निर्वाचित गरेको छ।

यसअघि बसन्तपुरमा अधिवेशनको उद्घाटन महासचिव माधवकुमार नेपालले गर्नुभएको थियो। उद्घाटन कार्यक्रममा स्थायी समिति सदस्य तथा उपत्यका इन्चार्ज ईश्वर पोखरेल, केन्द्रीय सदस्य तथा उपत्यका सहइन्चार्ज कृष्णगोपाल श्रेष्ठ र केन्द्रीय सदस्य विद्यादेवी भण्डारीले पनि बोल्नुभएको थियो। अधिवेशनबाट निर्वाचित जिल्ला कमिटी सदस्यहरूमा निर्मल कुईकेल, योगेन्द्र संग्रौला, ओम थपलिया, कृष्ण राई, विद्यासुन्दर शाक्य, विदुर मैनाली, किरण शर्मा, बुद्धभक्त चित्रकार, गोविन्दकृष्ण अधिकारी, उद्धव खरेल, लालबहादुर तामाङ, मधुसुदन तण्डुकार, सागर नेपाल, रामवीर मानन्धर, रामशरण आलेमगर, न्हुच्छेकाजी महर्जन, गुञ्जमानसिंह बस्नेत, रत्नशोभा महर्जन, सावित्रा भुसाल, सरिता न्यौपाने, प्रकाश अधिकारी, धुवनारायण मानन्धर, शिवकुमारी खनाल, शरव महर्जन, रमादेवी सिलवाल र निर्मल देउला हुनुहुन्छ।

समष्टिगत आर्थिक नीति र पृष्ठभूमि

डा. गोविन्दबहादुर थापा

विषय प्रवेश

मुलुकको समग्र उत्पादन, उपभोग, बचत, लगानी, रोजगारी, मूल्य, वैदेशिक व्यापार, शोधनान्तर स्थिति आदिलाई प्रभावित गर्ने उपायलाई आर्थिक नीति भन्ने गरिएको छ। त्यस्तो प्रभाव त्यस्ता क्रियाकलापहरू सुरु गर्दा, वस्तु वा सेवाको मूल्य, शुल्क, महसुल आदि निर्धारण गर्दा, क्रियाकलापबाट आर्जित आय, पुँजी र सम्पत्तिको स्वामित्वमा र आर्थिक क्रियाकलाप सञ्चालन गर्न आवश्यक हुने साधन परिचालन गर्दा पर्ने सक्तछ। सरकार र केन्द्रीय बैंकले यस्ता नीतिहरू तर्जुमा गरी त्यस्तो प्रभाव पार्ने गर्दछन्। प्रभाव पार्ने, नपार्ने र पार्ने भए कुन हदसम्म र कुन रूपमा पार्ने भन्ने कुरा नै

आर्थिक नीति हो । आर्थिक नीतिले सम्पत्ति र पुँजीको स्वामित्व व्यवस्थालाई पनि प्रभावित गर्दछ । आर्थिक नीति भनेको आर्थिक प्रणाली वा संरचनासँग पनि सम्बन्धित कुरा हो । यो भनेको मुलुकका आर्थिक क्रियाकलापहरू, सम्पत्ति र पुँजीमा सरकारको संलग्नता र सहभागिता कति रहने भनेर निरूपण गर्ने कुरा हो । अर्को शब्दमा बजारले स्वाभाविक ढङ्गले निर्देशित गर्ने आर्थिक क्रियाकलापहरूमा सरकारको हस्तक्षेप हुने, नहुने, हुने भए कति र कुन रूपमा हुने भन्ने कुरा नै आर्थिक नीति हो । यथाशक्य छिटो विकास गर्नमा जोड दिने पनि नीति हुन्छ । अर्थात्, आर्थिक वृद्धिलाई मात्र जोड दिने पनि नीति हुन्छ । यस्तो नीतिले समानता र सामाजिक न्यायको पक्षलाई गौण मान्दछ । विकासलाई गौण मानेर भएको पुँजी वा सम्पत्तिको वितरण गरी सामाजिक न्याय र समानता कायम गर्ने पनि नीति हुन्छ । त्यसैगरी, आर्थिक वृद्धि र सामाजिक न्यायलाई समान दृष्टिले हेर्ने मिश्रित नीति पनि हुन्छ । विनानीतिबाट न व्यवस्थित रूपमा विकास हुन सक्तछ न त सामाजिक न्याय नै कायम गर्न सकिन्छ ।

यस आधारमा आर्थिक नीति मूल रूपमा तीन किसिमका हुन्छन् । पूर्णरूपमा खुला, उदार र बजारमा आधारित हुने नीति, पूर्णरूपमा सरकारले नियन्त्रण गर्ने नीति र यी दुवै विशेषताको मिश्रण भएको मिश्रित नीति । यी आर्थिक नीतिहरू आर्थिक प्रणाली वा संरचनासँग सम्बन्धित नीति हुन् । पूर्णरूपमा खुला, उदार र बजारमा आधारित नीति भन्नाले सरकारको कुनै पनि किसिमको हस्तक्षेपबिना निजी क्षेत्रले आय आर्जन गर्ने पेसा, व्यवसाय सुरु गर्ने, सञ्चालन गर्ने, मूल्य, शुल्क र महसुल निर्धारण गर्ने, सम्पत्ति आर्जन, धारण र उपभोग गर्ने, पेसा व्यवसायको निमित्त आवश्यक हुने साधन परिचालन गर्ने आदि भन्ने बुझिन्छ । **Laissez-faire** अर्थतन्त्र भनेको यही हो । पूर्णरूपमा सरकार नियन्त्रित नीति भन्नाले आय आर्जनसम्बन्धी कुनै पनि निर्णय निजी क्षेत्रले स्वतन्त्र ढङ्गले नगरी सम्पूर्ण कुरा सरकारले नै गर्ने भन्ने बुझिन्छ । त्यसैगरी, मिश्रित नीति भन्नाले केही आर्थिक क्रियाकलाप सरकारले र केही निजी क्षेत्रले अलग-अलग गर्ने वा संयुक्त रूपमा गर्ने, निजी क्षेत्रले गर्ने क्रियाकलापहरूको केही विषयमा सरकारले नियन्त्रण गर्ने र बाँकी अन्य विषयमा निजी क्षेत्रलाई नै निर्णय गर्ने स्वतन्त्रता दिने भन्ने बुझिन्छ ।

पूर्णरूपमा बजारमा आधारित र सरकारले कुनै पनि किसिमको नियन्त्रण नगर्ने नीति सैद्धान्तिक कुरा मात्र हो, व्यवहारमा यो कहीं पनि देखिँदैन र सम्भव पनि हुँदैन । तर, पूर्णरूपमा सरकार नियन्त्रित अर्थतन्त्र भनेको केन्द्रीय योजनाका आधारमा चलाइने अर्थतन्त्र हो, जुन केही मुलुकहरूमा केही दशकसम्म अभ्यास गरियो । त्यसैले आज प्रायः सबै मुलुकका अर्थतन्त्रहरू मिश्रित अर्थतन्त्र नै हुन् । फरक केवल के कुरामा मात्र छ, भने कुनै मुलुकमा सरकारी संलग्नता र नियन्त्रण केही बढी होला, कुनै मुलुकमा कम । विगत दशकदेखि विश्वमा जुन उदारीकरण, निजीकरण र विश्वव्यापीकरणको लहर आएको छ, यो केवल मौजुदा सरकारी नियन्त्रण र संलग्नतालाई घटाई निजी क्षेत्र र बजारको भूमिका बढाउने अभियान हो । तर, यो अभियानलाई जतिसुकै अगाडि बढाइएतापनि यसले अर्थतन्त्रलाई सरकारी नियन्त्रणरहित पारी पूर्णरूपमा बजारलाई नै सञ्चालन गर्न दिन सक्दैन, त्यो सम्भव र व्यावहारिक दुवै हुँदैन । यो मूल नीतिअन्तर्गत आर्थिक विकासका विभिन्न रणनीतिहरू हुन्छन् । जस्तै : निर्यात व्यापारमार्फत विकास गर्ने रणनीति, पुँजीमा आधारित नीति, श्रममा आधारित नीति, सामाजिक सुरक्षामा जोड दिने नीति, प्राकृतिक सम्पदाको उपयोगमा आधारित विकास रणनीति आदि । यी रणनीतिहरू मूलरूपमा मुलुकहरूको प्राकृतिक विशेषता र विकासको स्तरको आधारमा चयन गरिन्छ ।

माथि जुन नीतिको कुरा गरियो, त्यो समष्टिगत आर्थिक नीति हो । समष्टिगत रूपमा अर्थतन्त्रलाई कस्तो संरचनामा सञ्चालन गर्ने भन्ने कुरा हो । समष्टिगत आर्थिक नीति भन्नाले मुलुकको समग्र अर्थतन्त्रको समष्टिगत स्थितिलाई प्रभावित गर्ने नीति हो भन्ने बुझ्नु पर्दछ । समष्टिगत आर्थिक नीतिले राष्ट्रको समग्र उत्पादन, उपभोग, बचत, लगानी, रोजगारी, समग्र आर्थिक वृद्धिदर र मन्दी, समग्र आयात र निर्यात व्यापार, मूल्य स्थिति आदिलाई प्रभावित गर्ने नीति भन्ने बुझ्नुपर्छ ।

यस्तो समष्टिगत आर्थिक नीति अन्तर्गत क्षेत्रगत नीतिहरू हुन्छन् । जस्तो : कृषि नीति, औद्योगिक नीति, पर्यटन नीति, जलस्रोत नीति, वन नीति, वित्तीय क्षेत्र नीति आदि । क्षेत्रगत नीतिहरूलाई समष्टिगत नीतिले निर्देशित गर्दछ । अर्थात्, समष्टिगत आर्थिक नीति उदार र बढी मात्रामा बजारमा आधारित हुने खालको छ भने क्षेत्रगत नीतिहरू पनि त्यही अनुरूपका हुन्छन् । समष्टिगत नीति उदार र क्षेत्रगत नीति अनुदार हुने हुँदैन । उदार समष्टिगत नीति अपनाउने सरकारले क्षेत्रगत नीतिहरू पनि उदार नै अपनाउँछ । किनभने, यस्ता नीति तर्जुमा गर्ने र लागू गर्ने केन्द्रीय सरकार एउटा मुलुकमा अलग-अलग नभई एउटा मात्र हुन्छ । त्यसैले यी दुई थरी नीतिहरू दुई भिन्न दिशामा जान सक्तैनन् । समष्टिगत (**Macro**) नीतिको विपरीत सूक्ष्म (**Micro**) नीति हुन्छ, जसले कुनै एउटा कारखाना, कम्पनी वा उत्पादन एकाइको सम्बन्धमा अध्ययन गर्दछ ।

आर्थिक नीति पछाडिका सिद्धान्तहरू

पूर्णरूपमा उदार र बजारमा आधारित समष्टिगत आर्थिक नीति समाजको प्रत्येक व्यक्तिको आत्मकेन्द्रित हुने र स्वतन्त्र हुन चाहने विशेषतामा आधारित छ । यो नीति कुन पृष्ठभूमिमा निर्मित छ भने व्यक्ति निरन्तर रूपमा आफू र आफ्नो परिवारको सुख, सुविधा, प्रगति, सम्पन्नता र प्रतिष्ठा बढाउने कुरामा चिन्तनशील र प्रयासरत रहन्छ । यो उसको जन्मजात विशेषता हो । त्यसैले यी कुराहरू प्राप्त गर्नका निमित्त प्रत्येक व्यक्ति सधैंभरि क्रियाशील रहन्छ । यसको निमित्त उसले आफ्नो शारीरिक, मानसिक, भौतिक आदि सबै क्षमताहरूको पूर्ण उपयोग गर्दछ । अर्थात्, त्यो उद्देश्य प्राप्त गर्न

उसले सबै सम्भव उपायहरू गर्दछ। त्यसैले मानिसलाई त्यस्तो स्वतन्त्रता दिई त्यसको निमित्त अनुकूल वातावरण तयार गरिदिने हो भने मानिसले चमत्कारिक प्रगति गर्न सक्तछ। यसरी सबै नागरिकहरू आफ्नो सुख, सुविधा, प्रगति, सम्पन्नता र प्रतिष्ठाका निमित्त मात्र लागि परेर मिहिनेत गरेपछि मुलुकको विकास स्वतः हुन्छ। यसरी उदार नीतिले मानिस मात्रको जन्मजात प्रवृत्तिलाई आत्मसात् गर्दै त्यसैका आधारमा मुलुकको छिटो विकास सम्भव हुन्छ, र विकासका निमित्त यो नै सर्वोत्तम उपाय हो भन्ने कुरामा विश्वास गर्दछ। त्यसैले यो नीतिले मानिसको त्यस्तो प्रयासमा सरकार वा अन्य निकायले हस्तक्षेप गर्ने, नियन्त्रण गर्ने र अवरोध खडा गर्ने गर्नु हुँदैन भन्दछ।

मानिसले शुद्ध रूपमा बजारको माग र आपूर्तिका आधारमा आय आर्जन गर्नका निमित्त कुनै पनि पेसा, व्यवसाय सञ्चालन गर्ने निर्णय गर्न पाउनु पर्दछ, यो उसको स्वाभाविक प्रवृत्ति अनुकूलको कुरा हो भन्ने नै उदार आर्थिक नीतिको सैद्धान्तिक आधार हो। त्यसो गर्ने छुट दिइएको खण्डमा बजारको माग अनुरूपका अर्थात् मानिसका चाहना अनुरूपका वस्तु तथा सेवाहरूको उत्पादन र आपूर्ति बढ्न सक्तछ। किनभने, त्यसो भयो भने मात्र वस्तु र सेवाहरू विक्री भई धनार्जन गर्न सकिन्छ। त्यसबाट उपभोक्ताहरू पनि सुखी र सन्तुष्ट रहन सक्तछन्। मुलुक र समाज पनि क्रमिक रूपमा समृद्ध र विकसित हुँदै जान्छ, भन्ने मान्यता यो नीतिले राख्दछ। समाजले मन पराउने सबैभन्दा उत्तम वस्तु र सेवाहरू उत्पादन गर्न मानिसहरूले नयाँ प्रविधिहरूको आविष्कार गर्दछन्। त्यसको निमित्त निरन्तर अध्ययन र अनुसन्धान हुन्छ। त्यसबाट विज्ञान र प्रविधिको विकास पनि साथसाथै हुँदै जान्छ। समाजमा मानिस मात्रको निमित्त नयाँ नयाँ सुख सुविधाका वस्तु तथा सेवाहरूको आपूर्ति हुन्छ। यसबाट नै मुलुकमा उपलब्ध साधन विनियोजन सर्वोत्तम रूपमा वा सर्वाधिक प्रतिफल दिने गरी हुन सक्तछ। तब नै मुलुकहरू विकसित र समृद्ध हुन सक्तछन्। जस्तो : अहिले युरोप, अमेरिका, जापान, अस्ट्रेलिया आदि मुलुकहरू भएका छन्। यो नै उदार आर्थिक नीतिको सैद्धान्तिक अवधारणा हो।

अर्थतन्त्रमा सरकारको नियन्त्रण हुनु पर्दछ र अर्थतन्त्रलाई त्यसरी स्वतन्त्र छोड्नु हुँदैन भन्ने समष्टिगत आर्थिक नीतिको सैद्धान्तिक आधार भनेको के हो भने सरकारले अर्थतन्त्रमा नियन्त्रण वा हस्तक्षेप नगर्ने हो भने समाजका टाठाबाठा र सम्पन्न व्यक्तिहरूले जनसाधारणको हदैसम्मको शोषण र उत्पीडन गर्दछन्। समाजमा आर्थिक तथा अन्य सबै किसिमको असमानता बढ्दछ, अन्याय र विभेद बढ्दछ, भ्रष्टाचार र आर्थिक अनियमितताहरू बढ्छन्। एकथरी मानिसहरू धनधान्यले पूर्ण भई असीमित सुख-सयलमा डुब्दछन् भने अर्काथरी मानिसहरू गरिबी र अमानवीय जीवन बिताउन बाध्य हुन्छन्। त्यस्तो समाजमा मानवीयता भन्ने कुराको अंश हुँदैन। मानिसहरूसँग निर्जीव वस्तुसहरू व्यवहार गरिन्छ। पुँजी नै सबैभन्दा महत्त्वपूर्ण कुराका रूपमा स्थापित हुन्छ। त्यस्तो समाजमा गरिबी र बेरोजगारी व्याप्त हुन्छ। ठूला उद्यमी तथा व्यापारीहरूको आपसी प्रतिस्पर्धाका कारणले प्राकृतिक तथा अन्य सम्पदा तथा साधनहरूको अत्यधिक दुरुपयोग र दोहन हुन्छ। आमनागरिकका दैनिक आवश्यकताका वस्तु तथा सेवाहरूको उत्पादन र आपूर्ति हुँदैन तर विलासिता र सुख-सुविधाका अनेकथरीका नयाँ नयाँ वस्तु तथा सेवाहरूको अधिक उत्पादन र आपूर्ति हुन्छ। सरकारले नियन्त्रण नगर्ने हो भने बजारमा मिसावट र नक्कली सामानहरूको विगविगी बढ्दछ। साथै, निजी क्षेत्रले सबै किसिमका पूर्वाधार सुविधाहरूको विकास भएका र घना बस्ती भएका शहरी क्षेत्रहरूमा मात्र आफ्नो कारोबार केन्द्रित गर्ने भएकाले यो नीतिबाट विकासमा क्षेत्रीय असन्तुलन र असमानता बढ्दछ। निजी क्षेत्रको बजारमा एकाधिकार कायम गर्ने जन्मजात प्रवृत्ति हुने भएकाले ठूला उद्यमी तथा व्यापारीहरूले सानालाई खरिद गरी आफूमा गाभ्ने गर्दछन्। यसले गर्दा बजारमा साना र मध्यम उद्यमी तथा व्यापारीहरूको अस्तित्व मेिटिँदै जान्छ र ठूलाहरूको आधिपत्य कायम हुन जान्छ।

मुलुकमा पूर्णरूपमा यस्तो उदार र बजारले मात्र नियन्त्रण गर्ने समष्टिगत आर्थिक नीति लागू गर्दा यस्ता विसङ्गतहरू उत्पन्न हुने भएकाले दार्शनिक, राजनीतिशास्त्री तथा अर्थशास्त्रीहरूले विगत तीन-चार सय वर्षअघिदेखि अर्थतन्त्रलाई यसरी बिलकुलै स्वतन्त्र रूपमा छोड्नु हुँदैन भनेर त्यसको विकल्पमा अर्थतन्त्रमा सरकारी नियन्त्रणका विभिन्न रूपहरू प्रस्तावित गर्दै आएका छन्। ती विभिन्न रूपहरूमध्ये सबैभन्दा चरम रूप अर्थतन्त्रलाई पूर्ण रूपमा सरकारले नियन्त्रण गर्नुपर्दछ, मुलुकका सम्पूर्ण आर्थिक क्रियाकलापहरू र सम्पत्तिलाई राष्ट्रियकरण गर्नुपर्दछ, निजी सम्पत्ति राख्न दिने व्यवस्था नै शोषणको मूल कारण भएकाले त्यस्तो व्यवस्थामा बन्देज लगाइनु पर्दछ, र जनताको खाने, बस्ने, शिक्षा, स्वास्थ्य, रोजगारी आदि कुराको व्यवस्था सरकारले नै गरी दिनुपर्दछ, भन्ने हो। यसो गरियो भने समाजमा समानता, न्याय, शोषणविहीनता, सन्तुलन र शान्ति कायम रहन्छ, भन्ने हो। युरोपमा विशेषगरी औद्योगिक क्रान्तिको समयमा मजदुरहरूसामथि गरिएको चरम शोषणको पृष्ठभूमिमा कार्ल मार्क्सले यस्तो विकल्प प्रस्तावित गरेका थिए। यो रूपको अर्थतन्त्रको विश्वका केही मुलुकहरू (पूर्वसोभियत सङ्घ, पूर्वी युरोपीय मुलुकहरू, सन् १९७८ भन्दाअघि चीन र सन् १९९० भन्दा अघि भियतनाम) मा केही दशकसम्म अभ्यास पनि गरियो। उत्तर कोरिया र क्युबामा अहिले पनि त्यस्तो नीति कायमै छ। तर, त्यस्तो नियन्त्रणकारी नीतिबाट एकातिर सरकारमाथिको बोझ धान्ने नसकिने गरी बढ्दै जाने र अर्कोतिर जनताले उत्प्रेरित भई आफ्नो क्षमताको अधिकतम उपयोग नगर्ने, अर्थतन्त्रको आधुनिकीकरण, विविधीकरण र प्रगति अवरुद्ध हुने आदि भएकाले त्यस्तो नियन्त्रणकारी नीति टिकाउ हुन सकेन। फलस्वरूप पूर्वसोभियत सङ्घ अन्तर्गतका राष्ट्रहरू र पूर्वी युरोपका राष्ट्रहरू पूर्ण रूपमा र चीन तथा भियतनाम क्रमिक रूपमा उदार र बजारमा आधारित अर्थतन्त्रमा फर्केका छन्।

यसरी आय आर्जन गर्ने निर्णय गर्ने स्वतन्त्रता धेरै हदसम्म व्यक्तिलाई दिएपछि, केही मुलुकमा आर्थिक वृद्धिदर उच्च भएको छ। केही मुलुकको केही पक्षमा मात्र प्रगति भएको छ, भने अन्य पक्षहरूलाई बजारले समेट्न सकेको छैन। तर,

अधिकांश अतिकम विकसित मुलुकहरूलाई यो नीतिले अस्तव्यस्त मात्र पारेको छ। ती मुलुकहरूमा गरिबी, बेरोजगारी, शोषण, असमानता, अन्याय र असन्तुलनका समस्याहरू बढ्दै गएका छन्। उदार नीति अविकसित मुलुकहरूमा मात्र लागू गर्न दबाव दिइएको छ। तर, विकसित मुलुकहरू अविकसित मुलुकहरूका निमित्त उदार नभइदिएकाले पनि उदारीकरण तथा विश्वव्यापीकरणबाट कम विकसित मुलुकहरूले बढी नोक्सानी बेहोर्नु परेको छ।

साथै, मुलुक अविकसित छ, सरकार कमजोर छ र सुशासन दिन सकिरहेको छैन, आर्थिक अपराधहरूलाई नियन्त्रण गर्ने आवश्यक ऐन, कानूनहरू बनेका छैनन्, न्यायपालिका र सञ्चारमाध्यमको संस्थागत विकास भइसकेको छैन, राज्य र निजी क्षेत्रको भूमिका स्पष्ट रूपमा छुट्याइएको छैन र राज्यले आफ्नो जिम्मेवारीलाई गम्भीरतापूर्वक पूरा गर्न सकिरहेको छैन भने उदार र बजारमा आधारित आर्थिक नीति त्यस्तो मुलुकका निमित्त घातक सिद्ध हुन सक्दछ। त्यस्तो मुलुकलाई यस्तो नीतिले तबाह गर्न सक्दछ। त्यसबाट मुलुकमा राजनीतिक, आर्थिक, सामाजिक आदि अशान्ति, असन्तुलन र अस्थिरताको शृङ्खला सुरु हुन सक्दछ। जस्तो नेपालमा केही वर्षअघिदेखि भइरहेको छ। विश्वमा सन् १९९० देखि हावी हुँदै गएको उदारीकरण, निजीकरण तथा विश्वव्यापीकरणको अभियानका कारणले विश्वमा आर्थिक असमानता व्यापक रूपमा बढ्दै गएको तथ्य पुष्टि भइसकेको छ। यसले गर्दा विगत वर्षहरूदेखि विश्वमा अशान्ति र असन्तुलनको वातावरण फैलिएको छ। त्यसैले दुवै चरम खालका नीतिहरूमा आ-आफ्ना सबल र कमजोर पक्षहरू छन्। र, कुनै एउटा चरम नीति लामो समयसम्म कायम रहन जाँदा मुलुकहरूमा राजनीतिक, आर्थिक, सामाजिक आदि अस्थिरता र अशान्तिको स्थिति सिर्जना हुन गई केही दशकमा नै त्यस्तो नीति प्रतिस्थापित हुने गरेको कुरा इतिहासले प्रमाणित गरेको छ। यस तथ्यलाई संयुक्त राष्ट्र सङ्घले समेत स्वीकार गरेको छ। उदारीकरण र विश्वव्यापीकरणले अतिकम विकसित र विकासशील मुलुकहरूमा व्याप्त गरिबी, बेरोजगारी, आर्थिक असमानता, भोकमरी, पछ्यौटेपन, कुपोषण, निरक्षरता आदि समस्याहरू समाधान गर्नुको सट्टा चर्काउँदै गएको तथ्य संयुक्त राष्ट्रसङ्घले स्वीकार गरी त्यसको निवारणका निमित्त सहस्राब्दी विकास लक्ष्यको १५ वर्षे कार्यक्रम तर्जुमा गर्न लगाई त्यस अन्तर्गत कम विकसित राष्ट्रहरूमा आर्थिक तथा सामाजिक गरिबी तथा पछ्यौटेपन निवारणसम्बन्धी विशेष कार्यक्रमहरू कार्यान्वयन गर्न लगाइरहेको छ। र, त्यसका लागि अन्तर्राष्ट्रिय वित्तीय संस्थाहरूमार्फत वित्तीय सहायता पनि उपलब्ध गराइरहेको छ। त्यसैले विश्वमा शान्ति र स्थिरता कायम राखी न्यायपूर्ण आर्थिक विकास हासिल गर्न सन्तुलित किसिमको मिश्रित आर्थिक नीति नै उपयुक्त हुने कुरा इतिहासका घटनाहरूले पटक-पटक पुष्टि गरेका छन्।

दार्चुलामा लोकतान्त्रिक गणतन्त्रका लागि जनअभियान

गोविन्दप्रसाद कलौनी

‘संविधानसभाको निर्वाचन गरौं, लोकतान्त्रिक गणतन्त्रको स्थापना गरौं’ भन्ने मूल नाराका साथ नेकपा (एमाले) द्वारा देशव्यापी रूपमा सञ्चालन गरिएको ‘लोकतान्त्रिक गणतन्त्रका लागि जनअभियान’ दार्चुला जिल्लामा घनिभूत रूपमा सञ्चालन भएको छ। मुलुकमा लोकतान्त्रिक गणतन्त्र स्थापना गरी युग परिवर्तनको ऐतिहासिक अभिभारा पूरा गर्न उपयुक्त समयमा सञ्चालन गरिएको यस अभियानले महत्त्वपूर्ण उपलब्धि हासिल गर्न मद्दत पुऱ्याएको छ।

अभियान सञ्चालनको सन्दर्भमा मलाई दार्चुला जिल्लामा केन्द्रीय उत्प्रेरकको भूमिका निर्वाह गर्ने जिम्मेवारी तोकिएको थियो। अभियानलाई व्यवस्थित र घनिभूत रूपमा सञ्चालन गरी सम्पन्न गर्न कार्ययोजना तयार गर्नुपर्ने पहिलो आवश्यकता भएको हुँदा पार्टी केन्द्रीय कमिटी सदस्य तथा महाकाली अञ्चल इन्चार्ज उर्वादत्त पन्त, दार्चुला जिल्ला कमिटीका सचिव वीरबहादुर ठगुन्ना र मैले सल्लाह गरी असोज २२ र २३ गते जिल्लास्तरीय प्रशिक्षण कार्यक्रम र जिल्ला कमिटीको बैठकको आयोजना गर्ने तय भयो। सोहीबमोजिम गाउँ तथा इलाका कमिटीका सचिव तथा उपसचिव एवम् जिल्ला कमिटीका सबै सहभागी गराई तोकिएको मितिमा प्रशिक्षण सम्पन्न गरियो। जनअभियानका साथै समसामयिक विषयवस्तुहरूमा उर्वादत्त पन्त र मैले प्रशिक्षण दियौं। प्रशिक्षण सम्पन्न भएलगत्तै जिल्ला कमिटीको बैठक बसी अभियानको विस्तृत कार्ययोजना तयार गरियो। दार्चुला जिल्लाका ४१ वटै गाविस र ११ वटै इलाकाहरूमा अभियान सञ्चालन गर्न चारवटा टोली गठन गरिए। अलग-अलग टोलीहरूको नेतृत्व गर्न सचिव वीरबहादुर ठगुन्ना, उपसचिव रामदत्त जोशी, सदस्य गणेशसिंह ठगुन्ना र मोहनसिंह धामीलाई तोकियो। जिल्ला कमिटीका अन्य सदस्यहरूलाई चारवटै टोलीहरूमा विभाजित गरियो। टोली विभाजित गरिसकेपछि अभियानको कार्यविधि तय भयो। जसअनुसार, सबै टोलीहरू एउटा इलाका अन्तर्गतका सबै गाविसहरूमा एकै दिन प्रवेश गर्ने र दुई दिनसम्म ती गाविसहरूमा भेला, प्रशिक्षण, अधिवेशन गरी गाउँ कमिटीहरू गठन-पुनःगठन गर्ने, गाउँ कमिटी व्यवस्थित भइसकेपछि भोलिपल्ट इलाकास्तरमा आमसभा, इलाका अधिवेशन गरी इलाका कमिटी गठन गर्ने र प्रत्येक इलाकास्तरको कार्यक्रममा केन्द्रीय उत्प्रेरकले जानुपर्ने निर्णय भयो। अभियानको अर्धमा विभिन्न जनसङ्गठनको

कमिटी निर्माण गर्ने, पार्टी र जनसङ्गठनको सदस्यता विस्तार गर्ने, शिक्षक, कर्मचारी, व्यापारी, बुद्धिजीवीहरूसँग अन्तरक्रिया गर्ने, जनसङ्गठनहरूका जिल्लास्तरीय भेला-सम्मेलन गर्ने र जिल्लाभरि काम सम्पन्न भइसकेपछि अन्तमा सदरमुकाममा आमसभा गर्ने साथै जिल्ला कमिटीको बैठक बसी अभियानको समीक्षा गर्ने निर्णय भयो ।

२०६३ असोज २९, ३० र ३१ गते तीन दिनसम्म महाकाली अञ्चल समन्वय कमिटीको आयोजनामा कञ्चनपुरमा अञ्चलस्तरीय प्रशिक्षण सम्पन्न भयो । जनअभियानलाई अञ्चलका चारवटै जिल्लाहरूमा एकरूपताका साथ सञ्चालन गर्न र विविध विषयहरूमा गहन अध्ययन र छलफलको आवश्यकता देखिएकाले उक्त प्रशिक्षण सञ्चालन गरिएको हो । प्रत्येक जिल्लाबाट छ-छ जना जिल्ला नेतृत्वका कमरेडहरूलाई प्रशिक्षकका रूपमा तयार पार्न सो प्रशिक्षणमा सहभागी गराइयो । त्यस्तै जनसङ्गठनका केन्द्रीय तथा जिल्ला नेतृत्वका कमरेडहरू पनि सहभागी रहे । दार्चुला जिल्लाबाट सचिव वीरबहादुर ठगुन्ना, उपसचिव रामदत्त जोशी, सदस्य गणेशसिंह ठगुन्ना, मोहनसिंह धामी, विजयसिंह धामी, तिलकसिंह धामी र प्रयासुसङ्घ जिल्ला अध्यक्ष लक्ष्मीदत्त जोशी सहभागी रहनुभयो । विभिन्न महत्त्वपूर्ण १० वटा विषयहरूमा विस्तृत प्रशिक्षण दिइयो । प्रशिक्षकहरू पार्टी स्थायी कमिटी सदस्य एवम् केन्द्रीय पार्टी स्कुल विभाग प्रमुख युवराज ज्ञवाली, केन्द्रीय कमिटी सदस्य एवम् अञ्चल इन्चार्ज उर्वादत्त पन्त, केन्द्रीय अनुशासन निरीक्षण कमिटीका सभापति वेदुराम भुसाल र केन्द्रीय पार्टी स्कुल विभाग सदस्य विजय पौडेल हुनुहुन्थ्यो । उक्त प्रशिक्षण कार्यक्रममा केन्द्रीय उत्प्रेरक भोजराज जोशी, भीम केसी, रामकुमार ज्ञवाली र म गोविन्दप्रसाद कलौनी पनि सहभागी रह्यौं ।

अञ्चलस्तरीय प्रशिक्षणपश्चात् जिल्ला कमिटी दार्चुलाले पूर्वनिर्धारित गरेबमोजिम गाविस र इलाकास्तरका कार्यक्रम अघि बढाउने काम सुरु भयो । सर्वप्रथम इलाका नं. ४ अन्तर्गतका गाविसहरू धाप, भगवती, शङ्करपुर र मालिकार्जुनमा कात्तिक २० गते गाउँ भेला र अधिवेशनहरू सम्पन्न भए । २१ गते इलाका अधिवेशन मालिकार्जुनमा सम्पन्न भयो । कात्तिक २२ र २३ गते इलाका नं. ६ अन्तर्गतका गाविसहरू दत्तु, लाली र उक्का अधिवेशनहरू सम्पन्न गरिए र २४ गते लालीमा इलाका अधिवेशन सम्पन्न भयो । इलाका नं. ५ अन्तर्गतका गाविसहरू हुनैनाथ, डाडाकोट र खरकडामा २६ र २७ गते तथा इलाका अधिवेशन २८ गते डाडाकोटमा सम्पन्न भए । सोही दिन २८ गते लालीको कुँणी माविमा आमसभा सम्पन्न भयो । इलाका नं. ७ अन्तर्गतका गाविसहरू समौली, रिठाचौपाता र बोहोरी गाउँमा २९ गते भेला र अधिवेशनहरू भए भने ३० गते इलाका अधिवेशन रिठाचौपातामा सम्पन्न भयो । मङ्सिर १ र २ गते इलाका नं. ८ अन्तर्गतका गाविसहरू गोकुलेश्वर, देथला, रानीशिखर र ग्वानीका अधिवेशन सम्पन्न गरिए । मङ्सिर ३ गते गोकुलेश्वरमा इलाका अधिवेशन गरियो । मङ्सिर ४, ५ र ६ गतेका दिनहरूमा इलाका नं. ८ अन्तर्गतका गाविसहरू सितोला, शिखर तपोवनका गाउँ भेला, प्रशिक्षण सम्पन्न भए । ७ गते शिखरको सेरीमा इलाका नं. ९ को अधिवेशन सम्पन्न भयो । इलाका नं. १० अन्तर्गतका गाविसहरू लाटिनाथ, गुल्जर, घुसा र खण्डेश्वरीका अधिवेशन, भेला, प्रशिक्षण कार्यक्रम ८, ९ र १० गते सम्पन्न गरिए भने इलाका नं. १० को इलाका अधिवेशन भव्य आमसभाका साथ मङ्सिर ११ गते लाटिनाथमा सम्पन्न भयो । इलाका नं. ११ अन्तर्गतका गाविसहरू धुलिगाडा, सिप्टी, इयरकोट र खारमा १२ गते र इलाका अधिवेशन १३ गते सम्पन्न भयो । इलाका नं. १ अन्तर्गतका सुनसेरा, हति, धौलाकोट र इलाका नं. २ अन्तर्गतका हिकिला, पिपलचौरी र धारी गाविसहरूमा १९ गतेभित्र गाउँस्तरीय कार्यक्रम गरी उक्त दुवै इलाकाको संयुक्त भेला हुतिमा सम्पन्न भयो र दुवै इलाका कमिटीहरू गठन गरिए । अन्तमा इलाका नं. ३ अन्तर्गतका गाविसहरू खलङ्गा, ब्रम्हदेव र काटैमा मङ्सिर २३ गते गाउँ भेला गरी गाउँ कमिटीहरू पुनःगठन गरिए । २५ गते इलाका नं. ३ को इलाका अधिवेशन भव्य आमसभाका साथ खलङ्गामा सम्पन्न भयो । सो आमसभामा इन्चार्ज उर्वादत्त पन्तको समेत उपस्थिति रह्यो । मङ्सिर २४ गते दलित जातीय मुक्ति समाजको जिल्ला भेला गरी जिल्ला कमिटी गठन गरियो ।

यस अभियानको पूरै अवधिमा अनेरास्ववियुको जिल्ला अध्यक्ष खड्क बडालको नेतृत्वको टोलीले जिल्लाभरिका मावि र उमाविहरूमा प्रारम्भिक कमिटी गठन गर्‍यो । ४१ वटै गाविस र ११ वटै इलाकाहरूमा पार्टीका कमिटीहरू गठन-पुनःगठन गरिए । प्रयासुसङ्घका जिल्ला अध्यक्ष लक्ष्मीदत्त जोशीको टोलीले युवाहरूको बीचमा सदस्यता वितरण गर्ने काम व्यापक रूपमा गर्‍यो । अन्य जनसङ्गठनहरूको काम आंशिक रूपमा भए पनि सोचेअनुरूप यथेष्ट मात्रामा हुन सकेन । यस अवधिमा विभिन्न ठाउँमा पार्टी कार्यकर्ताहरूका बीच रहेका अन्तरविरोधहरू हल गर्ने कामसमेत भयो । अन्य पार्टीहरू परित्याग गरेर हाम्रो पार्टीमा प्रवेश गर्ने व्यक्तिहरूको ठूलो सङ्ख्यालाई यस अवधिमा समेट्ने काम भयो । मङ्सिर २६ गते जिल्लास्तरीय प्रशिक्षणमा इन्चार्ज उर्वादत्त पन्त र मैले प्रशिक्षण दियौं । २७ गते जिल्ला कमिटीको समीक्षा बैठक बसी अभियान सफल भएको निष्कर्ष निकाल्यो ।

समग्रमा दार्चुला जिल्लामा यस जनअभियानले सकारात्मक छाप छोडेको छ । हाम्रो पार्टीप्रति व्यापक जनताको आकर्षण बढेको छ । विगत वर्षहरूका सशस्त्र द्वन्द्वबाट निराश भएका मानिसहरू आशावादी भएका छन् । राज्य पक्ष र विद्रोही पक्षका ज्यादतीहरूको विरोध र भण्डाफोर हुँदा मानिसहरू उत्साहित भएका छन् । पार्टी र जनसङ्गठनका कमिटीहरू विस्तार र सुदृढ बनेका छन् । माओवादी पक्षबाट हाम्रा कार्यक्रमहरूमा आउनबाट रोक्ने प्रयत्न ठाउँठाउँमा हुँदाहुँदै पनि मानिसहरू रोकिएनन् वरु डर, त्रासको अवस्थाबाट मुक्त भएको अनुभव गरे । विगत लामो समयसम्म राजनीतिक गतिविधिहरू रोकिएको कारण मानिसहरू छटपटिएको अवस्थामा रहेकोमा यस अभियानले राजनीतिक शून्यतालाई चिर्ने काम गर्‍यो । ०५१ सालको आमनिर्वाचनमा यस जिल्लाबाट नेकपा (एमाले) का उम्मेदवार दिवङ्गत प्रेमसिंह धामीलाई विजयी गराएको सुखद सम्झना जिल्लावासीले हामीलाई गराएको र फेरि पनि अब हुने निर्वाचनमा एमालेलाई नै विजयी बनाउने अठोट बोकेको कुरा हामीलाई जनताले जानकारी गराए । दुई महिना लामो यस जिल्ला भ्रमण अभियानमा गाउँका बासिन्दाले हामीलाई न्यानो माया दिएका छन्, यसैले यो अभियान अवधि मेरा लागि सधैं स्मरणीय रहनेछ ।

जनअभियानमा डोल्पा पुग्दा

‘अमरबहादुर थापा

नेकपा (एमाले) को केन्द्रीय कमिटीको बाह्रौं बैठकको निर्णय अनुसार ‘संविधानसभाको निर्वाचन गरौं, लोकतान्त्रिक गणतन्त्रको स्थापना गरौं’ भन्ने नारासहित गाउँबस्तीमा तीनमहिने जनअभियानका क्रममा मलाई कर्णाली अञ्चलको डोल्पा जिल्लामा खटाइएको थियो । ०६३ भदौ २९-३० गते कर्णाली अञ्चलस्तरीय कार्यकर्ता भेलापश्चात् डोल्पाका सचिवलगायतका कमरेडहरूसँग भेटघाट गरी कार्ययोजना बनाइयो । ०६३ असोज १८ गते दैलेखबाट डोल्पा जान हिँडियो । नेपालगन्जमा टिकटको समस्या ठूलो रहेछ । टिकट नपाएर २७ गते मात्र डोल्पाको जुफाल विमानस्थलमा पुगियो । त्यहाँ जाँदा मलाई अर्कै संसारमा गएजस्तो महसुस भयो । जता हेर्‍यो- चट्टानैचट्टान र जङ्गल छ । खेतीयोग्य जमिन भने छैन । मलाई लिन भनेर विमानस्थल पुरनुभएका जिल्ला सल्लाहकार समितिका सभापति चन्द्रदत्त खत्रीसँग चिनजान भयो ।

असोज २८, २९ र ३० गते जिल्ला कमिटीको बैठक र कार्यकर्ता भेला गरी हामीले कार्ययोजना बनायौं । हामीले १५ सदस्यीय टोली निर्माण गर्‍यौं र कात्तिक २ गतेदेखि जनअभियान सुरु भयो । दुनै गाविस हुँदै कात्तिक ८ गते माजफाल गाविस जाने भनी म, पार्टीसचिव हंशबहादुर शाही र ओमबहादुर बुढा त्यता लाग्यौं । हामी त्यहाँबाट बिहान नौ बजे माथिल्ला दुनैबाट सालिक खोलाको उकालो लाग्यौं । सात घण्टाको उकालो हिँड्नु मेरो जीवनको पहिलो र अविस्मरणीय दिन थियो । सात घण्टा उकालो हिँडेपछि हामी १५-१६ हजार फिटको उँचाइमा पुग्यौं । हामीलाई भोक लागिरहेको थियो । दुनैबाट हिँड्दा ओमबहादुर बुढाकी श्रीमती तथा अनेमसङ्घकी जिल्ला अध्यक्षले ‘बाटोमा खानुहोला’ भनेर एकएकवटा फ्रुटी भोलामा हालिदिनुभएको थियो । सालिक लेकमा पुगेर त्यही फ्रुटी खायौं । त्यसपछि हिँड्दा हामी घना जङ्गलको बाटोमा पुग्यौं । तर, बाटो स्पष्ट थिएन । साढे चार बजेदेखि बाटो खोज्दै हिँड्दा बाटो पत्ता नलाग्दै रात पर्‍यो । हामी सडकमा पर्‍यौं । कता जाने ? हामीसँग आगो पनि थिएन । एउटा ‘टुकीमारा’ टर्च मात्र थियो । त्यसैको साहाराबाट बाटो खोज्दै जाँदा कतै घना जङ्गल भेटियो भने कतै पहिरो भेटियो । अनकन्टार भीरमा पुगेपछि रातीको ११ बज्यो । तैपनि, बाटो भेटिएन ।

करिब १५-१६ हजार फिटको उँचाइमा हिउँ जमिरहेको थियो । हामी साढे ११ बजे ठूलो हिमालको काखमा पुग्यौं । त्यहाँबाट अगाडि बढ्न नसकिने ठूलो अनकन्टार भीर भेटियो । हिउँ पग्लिएको आवाज सुनिन्थ्यो । ‘अब कता जाने कमरेड ?’ भनेर मैले सोधें । ओमबहादुर बुढा कमरेडले ‘खै बाटो भेटिएन’ भन्न थाल्नुभयो । मैले पटकपटक भनँ- ‘यसरी राती नहिँडौं, एक ठाउँ बसौं !’ तर, साथीहरूले मान्नुभएन । बाघ-भालुको सिकार भइन्छ कि चिसोको ? त्रास भयो । बल्लबल्ल भीरको काखमा पुगेर बस्यौं । बिहान उज्यालो हुँदा हेर्दा त छेउमै डरलाग्दो खोला बगिरहेको रहेछ । बिहान फेरि उकालो लागेर सालिक लेक पुग्यौं । डाँडामा कस्तुरी दौडिरहेको देखियो । त्यही डाँडाबाट हेर्दा माजगफाल गाविस देखियो । फेरि ओरालो हिँड्यौं र १२ बजे गाउँमा पुग्यौं । २९ घण्टापछि हामीले खाना खायौं । त्यो दिन मेरा लागि अविस्मरणीय भयो । गाउँका साथीहरूलाई कहानी सुनाउँदा ‘कसरी बाँच्नुभो ? त्यहाँ सधैं भालु र बाघसँग भेट भइरहन्छ’ भन्दा पो भन् डर लाग्यो ।

त्यसपछि अभियानको क्रम सुरु भयो । माजफाल हुँदै डोल्पाका १३ वटा गाविसको भ्रमण गर्दा डोल्पाली जनताको मनमस्तिष्कमा नेकपा (एमाले) रहेको र द्वन्द्वका कारण नेता-कार्यकर्ता गाउँमा नदेख्दा जनताले खिन्न मानेको र नेता गाउँमा आईदिनु हुन्थ्यो भन्ने आशा गरेको पाइयो ।

हाम्रो टोली गाउँमा जाँदा धेरैजसो जनता खुसी भए र ठूलो सम्मान गरे । कहीं कतै साधारण मान्छेसँग कुरा गर्दा ‘तपाईंहरू कुन पार्टीमा लाग्नुभएको छ ?’ भनी सोध्दा ‘१०/१२ वर्षसम्म माओवादीले दुःख दिनसम्म दिए । गाउँमा आउनेनाई अब किन मान्ने ?’ भनेको सुनियो । हामीले सबै कुरा छलफल गरी वास्तविकता जानकारी गराएपछि उनीहरूले कुरा बुझे । त्यसपछि उनीहरू ‘हाम्रो पार्टी एमाले हो, एमाले भन्न नपाइने भएर चुप लाग्नुपरेको हो । गाउँगाउँमा बृद्धभत्ता र गाविसमा पाँच लाख दिएको विसँका छैनौं’ भन्दै उत्साहित देखिन्थे । अहिले डोल्पामा गाउँ कमिटी र वडा कमिटी निर्माणको क्रम चलेको छ । डोल्पा जिल्लाको कुनै ठाउँमा एमालेका गाउँ कमिटी थिएनन् । हाल ६३ वटा वडा कमिटी र ११ वटा गाउँ कमिटी गठन भएका छन् । जिल्ला तहमा जनवर्गीय सङ्गठन निर्माण भएका छन् ।

डोल्पाको क्षेत्रफल सात हजार आठ सय नौ वर्ग किमि अर्थात् नेपालकै कूल क्षेत्रफलको ५.६३ प्रतिशत रहेको छ । जिल्लाको कूल जनसङ्ख्या ३४ हजार एक सय पाँच रहेको छ । शैक्षिक अवस्था प्रावि ९६, निमावि १२, मावि पाँच, उमावि दुई, क्याम्पस एक र कूल साक्षरता प्रतिशत ३६ रहेको छ ।

भूगोलका हिसाबले डोल्पा जिल्ला महाकाली अञ्चलभन्दा ठूलो र भिजेर गाविस भक्तपुर जिल्लाभन्दा ठूलो छ । माथिल्लो डोल्पा (भोट) का सात गाविसमा छ महिना हिमपात हुने भएकाले छ महिना मात्र विद्यार्थीको पढाइ हुन्छ । एक गाउँबाट अर्को गाउँ जान कम्तीमा चार घण्टा वा बढीमा १२ घण्टा लाग्ने गर्छ । वर्षामा पानी धेरै कम पर्छ । अन्यत्र जस्तो पानी पर्ने हो भने त्यहाँ खेतीयोग्य जमिनको माटो नै नभएको ठाउँ होइन रहेछ । तर पनि, यो चट्टानैचट्टान भएको जिल्ला हो । त्यहाँ खेतीयोग्य जमिन ९३ वर्ग किमि मात्र छ । जनसङ्ख्याका हिसाबले हेर्दा त्यहाँको औसत उत्पादन धेरै कम छ । दुई महिनादेखि छ महिना पनि खान नपुग्ने देखिन्छ । गरा भएको जमिनै देखिँदैन, भीरपाखो मात्र छ । भीरमा गजमज भएर बस्ती बसेको छ । फलफूलमा स्याउ, ओखर र आरुबखडाको राम्रो सम्भावना देखिन्छ । डोल्पाली जनताको आर्थिक स्रोत जेठ र असारमा यासाँगुम्बालगायतका जडीबुटी हुन् । यासाँगुम्बाबाट मात्र वार्षिक ४० करोड रुपियाँ जिल्लाभित्र प्रवेश गर्छ । अन्य जडीबुटीबाट पाँच देखि १० करोडको स्रोत छ । जिल्लाको स्रोत ४५-५० करोड रहेको देखिन्छ । तर, स्रोत व्यवस्थापन गर्ने हो भने पहाडी र हिमाली जिल्लाहरूमध्ये सबैभन्दा धनी जिल्ला डोल्पालाई मान्न सकिन्छ । राम्रो व्यवस्थापन नभएका कारण जनता प्राकृतिक स्रोत उपयोग गर्नबाट बञ्चित छन् । माओवादीको आम्दानीको स्रोत डोल्पा भएको पाइन्छ । वार्षिक यासाँगुम्बाबाट अन्य जडीबुटीको ठेकापट्टा गर्ने र कर असुल्ने गर्दा माओवादी पार्टीले सात-आठ करोड कर उठाउँदा रहेछन् । यस्तो साधन-स्रोत भएको जिल्लाका जनताको जीवनस्तर पहाडी क्षेत्रभन्दा साँच्चै कमजोर रहेको छ र त्यहाँका जनताले दयनीय अवस्थामा जीवन बिताइरहेका छन् ।

यातायातको विकासका नाउँमा हवाई मैदान मात्र छ । हवाई मार्गबाट हुवानी गरेर लिएको दैनिक उपभोग्य सामान प्रतिकिलो दुनैमा ७५ रुपियाँ र जुफालमा ६५ रुपियाँ पर्छ । नेपालगन्जमा प्रतिकिलो २० पर्ने चामल डोल्पा पुग्दा प्रतिकिलो ९५ पुग्छ । खाद्यान्न उत्पादनले दुईदेखि चार महिना पनि नधान्ने भएका कारण जनताले जति पैसा कमाए पनि खान पुग्दैन । त्यहाँका जनताको जीवनस्तर उठाउनका लागि राज्यले तत्काल चौरजहारी-दुनै मोटर बाटोको काम थाल्नुपर्छ । छिटोभन्दा छिटो मोटर बाटो गयो भने नेपालगन्जमा प्रतिकिलो २० पर्ने चामल डोल्पामा प्रतिकिलो २३ पर्न सक्छ । त्यहाँको आम्दानी उत्पादन बृद्धि हुनसक्छ । त्यहाँ जनताको जीवनस्तर पहाडी जिल्लाभन्दा राम्रो हुनसक्छ । डोल्पाली जनताले पूर्ण रूपमा लोकतन्त्र उपभोग गर्न पाउँछन् । उनीहरू त्यसको खोजीमा छन् । सामन्तवादको समाप्ति र लोकतान्त्रिक गणतन्त्रको स्थापनामा लाग्नुमा नै डोल्पाली जनताको भविष्य निर्माण हुन्छ भन्ने कुरा उनीहरूले थाहा पाएका छन् ।

इरानलाई अर्को कम्बोडिया बनाउने चाल

' राजन भट्टराई

जब भियतनामको पराजय अपरिहार्य भयो, तत्कालीन अमेरिकी राष्ट्रपति रिचर्ड निक्सनले युद्धलाई कम्बोडिया, लाओसजस्ता राष्ट्रमा विस्तार गराएका थिए । भियतनामको पराजयलाई ढाकछोप गर्नका लागि गरिएको उक्त युद्ध अन्ततोगत्वा अमेरिकाका लागि प्रत्युत्पादक बन्न पुग्यो र सिङ्गो हिन्दचीन क्षेत्रबाट अमेरिका लखेटिनुपयो । राष्ट्रपति बस अहिले फेरि एकपटक असफल निक्सन शैली मध्यपूर्वमा दोहोर्‍याउन खोज्दैछन् । अर्थात्, इराकमाथि अमेरिकाको पराजयको धक्काबाट विश्व र आफ्नै मुलुकका जनताको ध्यान अन्यत्र मोड्नका लागि इरानलाई उक्साएर उसमाथि आक्रमण गर्ने तयारी गर्दैछन् । यसका लागि बस प्रशासनले इरानले निर्माण गरिरहेको आणविक कार्यक्रमलाई बहाना बनाउने कोसिस गर्दैछन् (स्मरण रहोस्, इरानले आफ्नो आणविक कार्यक्रम शान्तिपूर्ण प्रयोगका लागि खासगरी इन्धन उत्पादन गर्न भनेर बारम्बार भन्दै आइरहेको छ) । त्यसैगरी, इराकका मामलामा दखल दिएको भनेर इराकस्थित इरानी कूटनीतिक नियोगका कार्यालयहरूमाथि अमेरिकी सेनाद्वारा आक्रमण गराइँदैछ, भने अर्कोतर्फ पर्सियन गल्फ क्षेत्रमा आफ्ना युद्धपोतक जहाजहरूको सङ्ख्या बृद्धि पनि गरिँदैछ । अमेरिका र उसको सहयोगी इजरायलको योजना आगामी मार्च या अप्रिलको सुरुमा इरानमाथि आक्रमण सुरु गरिनेछ भन्ने धेरैले अनुमान लगाउन थालेका छन् ।

वर्तमान इरान विश्व सभ्यतामध्येकै सबैभन्दा पुरानो सभ्यता भएको र विगतमा फारसियन भनेर चिनिने राष्ट्र हो । सबैभन्दा पुरानो करिब चार हजार वर्षको सभ्यता भएको यो देश आर्यन समुदायको उद्गमस्थलका रूपमा पनि चिनिन्छ । यसको हालको जनसङ्ख्या करिब सात करोड छ, भने मुस्लिम खासगरी सिया समुदायले जनसङ्ख्याको बहुसङ्ख्या ओगटेको छ । विश्वका प्रमुख तेल उत्पादक राष्ट्रहरूमध्येको एक इरानमा ग्याँसको भण्डार पनि उत्तिकै रहेको छ । एसिया र युरोपको सिमानामा पर्ने, मानव सभ्यताको धनी र दुर्लभ प्राकृतिक स्रोतहरूबाट परिपूर्ण भएकाले अन्तर्राष्ट्रिय रूपमै र खासगरी मध्यपूर्वको राजनीतिमा इरानको भूमिका महत्त्वपूर्ण रहेको छ । राजनीतिमा सन् १९७९ सम्म राजतन्त्र र त्यसयता सिया धार्मिक गुरु आयातोला खोमिनी र उनले नियुक्ति दिएर गठन गरिने रिभोलुसनरी काउन्सिलका सदस्यहरूको वर्चस्व रहने गरेको छ । तर, राष्ट्रपति, संसद् र स्थानीय निकायहरूमा जनताको प्रत्यक्ष मतदानद्वारा प्रतिनिधिहरू चुन्ने व्यवस्था भने रहिआएको छ । जसमा कडुरपन्थी र मोडरेट पार्टीहरूका वा व्यक्तिहरूका बीच प्रतिस्पर्धा हुने गर्दछ । यसअघिका राष्ट्रपतिमा निर्वाचित रफसनजानी मोडरेट मानिन्थे भने हालका राष्ट्रपति अहमदनेजादलाई

हार्डलाइनरका रूपमा लिइन्छ। मध्यपूर्वका धेरै राष्ट्रहरूमा निरङ्कुश राजतन्त्र वा एकदलीय अधिनायकवादको तुलनामा इरानको राजनीतिक व्यवस्था धेरै मानेमा प्रजातान्त्रिक भन्दा अत्युक्ति हुँदैन।

दोस्रो विश्वयुद्धपश्चात् सन् १९७९ मा रेजा पल्लवीको शासनकालसम्म इरानलाई पश्चिमा अफ्रिखासगरी अमेरिकाको सहयोगी मुलुकका रूपमा लिने गरिन्थ्यो। जब इरानबाट अमेरिकापरस्त भनेर चिनिने रेजा पल्लवीको शासनको अन्त्य भयो र उनी भागेर फ्रान्समा निर्वासित हुनपुगे, उता अमेरिकी दूतावासमा दजनौं अमेरिकीहरूलाई इरानीहरूले नजरबन्द गरेर राखे, त्यसयता इरान र अमेरिकालगायत अन्य पश्चिमा राष्ट्रहरूको सम्बन्ध चिसिन पुग्यो। फलस्वरूप इरानका विरुद्ध इराकलाई युद्धमा जानका लागि सद्दामलाई उक्साउने काम गरी युद्धका समयमा अमेरिका र बेलायतले इराकलाई आफ्नो समर्थन र सहयोग दिन पुगे र यो सहयोग त्यतिबेलासम्म कायम रह्यो, जब इराकले सन् १९९० मा कुवेतमाथि हमला गर्‍यो। त्यसयता भने अमेरिकालगायत पश्चिमी राष्ट्रहरूले कुवेत मुक्त गर्ने वहानामा इराकमाथि नै आक्रमण गर्नपुगे। त्यस यताका केही समय भने अमेरिकाको ध्यान इरानका विरुद्ध केन्द्रित भएन।

तर पनि तेलको भण्डार, मध्यपूर्वमा रणनीतिक हिसाबले महत्त्व राख्ने यस मुलुक र अफ्रिखासले प्यालेस्टाइनका हमास, लेवनानका हजबुल्ला, साउदी अरब, इराक र जोर्डनजस्ता मुलुकहरूमा रहेका सिया समुदायलाई दिँदै आएको प्रत्यक्ष राजनीतिक र आर्थिक सहयोगका कारण मध्यपूर्वको राजनीतिमा इरानको प्रभावका कारण पनि उसको भूमिका न्यून हुन सक्ने थिएन। तर, उसको अमेरिकाविरोधी अडान, इजरायललाई राज्यका रूपमा नस्वीकार्ने नीति, इजरायल प्यालेस्टाइनका बीचमा भएको सन् १९९३ को ऐतिहासिक सम्झौताको विरोध र हमास र हजबुल्लाहलाई निरन्तर सहयोगका कारण पनि अमेरिका र इजरायलको विरोधको निशाना बनी नै रह्यो। यसका अलावा, अमेरिका सहयोगी भनेर चिनिने मध्यपूर्वका अन्य शक्तिशाली मुस्लिम राष्ट्रहरू इजिप्ट, साउदी अरेबिया र जोर्डन पनि इरानको भूमिका मध्यपूर्वमा बढेको देख्न चाहन्न्। यस कारण पनि इजिप्ट आफैमा सुन्नी मुसलमानहरू बाहुल्य भएको मुलुक हो भने साउदी अरेबियामा सिया समुदायको उल्लेख्य संख्या रहे पनि त्यहाँको राज खलक फरक समुदायका भएका कारण इरानलाई सधैंभर शङ्काका दृष्टिले हेर्ने गर्छन्। त्यसैगरी, मध्यपूर्वको अर्को महत्त्वपूर्ण राष्ट्र सिरियासँग पनि इरानको सम्बन्ध लेवनानको विगतको सिरिया समर्थित सरकारका विरुद्ध हजबुल्लाहलाई उक्साएको र अन्य कतिपय ऐतिहासिक कारणले राम्रो छैन।

अमेरिका, इजरायललगायत उसका सहयोगी राष्ट्रहरू इरानको वर्तमान सत्तालाई अपदस्त गरी अमेरिकी-इजरायलको कठपुतली सरकार बनाउन चाहन्छन्। सन् २००१ को राष्ट्रपति निर्वाचित भएलगत्तै राष्ट्रपति बुसले इरानसमेत चार मुलुकहरूलाई सैतानका थुप्रोका सङ्ग दिँदै आफ्नो कार्यकालमा विदेश नीति ती मुलुकहरूप्रति केन्द्रित रहने खुलासा गरेका थिए। अहिले राष्ट्रपति बुसको प्रशासन र सहयोगी राष्ट्र इजरायल इरानमाथि आक्रमणको वातावरण बनाउनका लागि विभिन्न आरोप लगाई इरानलाई 'प्रोभोक' गर्ने कार्य गरिरहेका छन्, जसरी इराक आक्रमणका अगाडि इराक र त्यहाँको सद्दामको सत्ताका बारेमा प्रचार गरिने गरिन्थ्यो। इरानको आणविक कार्यक्रम यसमध्येको एक विषय बनेको छ। इरानले आफ्नो ऊर्जा उत्पादनका लागि आणविक कार्यक्रम केही वर्ष अगाडिदेखि बढाएको कुरा सन् २००३ मा आएर खुलासा गर्‍यो। स्मरण रहोस्, इरान आणविक ओसारपसार गर्ने अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धिमा सही गर्ने राष्ट्र हो र यसमा हस्ताक्षर गर्ने राष्ट्रले आईईएको सुपरीवेक्षणमा शान्तिपूर्ण प्रयोगका लागि आणविक कार्यक्रम अगाडि बढाउन पाउँछन्। तर, इरानले आफ्नो कार्यक्रम सुरु गर्दा आईईएलाई जानकारी नगराउनु उसको त्रुटि थियो। तर, अहिले उसले पूर्णरूपमा समन्वय गर्ने र गरिरहेको बताएको छ। इरानको शान्तिपूर्ण प्रयोगका लागि, हतियार उत्पादन होइन ऊर्जाका लागि भनी अगाडि बढाइएको आणविक कार्यक्रम भने पनि इरान हतियार उत्पादन गर्न चाहन्छ, भनी अमेरिका, इजरायल र युरोपेली राष्ट्रहरूले यसको विरोध गरेका छन्। र, उक्त कार्यक्रम नरोकेको भनी राष्ट्रसङ्घ सुरक्षा परिषद्बाट आंशिक नाकाबन्दी लगाउने निर्णय गराइसकेका छन्। उनीहरूको तर्क छ, इरानसँगको आणविक हतियारले सिङ्गो मध्यपूर्वको शक्तिस्तुलनमा असर पार्नेछ। अहिलेसम्म मध्यपूर्वमा इजरायल मात्र त्यो पनि अघोषित रूपमा आणविक हतियारयुक्त राष्ट्र हो। इजरायल राज्यको अस्तित्व नै नस्वीकार्ने शक्तिसँग आणविक हतियार हुनु भनेको इजरायलको र सिङ्गो मध्यपूर्वका अमेरिका समर्थक राष्ट्रहरूका लागि खतरा हुनेछ, भन्ने तर्क अमेरिका, इजरायल र उसका सहयोगीहरूको रहिआएको छ। अमेरिका स्थित यहूदीहरूको राजनीतिक सङ्गठन, जसलाई अमेरिकी राजनीतिको सबैभन्दा प्रभावकारी समूहका रूपमा लिइन्छ, यसले विगत लामो समयदेखि यो तर्क अगाडि सार्दै आएको छ।

इरानका मामलामा अमेरिकी र इजरायलीहरूको अर्को तर्क के रहिआएको छ भने इरानले इराकका विद्रोहीहरूलाई सहयोग गरिरहेको छ। इराकमा रहेका बहुसङ्ख्यक सिया समुदाय अफ्रिखासगरी विद्रोही नेता मक्तादाको समूहलाई सहयोग गरेको आरोपमा दुई साताअघि इराकस्थित इरानी महावाणिज्यदूतको कार्यालयमा अमेरिकी सेनाले छापाकारी त्यहाँका इरानी कूटनीतिज्ञहरूको गिरफ्तारी गर्नुका साथै कार्यालयलाई ध्वस्त बनाइदिएका थिए। त्यसैगरी, अहिले मध्यपूर्वस्थित खाडी क्षेत्रमा अमेरिकी युद्धपोतक जहाजहरू तैनाथीको कार्यलाई तीव्रता दिइएको छ र निकट भविष्यमा इरानमाथि आक्रमण गरिँदैछ, भन्ने कुरा व्यापक बनाइएको छ। बुस र उनका सहयोगीहरूले इरानले 'आणविक कार्यक्रम' कायमै राखेमा र 'इराकको आन्तरिक मामला' मा हस्तक्षेप जारी राखेमा आक्रमण हुनसक्ने चेतावनी दिँदै आइरहेका छन्। त्यस्तै सिनियर बुस राष्ट्रपति हुँदा विदेशमन्त्री रहिसकेका रिपब्लिकन पार्टीका नेता जेम्स बेकरको अध्यक्षतामा

डेमोक्रेयाटिक पार्टीका सदस्यसमेत रहेको इराक युद्धका बारेमा गठित आयोगको निष्कर्षलाई पनि बस प्रशासनले लत्याइदिएको छ। उक्त आयोगले इराक युद्धमा अमेरिका हार्दै गएको र विगतका रणनीतिहरू असफल भएकाले वैकल्पिक नीतिहरूका लागि सुभावहरू सिफारिस गरेको थियो। तीमध्येको एउटा महत्वपूर्ण सुभावमा अमेरिकाले इराकका छिमेकीहरू खासगरी इरान र सिरियासँग आफ्नो सम्बन्ध सुधारका लागि पहल गरी तत्काल इराकको समस्या समाधानार्थ वार्ता थाल्नुपर्ने सुभाव दिएको थियो। तर, सम्बन्ध सुधारनै त परै जाओस् राष्ट्रपति बस वार्ता गर्नसम्म पनि तयार देखिएका छैनन्। उल्टै ती राष्ट्रहरूका विरुद्ध आक्रमणको धम्की दिँदैछन्।

अमेरिकी-इजरायली लवीको चेतावनीका बावजुद कतिपय विश्लेषकहरू इरानमाथि आक्रमण नभइहाले अडकलबाजी पनि गर्दैछन्। खासगरी इराक युद्धका कारण मुलुकभित्र र बाहिरी विश्वबाट पनि एकिकिएको बस प्रशासन अहिले फेरि इरानमा आक्रमण गरेर अर्को युद्धको फ्रन्ट खडा गर्ने पक्षमा छैन भन्ने उनीहरूको तर्क रहेको छ। त्यसैगरी, गत नोभेम्बरको निर्वाचनमा सिनेट र काङ्ग्रेस दुवैमा रिपब्लिकन पार्टीको बहुमत गुमाउन पर्नाको प्रमुख कारण पनि इराक युद्ध नै थियो। डेमोक्रेयाटिको बाहुल्य रहेको सिनेट र काङ्ग्रेसले बसको इरानमाथिको आक्रमणलाई समर्थन गर्ने छैन। यद्यपि, सन् २००८ मा हुन गइरहेको राष्ट्रपति निर्वाचनमा अमेरिकी यहूदीहरूबाट आर्थिक र भौतिक समर्थन लिनका लागि राष्ट्रपतिका लागि डेमोक्रेयाटिक पार्टीका उम्मेदवारहरूले इरानको विरोध गरे पनि कूटनीतिक पहललाई पन्छाएर आक्रमणलाई समर्थन गर्ने सम्भावना कमै छ। हालै मात्र अमेरिकाका तीन पूर्व सेनाप्रमुखहरूले वक्तव्य दिँदै राष्ट्रपति बसलाई इरान मामला आक्रमणको गल्ती नगरी कूटनीतिक प्रयासबाट सुल्झाउन अनुरोध गरेका छन् भने बेकर आयोगको प्रतिवेदनलाई पनि सधैं लत्याउन सक्ने छैनन्।

त्यस्तै, अमेरिकालाई इराक युद्धमा साथ दिएवापत बेलायती प्रधानमन्त्रीले आफ्नो पदबाट कार्यकालअघि नै राजीनामा दिने अवस्थामा पुगेका छन्। त्यस्तै, सिङ्गो पश्चिम युरोपेली जनमत युद्धको विपक्षमा छ, जसले गर्दा इरानको आक्रमणका लागि बेलायतलगायत अन्य पश्चिमा राष्ट्रहरूको सहयोग पनि बसलाई यो पाला हुने छैन। त्यति मात्र होइन, अमेरिका फ्रान्स, जर्मनीलगायत यूरोपीयन युनियनलाई इरानबाट आफ्नो लगानी फिर्ता गर्न र उसमाथिको नाकाबन्दीलाई कडा गर्न दबाव दिँदै आइरहेको छ। तर पनि ती राष्ट्रहरूले अमेरिकाको उक्त दबावलाई सुनेका छैनन् र कूटनीतिक प्रयासलाई जारी राख्नुपर्ने धारणा अघि सार्दै आएका छन्। कारण उनीहरू इरानको तेल उत्पादनमा रहेको आफ्नो लगानी गुमाउन चाहन्छन्। त्यसैगरी, इरानमाथि आक्रमण भए त्यसको परिणाम गम्भीर हुने चेतावनी रसियाले दिइसकेको छ। यसको कारण पनि रसियाको इरानमा रहेको आर्थिक लगानीले गर्दा नै हो। इराकमाथिको आक्रमणका कारण आन्तरिक राजनीतिमा अत्यन्त अलोकप्रिय भएको बस प्रशासनको इरानका विरुद्धको यो चेतावनीलाई धेरैले भियतनाम युद्धताकाको निक्सनकाल देहोऱ्याएको पनि भन्दैछन्।

इरानका विरुद्ध अमेरिकी आक्रमण गर्नुपर्छ, र पर्देनका बीचमा नै अहिले अन्तर्राष्ट्रिय राजनीतिमा चर्चाहरू हुन थालेका छन्। तर पनि युद्धबाट नै समस्या समाधान हुन्छ, भन्ने अहम् अहिले पनि बसलगायतका दक्षिणपन्थीहरू इराकको पराजयपछि पनि चेतको पाइएको छैन। यसकारण इजरायलको उक्साहटमा अमेरिकाले इरानमाथि आक्रमण गर्न पनि सक्छ। तर, इरानमाथिको आक्रमण अमेरिकाका लागि इराकभन्दा दसौं गुना महँगो सावित हुनेछ। सद्दामको इराकजस्तो विभाजित र अल्पसङ्ख्यक सुन्नीले बहुसङ्ख्यक सिया र कुर्दीसमाथि शासन गरेको नभई अहिलेको इरानी जनता धेरै हिसाबले एकताबद्ध छन्। आक्रमणका विरुद्धमा एक भएर आन्दोलनमा उत्रने छन्।

आउँदैछ फ्रान्समा चुनावी भूकम्प

‘ अग्निशिखा

सात महिनाअघि रोयलले भनेकी थिइन्- ‘यदि म पुरुष भएकी भए आफ्नो उम्मेदवारीप्रति समाजवादी पार्टी मेरो वरिपरि गोलबन्द भइसक्ने थियो। पार्टीमा व्याप्त लिङ्गीयवादले नै यो कुरालाई रोकेको छ।’ तथापि, १६ नोभेम्बर २००६ मा, उम्मेदवारीका सम्बन्धमा पार्टीभित्र भएको निर्वाचनमा रोयलले उम्मेदवारीका अन्य प्रत्यासी लरेन्ट फेवियस र डोमिनिक स्ट्रस कानलाई पराजित गरिन्। र, समाजवादी पार्टीले फ्रान्सको राजनीतिक इतिहासमा पहिलोपटक राष्ट्रपतिको महिला उम्मेदवारका रूपमा रोयलको नाम घोषणा गर्‍यो। यो घोषणाले फ्रान्सको राजनीतिमा भुइँचालो गएको छ। यो घोषणासँगै रोयल अर्थात् सेगोलेन रोयलले चुनाव प्रचार अभियानका क्रममा आफूलाई ‘राष्ट्रको संरक्षणकर्ता आमा’ का रूपमा पेश गरेकी छन्।

रोयलका पिता भन्ने गर्थे- मेरा पाँच सन्तान र तीनवटा छोरी छन्। अर्थात्, उनको चरम अनुदारवादी सोच अनुसार छोरीहरू सन्तान नै होइनन्। उनी केटीहरूलाई सन्तान जन्माउने मेसिनका रूपमा मात्र हेर्ने र केटीहरूलाई पढाउन नहुने मान्यता राख्थे। जुन फ्रान्सले दुई सय वर्षअघि नै ‘स्वतन्त्रता, समानता र भाइचारा’ को सन्देश विश्वलाई दिएको थियो, त्यही फ्रान्समा यस्तो सोच राख्ने पिता २७ वर्षअघिसम्म जीवितै थिए। र, यस्ता आफ्नै पिताविरुद्ध सानै उमेरमा रोयलले लडाइँ लडेकी थिइन्।

रोयलको जन्म २२ सेप्टेम्बर १९५३ मा सेनेगलको राजधानी डाकारमा भएको हो। अफ्रिकी मुलुक सेनेगल त्यतिखेर फ्रान्सको उपनिवेश थियो। रोयलका पिता सैनिक अधिकृत थिए। परिवारका लागि उनी अत्यन्त निर्दयी थिए। उनी सन्तानका लागि शारीरिक दण्डका पक्षपाती थिए। आफ्नी पत्नीलाई दुर्व्यवहार गर्थे, जसले गर्दा रोयलकी आमालाई घरै छोडेर भागनुपरेको थियो। तिनै निर्दयी पिताविरुद्ध किशोरी रोयलले पढ्नका लागि सङ्घर्ष गर्नुपरेको थियो।

जब रोयलले कूलिनहरूको एउटा विश्वविद्यालयमा दाखिला पाइन्, उनका पिता आश्चर्यचकित भएका थिए। आमाप्रतिको पिताको व्यवहार उनलाई पटकै रूचेको थिएन। आमालाई पारपाचुके दिन नमानेपछि, रोयलले पिताबाट आमाका लागि निवृत्तिभरण र सन्तानको शिक्षाका लागि रकम भराइ पाउन अदालतमा आफ्नै पिताविरुद्ध मुद्दा दायर गरेकी थिइन्। अदालतमा मुद्दा वर्षौवर्ष चल्यो र अन्ततः रोयलले मुद्दा जितिन्। छोरीसँग हारेका पिताको क्यान्सरले गर्दा अदालतको फैसलाको केही महिनापछि, नै निधन भयो। उनीप्रति सन्तानहरूमा यतिविघ्न वितृष्णा थियो कि, पिता मर्दासमेत रोयललगायत छ सन्तान अन्तिमपटक उनको मुख हेर्न गएनन्।

इकोल नेसनल एडमिनिस्ट्रेसनबाट स्नातक गरेपछि, रोयलले प्रशासनिक अदालतको न्यायाधीशको रूपमा काम गरेकी थिइन्। राष्ट्रपति फ्रास्वाँ मित्रेराँका विशेष सल्लाहकार ज्याकेस अट्टालीको दृष्टि परेपछि उनी राष्ट्रपति कार्यालयमा काम गर्न थालिन्। उनी पेरिस निवासी थिइन् तर पनि १९८८ मा उनले ड्युक्स सेम्रेस क्षेत्रबाट संसदीय निर्वाचनमा उम्मेदवारी दिइन्। फ्रेञ्च राजनीतिक परम्परामा पेरिसका राजनीतिकर्मिले ग्रामीण क्षेत्रबाट उम्मेदवारी दिने चलन छ र यसलाई 'प्यारासुटिङ्ग' भनिन्छ।

'प्यारासुट' उम्मेदवारका रूपमा खडा भएकी रोयलका सन्दर्भमा राष्ट्रपति फ्रास्वाँ मित्रेराँले भनेका थिए- 'यसपटक होइन, अर्कोपटक तिमिले जित्नेछौ' तर, अनेकौँ प्रतिकूलता पार गर्दै र दहा प्रतिस्पर्धीलाई पराजित गर्दै रोयलले ड्युक्स सेम्रेसबाट चुनाव जितिन् र नेसनल एसेम्ब्लीको सदस्य भइन्। तब उनले भनिन्- 'जबसम्म प्यारासुटको सवाल छ, अवतरण सफल भयो।' स्मरणीय छ, त्यसयता त्यस क्षेत्रबाटै उनी लगातार चारपटक निर्वाचित भइसकेकी छिन्।

रोयल १९९२ मा नै वातावरणमन्त्री बनेकी थिइन्। १९९७ मा नेसनल एसेम्ब्लीमा वामपन्थीहरूले कब्जा जमाएपछि उनी त्यसको सभामुख बन्न चाहिन्। तर, पार्टीले त्यस पदमा लरेन्ट फेवियसलाई निर्वाचित गर्‍यो। रोयललाई भने पार्टीले लियोनेल जोर्स्प्रीको सरकारमा शिक्षा उपमन्त्री बनायो। त्यसयता पनि उनी कैयनपटक मन्त्री, उपमन्त्री बनेकी छिन्। दुई वर्षअघि, 'पेरिस म्याच' अखबारसँगको कुराकानीमा उनले २००७ को राष्ट्रपति पदको निर्वाचनमा आफू उम्मेदवार बन्ने सोचाइ रहेको बताएकी थिइन्।

गत वर्ष अगस्टमा, समाजवादी पार्टीले कसलाई राष्ट्रपतिको उम्मेदवार बनाउने भन्ने सन्दर्भमा सर्वेक्षण लिइएको थियो। त्यस सर्वेक्षणमा ४७ प्रतिशत मतदाताले रोयलको पक्षमा मत व्यक्त गरेका थिए। पूर्वप्रधानमन्त्री लियोनेले जोर्स्प्रीले २१ प्रतिशत र रोयलकै जीवनसाथी फ्रास्वाँ हब्याण्डले आठ प्रतिशत मात्र मत प्राप्त गरेका थिए। स्मरणीय छ, फ्रास्वाँ हब्याण्ड रोयलका सहपाठी, फ्रेञ्च सोसलिस्ट पार्टीका प्रथम सचिव र २५ वर्षभन्दा बढी समयदेखि रोयलका जीवनसाथी (लाइफ पार्टनर) हुन्। उनीहरूका चार सन्तान छन् तर विवाह भएको छैन। फ्रेञ्च कानून 'प्याक्ट सिभिल डे सोलिडराइट' मा उनीहरू बाँधिएका छन्। त्यस कानून अनुसार कुनै पनि लिङ्गका दुई व्यक्ति लाइफ पार्टनरका रूपमा रहन सक्छन्।

फ्रान्सका महिलाले दोस्रो विश्वयुद्धपछि मात्र मताधिकार प्राप्त गरेका थिए। अहिले नेसनल एसेम्ब्लीमा महिलाको प्रतिशत १२.६ रहेको छ। फ्रान्सका ३६ हजार मेयरमा महिलाको प्रतिनिधित्व ११.६ प्रतिशत मात्र छ। २६ क्षेत्रीय अध्यक्षमा महिलाहरू तीन जना मात्र छन्। यस स्थितिमा राष्ट्रपति जस्तो मुलुकको सर्वोच्च पदमा रोयलको उम्मेदवारी र विजयको सम्भावनाले हलचल ल्याउने नै भयो। राष्ट्रपतिको पदमा रहेर काम गर्न महिलाहरू सक्षम छन् भन्ने जनमत ३५ वर्षअघि ५२ प्रतिशत थियो भने अहिलेको जनमत ९४ प्रतिशत छ।

हालै, इप्सोस नामक अनुसन्धान संस्थाले गरेको मत सर्वेक्षण अनुसार, ३७ प्रतिशत मतदाताले रोयलको उम्मेदवारीप्रति उनी महिला भएकैले गर्दा आफूहरू आकर्षित भएको बताएका छन्। उनको उम्मेदवारी सम्बन्धमा निजी क्षेत्रको सबैभन्दा ठूलो मजदुर सङ्गठन सीएफडीटीकी एक प्रतिनिधिको भनाइ छ- 'वैयक्तिक, सामाजिक तथा सबैको कल्याणप्रति पुरुषहरूभन्दा महिलाहरू बढी संवेदनशील हुन्छन्।' क्रिश्चियन युनियनकी एक प्रतिनिधि भन्छिन्- 'महिला राष्ट्रपति चाहिँदैन भन्नेहरू साँच्चिकै मूर्ख हुन्। हामीले महिलालाई प्रधानमन्त्री बनाइसकेका छौं भने राष्ट्रपति बनाउन किन नहुने?' स्मरणीय छ, १९९१-९२ मा महिला प्रधानमन्त्रीका रूपमा एडिथ क्रैसोले कार्यभार सम्हालेकी थिइन्।

- फेब्रुअरी, २००७

पिस्करको सम्भनामा

कमला पराजुली

सिन्धुपाल्चोक जिल्लाको पिस्कर गाउँमा २०४० माघे सङ्क्रान्तिका दिन तत्कालीन निरङ्कुश पञ्चायती शाषकले त्यहाँका सोझा किसान जनतामाथि गरेको बर्बर दमनको सम्झनामा यसपटक विशेष रूपमा पिस्कर दिवस मनाइयो । पार्टी सम्पर्क विभागको समन्वय, सिन्धुपाल्चोक-काठमाडौँ सम्पर्क मञ्च र नेकपा (एमाले) सिन्धुपाल्चोक १ नं. क्षेत्रीय समन्वय कमिटीको आयोजनामा पचहत्तरै जिल्लाका सम्पर्क मञ्चका प्रतिनिधि, पार्टीका केन्द्रीय नेता, तत्कालीन अवस्थामा पिस्करलाई आधार क्षेत्र बनाएर काम गर्ने पार्टीका भूमिगत नेता, पत्रकार र पर्यवेक्षकलाई पिस्कर लगेर त्यहाँका जनताको जीवनलाई साक्षात्कार गर्दै पिस्कर दिवस मनाइयो ।

पिस्करका सर्वसाधारण किसान जनताले स्थानीय महादेवथानमा सांस्कृतिक कार्यक्रमसहित आफ्नो पम्परागत पर्व मनाइरहेको बेलामा अकस्मात मध्यरातमा सयौँ सशस्त्र प्रहरीले हमला गरेका थिए । सो हमलामा गोली लागेर किसान वीरबहादुर थामी र इली थामी कार्यक्रमस्थलमा ढलेका थिए । वृद्धवृद्धा, केटाकेटी र सुत्केरीसहित त्यो आक्रमणको शिकार भएका थिए । त्यो आक्रमणको चार महिनाभित्रमा अन्य पाँच जना लालमान थामी, १५ दिनकी सुत्केरी कान्छी थामी, उनको काखको बच्चा, बन्दी बनाइएका मानबहादुर थामीकी आमा र चन्द्रबहादुर भण्डारीको एक महिनाको छोराको मृत्यु भएको थियो, त्यतिखेर गाउँ नै उजाड हुने गरी प्रहरी दमन र आतङ्क फैलाइएको थियो । त्यहाँका सामन्तहरूले प्रहरी-प्रशासनको शोषण, अन्याय र अत्याचारको विरोध गर्नेहरूको घरमा आगो लगाएर साना बच्चाहरूसमेत जिउँदै डहाएर मारेका अत्यन्तै अमानवीय प्रकृतिका घटनासमेत मच्चाएका थिए ।

महिलामाथि चरम उत्पीडन भएको थियो । त्यस घटनामा सवित्री बोहोरा, १३ वर्षीय बेत्रावती पौडेल, साङ्ग डोल्मा, पल्कमाया थामीलागायत ११ जना महिला पक्राउ परेका थिए । यसरी त्यतिखेर पिस्करकै सन्दर्भमा एक सयभन्दा ज्यादा व्यक्तिलाई विभिन्न जेलमा थुनिएको थियो । त्यो आक्रमणमा दुई दर्जनभन्दा धेरै सख्त घाइते भएका थिए । प्रहरी हिरासत र जेलभित्रसमेत दिएको चरम यातनाका कारण धेरैको स्वास्थ्य अवस्था विग्रिएको थियो । जेलभित्रकै दमन र यातनाका कारण बेत्रावती पौडेलको थुनामुक्त भएकै केही समयपश्चात् निधन भयो ।

दमनको पराकाष्ठाका कारण कैयौँ महिनासम्म गाउँ भयभीत र आतङ्कित भयो । तत्कालीन प्रशासनले गाउँ-गाउँमा अप्रेसन सुरु गर्‍यो । निर्दोष जनतालाई कुटपिट गर्ने, यातना दिने गर्‍यो, जसको कारण कैयौँ मानिसहरू गाउँबाटै विस्थापित भए भने कैयौँ मानिसहरू हिउँले ढाकेका भीरपाखा, गुफा र पाटीपौवामा महिनौँसम्म रात बिताउन बाध्य भए ।

यो आतङ्क, दमन र हत्याकाण्डका विरुद्धमा प्रत्येक वर्ष कुनै न कुनै रूपमा पिस्करको सम्झना गरिन्थ्यो । तर, सधैं भन्दा विशेष ढङ्गले यसपटक पिस्कर दिवस मनाइयो । राज्यका नीति-निर्माण तहसम्म पिस्करवासीको आवाज पुऱ्याउने र पिस्करका जनताको समस्याको पहिचान गराउने उद्देश्यले यो कार्यक्रमको आयोजना गरिएको थियो, जसमा सम्पर्क विभागको समन्वयमा ७५ वटै जिल्लाका सम्पर्क मञ्चबाट, पार्टीका स्थायी कमिटी, केन्द्रीय कमिटीका नेताहरू, भूमिगत अवस्थामा पिस्करलाई आधार बनाएर काम गर्ने नेता-कार्यकर्ताहरू, पार्टीका केन्द्रीय विभाग, विभिन्न कमिटीका प्रतिनिधिहरू, कलाकार, पत्रकार र पर्यवेक्षकहरूको सहभागिता थियो ।

पुस २९ गते काठमाडौँबाट प्रस्थान गरेको त्यो टोली ३० गते दिउँसो पिस्कर पुग्यो । पिस्करका जनताको आतिथ्यता स्वीकार्दै दिउँसो पिस्करकै मडुगलामाई प्रतावित माविको प्राङ्गणमा सभाको आयोजना गरियो । राजधानीबाट गएका भ्रण्डै तीन सय नेता, कार्यकर्ता, पत्रकार, कलाकार र पर्यवेक्षकसहित पिस्करका सयौँ जनताको हार्दिकतापूर्ण उपस्थिति थियो । पचहत्तरै जिल्लाका पार्टीका प्रतिनिधिको यो भ्रमणले पिस्करको ऐतिहासिक गाथा, थामी जातिको आर्थिक-सामाजिक र सांस्कृतिक पक्ष र गाउँको वास्तविक अवस्थालाई राम्ररी उजागर गरेको छ ।

२३ औँ पिस्कर सहिद स्मृति दिवसका सन्दर्भमा गरिएको कार्यक्रममा पिस्कर काण्डमा प्रभावित भएर सहिद भएका (सहिद परिवार), जेल पर्ने, यातना पाउने, भूमिगत जीवन बिताउने भ्रण्डै दुई दर्जन नेता-कार्यकर्तालाई सम्मान र अभिनन्दन गरियो ।

भ्रण्डै एक हजार जनसमुदायको उपस्थितिमा सम्पन्न उक्त सभामा पिस्करका सहिद वीरबहादुर थामी र इली थामीका परिवारको पनि उपस्थिति थियो । पिस्कर हत्याकाण्डमा गिरफ्तार भएका, यातना पाएका, दमनमा परेका र भूमिगत जीवन बिताएका सबैजसो नेता-कार्यकर्ताको त्यहाँ उपस्थिति रहेको थियो । पिस्कर नै घर भएका पिस्करकाण्डका नेता पार्टी स्थायी कमिटी सदस्य कमरेड अमृत बोहोरा, त्यसै क्षेत्रमा पार्टीको काम गर्नुभएका गोपाल शाक्य, पार्टीका केन्द्रीय कमिटी सदस्य काशीनाथ अधिकारी, जेल फरारपश्चात पार्टीको काम गर्दै त्यसै क्षेत्रमा लामो समयसम्म भूमिगत रहनुभएका माधव पौडेल र स्थानीय महिला मसली थामी (मीरा पौडेल) पनि उक्त कार्यक्रममा अतिथि र वक्ताका रूपमा हुनुहुन्थ्यो ।

अमृत बोहोरा पिस्करको भूमिमा उभिएर बोल्दा अत्यन्त भावुक हुनुहुन्थ्यो । उहाँले पिस्करका जनताको मर्म र वास्तविकतालाई अत्यन्त नजिकबाट अनुभूत गर्नुभएको छ । तर पनि, आफ्नै गाउँ-क्षेत्रमा गर्नुपर्ने धेरै काम गर्न नसकेको वास्तविकतालाई उहाँले स्वीकार्नु भएको छ । बोहराले आफूले पिस्करलाई मात्र विशेष महत्त्व दिनुहुँदैन, देशभरिकै जनता उत्तिकै महत्त्वपूर्ण छन् । सबैको समस्यालाई समान रूपमा बुझ्नुपर्छ भन्ने मान्यतालाई अधि सार्दा कतिपय अवस्थामा पिस्करवासी जनताले उहाँप्रति गुनासो पनि गरेका छन् ।

शारीरिक अस्वस्थताका बावजुद पनि दृढ इच्छाशक्तिका कारण पिस्कर पुग्नुभएका गोपाल शाक्य पनि त्यत्तिकै संवेदनशील र भावुक हुनुहुन्थ्यो । सभामा अतिथिहरूबाट मन्तव्य राख्ने र बेला-बेलामा जन-सांस्कृतिक मञ्चका तर्फबाट पिस्करकै सम्झनामा गीतहरू पनि सुनाइएको थियो । जनसांस्कृतिक मञ्चका अध्यक्ष जेवी टुहुरेको स्वरले सहिद स्मृति सभालाई अझ

भावुक, संवेदनशील र उद्वेलित बनाएको थियो। पिस्करको सम्झनामा देशैभरिका प्रतिनिधिको उपस्थितिमा गरिएको यस कार्यक्रमले विशेष गरी पिस्करका जनताको मन खुसी भएको थियो। तर, आजभन्दा ३० वर्ष अगाडिदेखि संगठित रूपमा वर्ग सङ्घर्षमा उत्रिएर अनेक दमन र यातना खप्दै आएका पनि अहिले बहुदल आएको १६ वर्ष बितासम्म पनि ती जनताको आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक पक्षमा कुनै प्रगति हुन नसकेको अवस्थाले सबैलाई त्यतिकै मार्मिक र स्तब्ध बनाएको थियो। शिक्षा, स्वास्थ्य, सुरक्षा, बाटो-घाटो, रोजगारी लगायतका सबै अवसरबाट वञ्चित छन् त्यहाँका जनता। न्यूनतम मानव अधिकारको कुरा पनि उनीहरूले महसुस गर्न पाएका छैनन्।

त्यहाँका अधिकांश जनता आफूहरू जनअधिकारका लागि पार्टी-संगठनमा लागेको कुरा स्वीकार्छन्। सबै भन्छन् पार्टीका नेता-कार्यकर्ता माझ माया र विश्वास थियो तर अहिले। 'उतिबेला हामी जसरी एउटै मन, एउटै विचार र एउटै भावना भएर जुटेका थियौं, अब फेरि पनि त्यसैगरी एकजुट भएर सङ्गठन र पार्टी बनाउन लाग्ने बेला आएको छ' भन्दै भावुक भएर मसली थामी (मीरा पौडेल) ले आफ्नो भनाइ राख्नुभएको थियो।

सामन्तविरोधी आन्दोलनमा सहभागी भएका पाका पुराना पार्टी कार्यकर्ता पनि त्यहाँ छँदैछन्। 'जुन दिनदेखि अमृत बोहराले यस इलाकामा पार्टीको काम थाल्नुभयो, त्यसैबेलादेखि म पनि पार्टीको काम गर्दै आएको छु,' भन्छन् ६० वर्षीय शुक्रमान थामी।

उनी थप्छन्, '२०३५ मा पिस्करका सामन्त देवीजङ्ग पाण्डेको भकारी कब्जा गर्दा गिरफ्तार भएर म एक महिना चौतारामा थुनिँँ। त्यतिखेर हिरासतभित्र सिस्नोपानी लगाउँदै रबरको लाठीले कुटेर मलाई चर्को यातना दिएको थियो। त्यति नै खेर हिरासतभित्रै चरम यातना पाएका ललितबहादुर थामीलाई तत्कालीन प्रशासनले कहाँ बेपत्ता गरायो, अहिलेसम्म थाहा छैन। पछि फेरि ०४० को पिस्कर काण्डको दमनले हामीलाई गाउँमा बस्न दिएन। कैयौं महिना ओडारमा बास बसियो, दसैं-तिहार, चाडबाड केही आएन तर पनि निरन्तर पार्टीको काममा लागिँँ। हामीलाई व्यक्तिगत रूपमा केही चाहिँँदैन। पार्टी सत्तामा गएर जनताको जीवनमा परिवर्तन होस्, जनताका पक्षमा काम होस्। माथिबाट हेर्दा निष्पक्ष भएर हेरियोस्। आज गरेभैँ सम्झना-सम्मान पहिल्यै गरेको भए यहाँका जनताले चित्तै दुखाउने थिएनन्।'

त्यतिखेर कोही सिद्धान्तका पछि लागेका थिए त कोही आस्था र विश्वासका पछि। सोझा जनता धेरैलाई सिद्धान्त थाहा थिएन। 'सोझो थामी थियो, जात्रामा गोली हानेर मारे,' यसो भन्छन् ६० वर्षीया बुद्धिमाया थामी। यिनी सहिद वीरबहादुर थामीकी पत्नी हुन्। उनी धेरै कुरा भन्ने सक्तिनन्।

'मेरा छोराछोरीले पढेनन्। म पार्टीमा छैन, मेरो छोरो माओवादीमा लाग्यो तर म एमाले नै छु, एमालेलाई नै भोट हाल्छु। लेखपढ गर्न सक्तिनं, के गर्दा राम्रो हुन्छ मलाई थाहा छैन,' भन्छन् ५१ वर्षे दलमान थामी। उनी सहिद इली थामीका छोरा हुन्।

०३५ देखि ०६३ सम्म राजनीतिक दमनको शिकार हुँदै आउनुभएका कमरेड छत्रबहादुर बोहराको पीडा भन्ने चर्को छ। उहाँ भन्नुहुन्छ- '०३५ को सामन्तविरोधी आन्दोलनमा म नौ महिना चौतारा जेल परेर छुट्टै। ०४० को पिस्कर हत्याकाण्डमा मैले पुनः पाँच वर्ष जेल जीवन काटें। ०४६ को जनआन्दोलनमा गिरफ्तार भएर १४ दिन चौतारा हिरासतमा रहें। म निरन्तर यही गाउँमा छु, यो गाउँको जनप्रतिनिधिसमेत भएँ। पिस्करका जनताले विश्वास गरेर जिताए तर पनि जति गर्नुपर्ने थियो, हामीले त्यति काम गर्न सकेनौं, कहाँ गाँठो पच्यो थाहा भएन।'

बोहरा निरङ्कुश पञ्चायती शाषकबाट मात्र पीडित हुनुभएन, सशस्त्र माओवादी छापामारबाट पनि त्यत्तिकै पीडित हुनुभयो। ०५८ सालदेखि नै माओवादीको धम्की आतङ्कले उहाँ घर बाहिरिनुभएको थियो। ०६० असोज १० गतेदेखि त हतियारसहितका माओवादी छापामारले घरमा बम राखे जबरजस्त, धम्की दिँदै परिवारसहित घर निकाला गरेर घरमा तालाबन्दी नै गरिदिए। उहाँ भन्नुहुन्छ- 'त्यसपछि हामी पूर्णतः गाउँबाट विस्थापित भएर काठमाडौँमा डेरा गरेर बस्थौं। आफ्नो बालीसम्म पनि भित्र्याउन दिएनन्। तर, अहिले माओवादीहरू ताल्वाचाहिँ हामीले लगायौं तर त्यहाँ भित्रको सर-सामान, सम्पत्ति कसले लग्यो थाहा छैन भनेर गैरजिम्मेवार जवाफ दिन्छन्।'

राज्य अझ पनि राजधानीको सहरमा मात्र छ। गाउँवस्ती अझै राज्यविहीन अवस्थामा गुञ्जेको छ। न्यायनिसाफ त एकादेशको कथाभैँ छ ती गाउँवस्तीका लागि। पिस्करको सम्झनामा आउने ती सबै अनुहार त्यत्तिकै मार्मिक अनि संवेदनशील छन्। हरेकका आ-आफ्नै कथा अनि व्यथाहरू छन्, पालैपालो पोख्न चाहन्छन् उनीहरू।

'बूढो तीन महिनासम्म चिसो हिउँ परेको छिडीमा ओडारमा बसे। छोरा पनि पक्राउ पच्यो, छोरी बेपत्ता भई। दिनदिनै स्याउँ-स्याउँती पुलिले घरमा आएर धम्क्याउथे। म रोई-रोई एकैले बस्थेँ,' ७३ वर्षीया जगतमाया थामीको यो भनाइबाटै थाहा हुन्छ, पिस्करमा दमनको पराकाष्ठा कति थियो भनेर। जगतमाया थामी मसली थामीकी आमा हुन्। यी वृद्ध आमाले पनि पार्टीकी आमा भएर सेल्टर दिइन्। विश्वास र गोपनीयता जोगाइ राखिन्।

उनी सम्झना गर्दै भन्छन्- 'पार्टीका मान्छेलाई दुश्मनबाट लुकाउनुपर्छ, जोगाउनुपर्छ, गोप्य कुरा भन्नु हुँदैन भनेर म जस्तै पर्दा पनि खपेर बस्थेँ, पुलिसले धम्क्याउँदा पनि भुक्तिदैनथेँ। तर, कति रोयौं, कति खप्यौं भनिसाध्य नै छैन। बहुदल आएपछि वल्ल छोरी घर आउन थाली। त्यसबेलाको आपत-विपतको कुरा के...? भनी साध्य छैन।'

इतिहास आफैँ लेखिदैन, त्यो त देख्ने, भोग्ने र सुन्नेहरूले लेख्नुपर्छ। यी र यस्तै धेरै आमा-बा, दाजुभाइ, दिदीबहिनीको मिहिनेतले आएको छ यो दिन। त्यसैले सधैं सम्मान गरौं र सम्झना गरिरहौं इतिहासलाई।

सम्मानित हुनेहरू

१. सहिद वीरबहादुर थामीकी पत्नी बुद्धिमाया थामी
२. सहिद इली थामीका छोरा दलबहादुर थामी
३. पार्टी स्थायी कमिटी सदस्य अमृतकुमार बोहरा
४. केन्द्रीय कमिटी सदस्य गोपाल शाक्य
५. अरुण नेपाल
६. माधव पौडेल
७. जगतबहादुर थामी
८. सुनबहादुर थामी
९. पदमबहादुर खड्का
१०. सरेस नेपाल
११. रामप्रसाद रिस्वाल
१२. केशव पौडेल
१३. मानबहादुर थामी
१४. मेघनाथ पौडेल
१५. अरुण नेपाल
१६. वेदबिक्रम कार्की
१७. रामप्रसाद पौडेल
१८. छत्रबहादुर बोहरा
१९. मसली थामी
२०. वीरबहादुर थामी
२१. शुक्रमान थामी
२२. मित्रबहादुर पौडेल
२३. पत्रकार गोपाल थपलिया

माओवादीले हतियार देखाउँदा पनि पछि हट्ने कुरा भएन

राजनीतिमा लागेका कतिपय मान्छेहरू अवसरको खोजीमा भौतारिने गर्छन् । जता पल्ला भारी भयो, त्यतै हाम फाल्ने पनि गर्छन् । पदीय दायित्व नपाउँदा मौनता साँघेर बस्ने, वरु इतर पार्टीको वकालत गर्ने गर्छन् । खासगरी वामपन्थी राजनीतिमा यस्ता प्रवृत्ति अधिक छन् ।

तर **देवीमाया काफ्ले**को राजनीतिक जीवन स्वार्थरहित छ । उहाँलाई कुनै व्यक्तिगत मोहले गाँजेको पनि छैन । पाँचौँ दशकको उमेरमा पाइलो हाल्नुका साथै जीवनको आधाभन्दा बढी क्षण कम्युनिस्ट आन्दोलनमा खर्च गरेकी काफ्ले अविचलित हुनुहुन्छ । नेकपा (एमाले) मा समर्पित उहाँ गाउँमै रहेर पार्टी सङ्गठनलाई क्रियाशील तुल्याउन अनवरत सक्रिय हुनुहुन्छ । माओवादीको दबदबा हुँदा पनि उहाँले खुट्टा कमाउनु भएन । मोरङ हसन्दह-७ की बासिन्दा काफ्लेले यतिबेला एमालेको इलाका कमिटी सदस्य र अखिल नेपाल महिला सङ्घको क्षेत्रीय उपाध्यक्षको जिम्मेवारी निर्वाह गर्नुभएको छ । स्थानीय सामाजिक क्षेत्रमा अग्रणी मानिनुहुने उहाँको दृढ स्वभावले राजनीतिक जीवनमा छुट्टै पहिचान राखेको देखिन्छ । ओखलढुङ्गा जिल्लामा बाबु खगप्रसाद र आमा वदनादेवी पोखरेलीकी जेठी छोरीका रूपमा जन्मनुभएकी काफ्लेका श्रीमान् र दुई छोराछोरी छन् । प्रस्तुत छ वातचितका अंश :

० कम्युनिस्ट राजनीतिमा कसरी लाग्नुभयो ?

- २०३७ सालमा हो । मलाई राजनीतिमा लाग्न प्रेरित गर्ने भनेको चाहिँ यही नजिकै दोहलु भन्ने ठाउँमा हुनुहुन्छ डिल्लीप्रसाद चम्लाराई । उहाँ यतिबेला माओवादीलाई नैतिक समर्थन गर्नु भन्दै हिँड्नुभएको छ । उहाँकै राजनीतिक सम्पर्कबाट कम्युनिस्ट भएँ ।

○ गुरु माओवादीमा लाग्दा आफूलाई पनि उतै जाउँ-जाउँ लाग्दैन ?

- म नेतामुखी नभएर नीतिमुखी भएर बसेकी छु अहिलेसम्म । हिजो 'माले' मा पनि साथीहरू धेरै जानुभयो तर म एकलै भएर पनि बसेँ । दुई जना युवा लिएर पनि म प्रचार-प्रसारमा जुट्थेँ तर म मालेमा गइनेँ । अहिले अरू पार्टीमा जाने त भन्नु कुरै भएन । ०४८ सालमा मलाई नेपाली काङ्ग्रेसका किन्न पनि आए । म असन्तुष्ट भएर र पदमुखी भएर लागिनेँ पनि । पद नपाउँदा यो पार्टी छोड्छु भन्ने मान्छे होइन पनि र यो पार्टीमा काम गरूँला र विहान-बेलुकाको छाक टारूँला भनेर पनि लागेकी छैन । म पार्टी फेर्ने कुरामा सोचन पनि सकिदैन । यहाँ सबै सकिँदा पनि, म केही गर्न सकिन्न भनेर पनि एमालेमै रहन्छु । अब मूल्याङ्कन गर्नेले कसरी गरिरहेका छन्, म त्यतापट्टि जान चाहिँदैन ।

○ महिला भएर राजनीतिमा लाग्दा अप्ठ्यारो महसुस भएन ?

- गाह्रै हुँदोरहेछ । म किसान पनि हुँ । बाखा छन् । कुखुरा छन् । भैंसी छन् । गोरु छन् । खानेपानीको समस्या छ र पनि समयको बचत गर्दै पार्टीमा लागिपरेकी छु । महिलालाई अप्ठ्यारो चाहिँ हरेक कुरामा हुँदोरहेछ । केही महिला साथीलाई पार्टी काममा लाने कुरामा उनीहरूको काम सघाइदिएर पनि लिएर हिँडेकी छु । हाम्रो पुरुषप्रधान समाज भएकाले महिलालाई आरोप लाग्नु स्वाभाविकै हो । गाउँका कतिपय मान्छेहरूबाट 'यो त विग्री-विग्री, राती-दिउँसो केही भन्दैन, सबैसँग हिँडी डुलिरा'की छे तर हाम्रा पनि बिगारिदिने भई' भन्ने आरोप पनि आउँथ्यो । यस्तो लाञ्छनालाई चिदै पनि हिँडियो । भूमिगत अवस्थामा राती-राती जानुपर्ने, बच्चाहरू सानै थिए । घरका देवराणी, जेठानीलाई 'बच्चा हेर्दिनु है' भन्दै हिँड्थेँ । त्यतिबेला धेरै गाविस पुगनुपर्दथ्यो । महिलालाई जुनसुकै काम गर्ने कुरामा समस्या त हुन्छ नै । 'फलानी कहाँ जाने र के गर्ने हो' भनेर अहिले पनि आरोप आउँछन् । अप्ठ्यारोसँग लड्नुपर्छ ।

○ घर परिवारबाट चाहिँ कतिको व्यवधान आए ?

- घरबाट त्यस्तो अप्ठ्यारो छैन । घरबाट सहयोग पाएकाले नै यहाँसम्म आएकी हुँ ।

○ तपाईंलाई के लाग्छ, मुलुकको राजनीति कता जाला ?

- मुलुक त सही दिशामै जानुपर्ने हो । अहिलेसम्म नेकपा (एमाले) ले चाहिँ सही दिशामै हाक्छौं भनेर लागिपरेको अवस्था भएकाले सही दिशामै जाला । केही गडबडी भए पनि सबै बेमेलहरू सच्चिएरै मुलुक अघि बढेला कि !

○ एमालेले पार्टीमा बसेर एउटा कुरा गर्ने, सरकारमा गएर चाहिँ अर्को निर्णय गर्ने गर्छ, तपाईंलाई कस्तो लाग्छ ?

- पार्टी केही होइन, मै मात्र सबैथोक हुँ भन्ने सरकारमा जानेहरूमा देखिरहेकी छु । तल्लो स्तरबाटै म के देख्छु भने कुकुरले पुच्छर हल्लाउनुपर्नेमा पुच्छरले कुकुर हल्लाउने जस्तो हुनु दुर्भाग्य हो । सरकारमा जानेहरू त्यसरी नगर्दा हुन्थ्यो । हामीलाई त गाउँमा गाह्रो छ नि ! माथिकालाई सजिलो छ । नीति कार्यक्रम ल्याउला भनेर बस्न बस्नै गयौं । पार्टीले चाहिँ कार्यकर्ता भोलि पनि चाहिँन्छन् भनेर त्यतिखेर हेरेन । हामी आफ्नै ढङ्गले चल्थौं । माओवादीलाई हेर्ने दृष्टिकोण पनि ल्याएन । हामी त गाउँमा हिँड्ने हौं नि ! हाम्रा त पुलिस र सेना थिएनन् । हामी कार्यकर्ता सधैं समस्यामा जूधिदिने पर्थ्यौं । माओवादीहरूले हतियार देखाउँदा पनि पछि हट्ने कुरा भएन । यस्तो बेला पार्टीबाट सहयोग नपाएकै हो । पार्टीको पनि गल्ती नै छ ।

○ अहिले तपाईंहरूको इलाकामा एमालेको साङ्गठनिक अवस्थाचाहिँ कस्तो छ ?

- चार-पाँच वर्ष अगाडिदेखि नै सङ्गठन निर्माण गरेकै छैनौं । भेटघाट गर्ने मात्र हो । अहिले घरदैलो गरिरहेका छौं । ठीकैको अवस्था पाएको छु । तर, हिजो हामीले समस्या हेर्ने नसकेकाले जनताका गुनासाहरू त छन् तैपनि साथीहरू प्रतिवद्ध नै हुनुहुन्छ ।

○ एमालेका कार्यकर्ता माओवादीमा हवारहवारती गएको हल्ला पनि सुनिन्छ । तपाईंहरूकोमा कस्तो अवस्था छ ?

- एमालेबाटै चाहिँ गएको मैले केही छिटफुट बाहेक भेटेकी छैन । ६ महिने, वर्ष दिने त गएकै पनि हुन् । आउँछन् पनि । तर जानेहरू चाहिँ नआऊन् पनि भन्न चाहन्छु । औसरवादीहरू जहिले पनि मौका छोप्न यता र उता गरिरहन्छन् । यस्तालाई हाम्रो पार्टीमा मौका छोप्न दिनुहुँदैन । सच्चिएर जानुपर्दछ । यहाँ (हसन्दहमा) अरू पार्टीभन्दा एमाले नै अगाडि छ । म दाबीका साथ भन्छु- भोलि पनि हाम्रो विजय निश्चित छ । हामी लाग्नुपर्छ । सुतिरहनु चाहिँ भएन । हाम्रो नेकपा (एमाले) ले हिजो शत्रु र मित्र चिन्न नसकेर पार्टीमा स्थान दियो । वागी लिएर आउनेहरूले 'स्वकीय सचिव' सम्म हुने मौका छोपे । त्यस्तालाई पाखै पर्न दिनुपर्छ ।

○ गाउँमा माओवादीको हिजोको र आजको व्यवहारमा के फरक पाउनुभएको छ ?

- हिजो र आजमा मैले माओवादीको व्यवहारमा केही फरक पाएकी छैन । उस्तै-उस्तै देखिरहेकी छु । माथि चाहिँ प्रचण्ड, महारा, बाबुरामहरू बोलेर मात्र नहुने, यहाँका कार्यकर्ताहरूको सुधारचाहिँ देखिरहेकी छैन । उनीहरूको हैकम यथावत् नै छ ।

○ अहिले कम्युनिस्ट-कम्युनिस्ट एक भएर जानुपर्छ भन्ने कुरा पनि आइराखेको छ, के भन्नुहुन्छ ?

- एक भएर जानु त राम्रो हो । हिजो पनि माले र एमाले भनेर दुई भागमा नभएको भए हुन्थ्यो । त्यसैले दुईतिहाइ बहुमतको सम्भावना टर्थ्यो ।

० माले र एमाले त ठीकै हो तर माओवादी, जो बन्दुकमा विश्वास गर्छन्, उनीहरूसँग कसरी एक भएर जान सकिनेला ?
- हतियारलाई त्यागेर आउँदा त एक हुनु ठीकै हो । फेरि उनीहरूको र एमालेको नीति र सिद्धान्त नमिल्ला कि ! तर, उहाँहरूले अहिले व्यवहारमा के देखाइरहनुभएको छ भने मित्रशक्ति भनेकै नेपाली काङ्ग्रेसलाई लिइरहनुभएको छ । त्यसकारण एक भएर जाने सम्भावना देखिँदैन पनि ।

० २६-२७ वर्ष राजनीतिमा लाग्नुभयो, पार्टीप्रति केही गुनासो छ ?

- गुनासो त हुन्छ नै, जस्तो हसन्दहमै तिलविक्रम बस्नेतलाई 'स्वकीय' खान पठाउनेभन्दा खेरी भातेगौँडा भन्ने ठाउँमा उभिएर मैले दक्षिणपट्टि फर्केर पार्टीकै साथीहरूलाई 'दुई हातमा लड्नु लिनै काम नगरौं' भनौं । अखिर हसन्दहबाट दिन नसके दुई नम्बर क्षेत्रभरि त तिलविक्रम जतिको मान्छे होला, स्कूल खाली गरेर पठाउने काम नगरौं । कि स्कूलमा राजीनामा दिएर जानुपर्ने भन्दा 'त्यतिको चलाउने मान्छे छैन नि त कमरेड' भनेर मलाई आश्वस्त पारियो । अहिले बल्ल पार्टीले थाहा पाउँदैछ तिलविक्रम बस्नेत को हुनु भन्ने ? हिजो जनपक्षीय उम्मेदवार ल्याउँदा उनले बागी उठाउन पछि परेनन् । त्यसैले यी सडका-गलेका सबै लिएर जानुपर्छ र ठूलो सङ्ख्यामा पार्टी बनाउनुपर्छ भन्ने मान्यता अब त्याग्नु पर्दछ । सङ्ख्यात्मकभन्दा गुणात्मकतामा जोड दिनुपर्छ । वरु चुनाव हारौं, हार्दा आपत्ति हुँदैन । जित्नु माओवादीले । उनीहरूले तोडफोड गरेको उनीहरूले नै बनाउने हो । हामीले बनाउनु पनि पर्दैन । तर, औसरवादीलाई पार्टीमा मौका नदिऔं ।

० तपाईंलाई नेताचाहिँ को मनपर्छ ?

- मदन भण्डारी, मनमोहन नै हुनुहुन्छ । मदन भण्डारीको सेल्टर मेरो घर पनि भएकाले उहाँलाई नजिकबाट बुझ्ने मौका पाएँ ।

- 'मोफसल'बाट

सर्कसकी केटी

भ. द्रागुन्स्की

एकदिन हाम्रो कक्षाका सबैजना सर्कस हेर्न गएका थियौं, त्यो दिन म अत्यन्त खुशी भएको थिएँ किनभने मैले जिन्दगीमा यसभन्दा अगाडि एकपटक मात्र सर्कस हेरेको थिएँ, त्यो पनि धेरै वर्ष अगाडि ।

यसप्रकार हामी सर्कस पुग्यौं । मलाई त्यहाँको वातावरणमा एक किसिमको मीठो गन्ध आयो । भित्तामा चमकिला तस्बिरहरू टाँगिका थिए, चारैतिर भिलिमिली थियो, मञ्चको केन्द्रमा सुन्दर गलैँचा बिछ्याइएको थियो ।

सङ्गीतको मीठो धून बज्यो । अचानक रातो पर्दाभित्रबाट राता पोशाकमा केही मानिसहरू निस्किए । उनीहरू पर्दाको छेउमा उभिए, तिनीहरूको बीचैबीच कालो लुगा लगाएको एउटा मानिस हिँड्यो । उसले जोडले र अलिक नबुझिने भाकामा केही कुरा भन्यो । यसपछि सङ्गीतका सुमधुर धूनहरू तीव्रताका साथ बज्न थाले र मञ्चतिर एउटा रिड खेलाडी दौडिदै आयो । उसका हातमा एकैचोटि दसभन्दा बढी बलहरू नाचिरहेका थिए । त्यसपछि ऊ एउटा बल लिएर खेल थाल्यो । बलको खेल साँढै मनमोहक देखिन्थ्यो । अचानक रिड खेलाडी कलाकारले बल दर्शकदीर्घातिर फ्याँक्यो । त्यो बललाई मैले समाएँ र भालेरतिर फ्याँके, भालेराले मिश्रकातिर फ्याँक्यो । र, मिश्रकाले मञ्चतिर फर्काइदियो जहाँ आर्केस्ट्राको टोली थियो । बल ढोलमा गएर बजारियोबम् ! हामी सबै हाँस्यौं । रिड खेलाडी कलाकार पर्दाभित्र हराइसकेपछि पनि धेरै बेरसम्म हामी शान्त हुन सकेनौं । त्यसबेला मञ्चमा एउटा ठूलो बल गुड्किदै आयो र उद्घोषक मञ्चको माध्यभागमा आएर जोडले चिच्यायो । केही पनि बुझिएन, मात्र सङ्गीत टोलीको सुखद् धूनहरू बज्न थाले, पहिलेजस्तो छिटोछिटो होइन, सुस्तसुस्त ।

मञ्चमा एउटी सानी केटी दगुदै आई । मैले त्यति सानी, त्यति राम्री केटी यसभन्दा अगाडि कहिल्यै देखेको थिइँन । उसका लामा परेला भएका नीला नीला आँखाहरू थिए । उसले चाँदीरङ्गे जामा लगाएकी थिई । हातहरू लामा थिए । ऊ यी लामा हातहरू चराले जस्तै हल्लाएर त्यो ठूलो नीलो बलमा उफ्रेर चढी र दौडिन थाली । बल उसको पाइतालामुनि घुम्न थाल्यो, त्यसमाथि ऊ यस्तो देखिन्थी मानौं चउरमा दौडिरहेकी छ । वास्तवमा ऊ त्यस बलको परिधिमा दौडिरहेकी थिई । यस्ती केटीलाई मैले कहिल्यै देखेको थिइँन । साना खुट्टाहरू बलमाथि सक्रियताका साथ अगाडि-अगाडि, दायाँ-बायाँ जता मन लाग्यो उतै हलुकसँग घाँसे चउरमा भँ क्रियाशील थिए । उसको अनुहार हाँसलो थियो । ऊ मुसुमुसु हाँसिरहेकी थिई । सानी, राम्री, असाधारण त्यो केटी हेन्स क्रिश्चियन एण्डरसनको कथाकी पात्र जस्तै आकर्षक देखिएकी थिई । ठीक त्यसैबेला ऊतर्फ कसैले घण्टी भएको थुप्रै हार फ्याँक्यो । ऊ यी हारहरूलाई पाउमा र हातमा लगाएर बलको परिधिमा यस्तरी दौडिन थाली मानौं ऊ नाचिरहेकी छ । सङ्गीत टोलीले शान्त सङ्गीत बजाइरहेको थियो, यस्तो लाग्थ्यो त्यस केटीका लामा हातमा रहेका सुनौला घण्टीहरू सुस्तरी वजिरहेका छन् । यो सबै दन्त्यकथामा जस्तो लाग्थ्यो । यसैबेला बस्ती निभ्यो र यस्तो लाग्यो-त्यो केटी अन्धकारबीच पनि बल सकिरहेछ । ऊ विस्तारै विस्तारै बरिपरि पौडिन थाली, झलझल बल थाली र उसका पाउ र हातमा रहेका हारहरू बज्न थाले । यो सब सामान्य कुरा थिएन । मैले जिन्दगीभर यस्तो कहिल्यै देखेको थिइँन ।

जब बत्ती बल्यो, हलभरि आवाज घन्कियो 'बन्स मोर', म पनि कराएँ 'बन्स मोर' । केटी मञ्चमा उभिएर मुस्कुराई । र, अचानक उसले मलाई हेरी, हात हल्लाई र मुस्कुराई । उसले मात्र एकजना मलाई हात हल्लाई र मुस्कुराई । म दौडेर ऊ भए ठाउँ जान चाहन्थेँ । तर ऊ तुरुन्त रातो पर्दाभित्र विलिन भई, जहाँ अन्य कलाकारहरू पनि हराउने गर्थेँ । यसपछि, मञ्चमा जोक्कर देखापऱ्यो, मलाई यो देश हेर्ने मन लागेन । म जतिखेर पनि त्यही केटीको सम्भनामा हराउन थालेँ, कति राम्री थिई ऊ, कसरी उसले मलाई हात हल्लाई र मुस्कुराई ।

यसपछि, मध्यान्तरको घण्टी बज्यो । दर्शकहरू कोही क्याफेतिर लागे । कोही त्यसै यताउता खुट्टा तन्काउन थाले । म विस्तारै तल ओर्लिएँ र पर्दातिर गएँ जहाँबाट कलाकारहरू मञ्चमा निस्कन्थे । मलाई फेरि एकपटक त्यो केटीको अनुहार हेर्न मन लागिरेको थियो । ऊ फुत्त निस्कन्छे, कि भनेर म पर्दानेर पखिरेँ । तर ऊ आइन ।

मध्यान्तरपछि, सिंहहरूको खेल देखाइयो । तर मलाई यसमा कुनै चाख लागेन ।

जब हामी सर्कसबाट घर फर्किरेकेका थियौँ, बाटामा भू-भूली त्यही सर्कसकी केटीको सम्भना आइरह्यो ।

राति बुबाले सोध्नुभयो-

'कस्तो लाग्यो सर्कस ? मन पऱ्यो ?'

मैले भनेँ-

'बुबा, त्यहाँ सर्कसमा एउटी सानी केटी छ । ऊ नीलो बलमाथि नाच्छे । सबभन्दा राम्री थिई । उसले मतिर हेरेर मुस्कुराउँदै हात हल्लाई । सत्य ! ममात्र एकजनालाई । बुभूनु भो, बुबा ? अर्को आइतबार सर्कस जाऔँ है ! म तपाईँलाई त्यो केटी देखाउने छु ।

बुबाले भन्नुभयो-

'अवश्य जाऔँला । सर्कस साँढै मनपर्छ ।'

आमाले हामीलाई यस्तरी हेर्नुभयो मानौँ हामीलाई पहिलोपटक देखिरहनुभएको छ ।

लामो हप्ताको सुरुवात भयो । मैले खाना खाएँ, पढेँ, उठेँ, सुतेँ, खेलें र भूगडा पनि गरेँ तर प्रत्येक दिन एउटै ध्याउन्न रह्यो-कहिले आउँछ, आइतबार, अनि बुबा र म सर्कस जान्छौँ । मैले फेरि सर्कसकी केटीलाई देख्न पाउने छु । म त्यो केटी बुबालाई देखाउने छु । सम्भव छ, बुबाले उसलाई हाम्रो घरमा आउन निम्तो दिनुहुनेछ ।

तर आइतबार बुबालाई सर्कसजान फुर्सद भएन । उहाँलाई भेट्न केही मानिसहरू आए । उनीहरूले के-के नक्साहरू धेरै बेरसम्म हेरे, चुरोट ताने, अबेरसम्म बसेर फर्किए । पछि, बुबाले मलाई भन्नुभयो-

'अर्को आइतबार हामी अवश्य सर्कस जाऔँला । म तँलाई वचन दिन्छु ।'

त्यसपछि, मैले अर्को आइतबारको प्रतीक्षा यसरी गरेँ कि एकहप्ता कसरी बित्यो सम्भनासमेत छैन । अन्तमा बुबा र म सर्कस गयौँ र दोस्रो लहरको टिकट किन्यौँ । मञ्चको नजिकै बस्न पाएकोमा म औधी खुशी थिएँ र बलमा दौडिने केटीको प्रतीक्षा गर्न थालेँ । तर जतिखेर पनि अन्य कलाकारहरूका सम्बन्धमा मात्र उद्घोषण भइरह्यो । विभिन्न कलाकारले आ-आफ्नो कार्यक्रम देखाउँदै गए तर त्यो केटी देखा परिन । प्रत्येक पटक जब नयाँ कलाकार मञ्चमा आउँथ्यो, म भन्ने गर्थेँ-

'यो हेर्न लायकको छैन । यो सत्य होइन ।'

बुबाले भन्नुभयो-

'हल्ला नगर । यो साँढै राम्रो छ ।'

मलाई लाग्यो बुबालाई सर्कसको बारेमा केही पनि थाहा छैन ।

त्यसपछि, उद्घोषकले मञ्चमा आएर मध्यान्तरको घोषणा गर्‱यो ।

मध्यान्तर ! किन ? किन यसपछि, त सिंहहरूको खेलमात्रै छ । मेरी बलमाथि दौडिने केटी खोइ ? कहाँ छे ऊ ? किन ऊ मञ्चमा आउँदिन । शायद ऊ विरामी भइहोली ? मैले भनेँ-

'बुबा, जाऔँ केटीका बारेमा थाहा पाऔँ ?'

बुबाले भन्नुभयो-

'आँ, साँच्ची, खाइ त त्यो केटी ? जाऔँ कार्यक्रम पुस्तिका किनौँ ।'

उहाँ प्रशन्न मुद्रामा हुनुहुन्थ्यो । चारैतिर दृष्टि दिँदै मन्द मुस्कानका साथ उहाँले भन्नुभयो-

'आहा ! क्या राम्रो सर्कस !'

हामी कोरिडारतर्फ अगाडि बढ्यौँ । त्यहाँ मानिसहरूको घुइँचो थियो । अलिकति अगाडि गएपछि, हामी कार्यक्रम पुस्तिका विक्री गर्ने ठाउँमा पुग्यौँ ।

बुबाले एउटा पुस्तिका किनेर हेर्न थाल्नुभयो । मैले काउण्टरकी महिलालाई सोधेँ ।

'कृपा गरेर, बलमाथि दौडिने केटीको कार्यक्रम कतिखेर छ, भन्दिनु हुन्थ्यो कि ?'

'कुन केटी ? ए, तानेच्छा भोरोन्त्सोभाको कुरा गरेको ? उनी त गइन् । आमा-बुवासँगै गइन् । हिजोमात्रै हिँडेका ।'

मैले सोधेँ-

‘कहाँ ?’

ती महिलाले भनिन्-

‘भ्लादिभास्तोक । अन्त कहाँ हुन्थ्यो र !’

कति टाढा छ भ्लादिभास्तोक ! मलाई थाहा छ यो सहर मास्कोबाट पूर्व सुदूर भू-भागमा पर्दछ ।

‘जाऊ, जाऊ, बत्ती निम्ने बेला भयो’, ती महिलाले भनिन् ।

बुवाले पनि भन्नुभयो-

‘जाओँ देनिस्का । अब सिंहहरू देखाउँछ !’

मैले भनेँ-

‘बुवा, घर जाओँ !’

बुवाले भन्नुभयो-

‘ले, के भन्छ यो ?’

हामी सर्कसबाट बाहिरियौं । सडकको पेटीबाट हिँड्दै निकै बाटो काटेपछि मैले भनेँ- भ्लादिभास्तोक-नक्साको अन्तिम कुनामा पर्छ । त्यहाँ जान रेलमा धेरै दिन लाग्छ ...’

बुवा चुपचाप हुनुहुन्थ्यो । स्पष्ट थियो उहाँले मेरो कुरामा ध्यान दिनुभएको थिएन । अलिक पर पुगेपछि मलाई हवाइजहाजको सम्झना आयो र सोधेँ-

‘तु १०४ मा कति घण्टा लाग्छ ?’

तर बुवाले कुनै उत्तर दिनुभएन । गोर्की मार्गमा पुगेपछि उहाँ बोल्नुभयो-

‘क्याफे ‘मोरोभेनोए’मा पसौं, हुन्न ?’

‘किन-किन मनै छैन बुवा !’

उहाँले मलाई कर गर्नुभएन । उहाँ छिटो-छिटो हिँड्न थाल्नुभयो । मलाई संगसंगै हिँड्न गाह्रो भयो । किन त्यति छिटो हिँडेको होला ? किन मसँग नबोलेको होला ? मैले शिर उठाएर बुवालाई हेरेँ । उहाँको अनुहार गम्भीर र उदास थियो ।

दुई विशेष जिल्ला अधिवेशन

काठमाडौं । नेकपा (एमाले) का मजदुर विशेष र पेशागत विशेष जिल्ला कमिटीका अधिवेशनहरू सम्पन्न भएका छन् । ती दुवै अधिवेशनहरूको उद्घाटन महासचिव माधवकुमार नेपालले गर्नुभएको थियो ।

मजदुर विशेष जिल्ला कमिटीको पाँचौं अधिवेशनबाट सचिवमा विनोद श्रेष्ठ र उपसचिवमा हरिदत्त जोशी निर्वाचित हुनुभएको छ भने सदस्यहरूमा बीना श्रेष्ठ, नरनाथ लुङ्गेल, मोहन नेपाली, कविन्द्रशेखर रिमाल, सीता लामा, विदुर कार्की, जनक चौधरी, मैया पोडे, विष्णु लम्साल, बलराम खत्री, केशव दवाडी, दीपक पौडेल र तुलसी सिवाकोटी निर्वाचित हुनुभएको छ ।

यसैगरी पेशागत विशेष जिल्ला कमिटीको सचिवमा मीन केशी र उपसचिवमा केदार सञ्जेल निर्वाचित हुनुभएको छ भने सदस्यहरूमा रामचन्द्र पाण्डे, समिर नेपाल, प्रभा बज्राचार्य, विष्णु पोखरेल, कुमार हुमागाईं, पार्थ क्षेत्री, रोहित पोखरेल, लक्ष्मी शर्मा, केशव श्रेष्ठ, वामदेव ज्ञवाली, कृष्ण फुयाल, गगन विष्ट र प्रेम पराजुली निर्वाचित हुनुभएको छ ।

केन्द्रीय कमिटीको आकस्मिक बैठक सम्पन्न

काठमाडौं । नेकपा (एमाले) केन्द्रीय कमिटीको आकस्मिक बैठक सम्पन्न भएको छ । मधेशमा चलिरहेको आन्दोलन र उत्पन्न समस्याका बारेमा छलफल गर्न केन्द्रीय कमिटीको चौधौं बैठक आकस्मिक रूपमा बोलाइएको थियो । महासचिव माधवकुमार नेपालको अध्यक्षतामा माघ २३ गतेदेखि २५ गतेसम्म पार्टी केन्द्रीय कार्यालय मदननगर बल्खुमा बसेको बैठकले विशेष र अन्य प्रस्तावहरू पारित गरेको थियो ।

विशेष प्रस्ताव

नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी (एमाले) ले देश र जनताप्रति पूर्ण जिम्मेवार रहँदै जनअधिकारका लागि निरन्तर संघर्ष गर्दै आएको छ । हामी मुलुकका सबै लोकतान्त्रिक पार्टी एवं संस्थाहरूसँग एकताबद्ध भई राष्ट्रका सामु उपस्थित हरेक प्रकारका समस्याहरू समाधान गर्न प्रतिबद्ध रहँदै आएका छौं । सबै जाति, भाषा र क्षेत्रका जनताको समुचित प्रतिनिधित्व हुने गरी समानुपातिक निर्वाचन प्रणाली, संघात्मक शासन प्रणाली र सामाजिक न्यायको पक्षमा हामी उभिदै आएका छौं । नेकपा (एमाले)ले तराई

क्षेत्रका मधेशी जनताले उठाएका न्यायोचित मागहरू पूरा हुनुपर्ने स्पष्ट धारणा राख्दै आएको छ । यही सन्दर्भमा यही माघ २४ गते आठ राजनीतिक दलकाबीच भएको सहमति तथा प्रधानमन्त्रीको सम्बोधनलाई केन्द्रीय कमिटीको यो बैठक सकारात्मक पाइलाको रूपमा ग्रहण गर्दछ । यसले मधेशी जनसमुदायबाट उठाइएका मूलभूत मागहरूलाई सकारात्मक रूपमा सम्बोधन गर्न मार्ग प्रशस्त गरेको छ ।

तसर्थ आठ राजनीतिक दल र सरकारको उक्त निर्णयलाई सकारात्मक रूपमा ग्रहण गरी जारी आन्दोलनका सबै कार्यक्रम अन्त्य गर्दै अन्य माग एवं समस्याहरूको समाधान आगामी जेठ महिनामा हुने संविधानसभाको निर्वाचन पछि गठन हुने संविधानसभाबाट खोज्न यो बैठक सबै पक्षसँग हार्दिक आह्वान गर्दछ । साथै मुलुकमा शान्ति, सद्भाव र मेलमिलापको वातावरण सिर्जना गर्न यो बैठक सम्पूर्ण जनसमुदायमा हार्दिक आह्वान पनि गर्दछ ।

अन्य प्रस्तावहरू

१. राष्ट्रिय स्वतन्त्रता र स्वाभिमान तथा लोकतन्त्रको पक्षमा मधेशी जनसमुदायले खेल्दै आएको गौरवपूर्ण भूमिकाको स्मरण गर्दै हालै तराई क्षेत्रमा संचालित आन्दोलनमा अगाडि सारिएका न्यायोचित मागहरूलाई यो बैठक सम्मान गर्दछ । आन्दोलनको क्रममा शहादत प्राप्त गर्नुहुने सम्पूर्ण नागरिक तथा जीवनको आहुति दिनुहुने सुरक्षाकर्मी प्रति यो बैठक हार्दिक श्रद्धाञ्जली अर्पण गर्दछ । मृतकका शोकसन्तप्त परिवारजनमा यो बैठक गहिरो समवेदना प्रकट गर्दछ । आन्दोलनको क्रममा घाइते हुनुभएका सबै व्यक्तिहरूको लागि समुचित उपचारको व्यवस्था गर्न सरकारसँग माग गर्दै यो बैठक घाइतेहरूको शीघ्र स्वास्थ्य लाभको कामना गर्दछ ।

२. आन्दोलनको क्रममा मारिनुभएका व्यक्तिका परिवार तथा तोडफोड र आगजनीबाट सम्पतिको क्षति भएका व्यक्तिहरूलाई अविलम्ब यथोचित क्षतिपूर्ति दिन यो बैठक सरकारसँग माग गर्दछ ।

३. आन्दोलनको क्रममा नेकपा (एमाले) का महासचिव माधव कुमार नेपाल लगायत विभिन्न राजनीतिक नेता र कार्यकर्ताहरू तथा सर्वसाधारण जनताका घरमा भएको आगजनी, तोडफोड, लुटपाट जस्ता हिंसात्मक घटनाको यो बैठक निन्दा गर्दछ । राष्ट्रिय एकता, लोकतन्त्र, कला, साहित्य आदि क्षेत्रमा विशिष्ट योगदान पुऱ्याउनु हुने विभूतिहरूका शालिक तोडफोड गर्ने जस्ता क्रियाकलापप्रति यो बैठक खेद व्यक्त गर्दछ ।

४. मुलुक भरखरै शान्ति, लोकतन्त्र र मेलमिलापको मार्गमा अग्रसर भइरहेको संक्रमणकालको संवेदनशीलतालाई मनन गर्दै राष्ट्रिय हित, पूर्ण लोकतन्त्र, सामाजिक सद्भाव, सहिष्णुता, मेलमिलाप र पारस्परिक सम्मानको वातावरण सिर्जना गरी आगामी जेठमा हुने संविधानसभाको निर्वाचनलाई स्वतन्त्र, निष्पक्ष र शान्तिपूर्ण वातावरणमा सम्पन्न गर्न आ-आफ्नो ठाउँबाट योगदान पुऱ्याउन यो बैठक सम्पूर्ण जनसमुदायमा हार्दिक आह्वान गर्दछ ।

५. सर्लाही जिल्लाका नेकपा (एमाले) का संगठित सदस्य कमरेड कृष्ण न्यौपानेको मधेश जनतान्त्रिक मुक्ति मोर्चाका कार्यकर्ताहरूबाट भएको निर्मम हत्याको निन्दा गर्दै यो बैठक उहाँ प्रति हार्दिक श्रद्धाञ्जली तथा उहाँका शोकसन्तप्त परिवारजनमा गहिरो समवेदना प्रकट गर्दछ । साथै हत्या र हिंसाको शृंखला बन्दगरी शान्तिपूर्ण वार्ताको माध्यमबाट समस्याको समाधान खोज्न मधेश जनतान्त्रिक मुक्ति मोर्चालाई यो बैठक हार्दिक आह्वान गर्दछ ।

देशवासीको नाममा सम्बोधन

आदरणीय दाजुभाइ तथा दिदीबहिनीहरू !

विगत केही दिनयता मधेसका जनताले आन्दोलनमार्फत उठाएका विभिन्न मागहरूका सम्बन्धमा आठ राजनीतिक दल तथा सरकारको ध्यान आकृष्ट भएको छ । आठ राजनीतिक दलको सहमतिमा मधेसको आन्दोलनका क्रममा उठाइएका जायज मागहरू पूरा गर्न सरकार प्रतिबद्ध छ ।

संविधानसभाको निर्वाचन आगामी २०६४ जेठमा गर्ने हामी सबैको साझा सङ्कल्प हो । यसका लागि समान जनसङ्ख्या र भौगोलिक अनुकूलता तथा विशिष्टताका आधारमा निर्वाचन क्षेत्र निर्धारण गरिनेछ ।

मधेसको जनसङ्ख्या प्रतिशतका आधारमा निर्वाचन क्षेत्र बढाइनेछ । साथै, त्यति नै सङ्ख्यामा समानुपातिक निर्वाचन प्रणालीबाट प्रतिनिधित्व हुने सङ्ख्या पनि बढाइनेछ । यसैगरी, सङ्घीय लोकतान्त्रिक राज्य प्रणाली निर्माण गरी शासन प्रणालीमा मधेसी, दलित, आदिवासी, जनजाति, महिला, पिछडिएको क्षेत्र र वर्गलगायत सबै जनताको सहभागिता गराइनेछ । सङ्घीय राज्य प्रणाली र निर्वाचन क्षेत्र निर्धारणसम्बन्धी विषयहरू अविलम्ब अन्तरिम संविधानमा संशोधन गरी आवश्यक व्यवस्था मिलाइनेछ ।

मुलुकको राज्य संरचनाका सबै अङ्गहरूमा मधेसी, दलित, आदिवासी जनजाति, महिला, मजदुर, किसान, पिछडिएको वर्ग र क्षेत्र सबैलाई समानुपातिक समावेशीका आधारमा सहभागी गराइनेछ । नागरिकता प्रमाणपत्र वितरणको कार्य पूरा गरिनेछ । यसका लागि म सबै राजनीतिक दल, नागरिक समाज एवम् सम्पूर्ण जनसमुदायबाट सहयोगको अपेक्षा गर्दछु ।

मधेसी जनताले विगतका सबै जनआन्दोलनहरूमा सक्रिय एवम् गौरवपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्दै आएका छन् । अहिले पनि आफ्ना मागहरूसहित आन्दोलनरत मधेसी जनताको भावनाको म सम्मान गर्दछु । अहिलेको आन्दोलनको क्रममा शहादत प्राप्त गर्नुभएका नागरिकहरू र सुरक्षाकर्मीप्रति भावपूर्ण श्रद्धाञ्जली व्यक्त गर्दछु तथा शोक सन्तप्त परिवारजनप्रति हार्दिक समवेदना व्यक्त गर्दछु । घाइतेहरूको शीघ्र स्वास्थ्यलाभको कामना गर्दछु । साथै आगजनी, तोडफोड, लुटपाटजस्ता हिंसात्मक घटनाहरूप्रति गहिरो दुःख व्यक्त गर्दछु । घाइतेहरूको समुचित उपचारको व्यवस्था मिलाउनुका साथै जीउधनको नोक्सानी र क्षति भएका परिवारहरूलाई उचित राहत सहयोगको व्यवस्था सरकारले मिलाउनेछ ।

अन्त्यमा, सबै आन्दोलनरत पक्षसँग आन्दोलन फिर्ता लिन अपिल गर्दछु तथा शान्तिपूर्ण वातावरणमा वार्ता र संवादको माध्यमबाट आ-आफ्ना माग एवम् समस्याहरूको समाधान खोज्न म अनुरोध गर्दछु । मुलुकमा परम्परादेखि चलिआएको सामाजिक सद्भाव, सहिष्णुता र मेलमिलाप कायम राखी लोकतन्त्रको संस्थागत स्थायित्वका निमित्त शान्तिपूर्ण वातावरणमा संविधानसभाको निर्वाचनको अभियानमा सहभागी हुन सम्पूर्ण दाजुभाइ तथा दिदीबहिनीहरूलाई हार्दिक अपिल गर्दछु ।

मिति : २०६३ माघ २४

आठ दलको समर्थन

राजनीतिक आठ दलको बैठकले निम्न निर्णयहरू गरेको छः

- केही समययता मधेसमा भइरहेको आन्दोलनप्रति हामीहरू अत्यन्त गम्भीर एवम् संवेदनशील छौं र मधेसी जनताको माग र आकाङ्शालाई सम्बोधन गरी अविलम्ब समाधान गर्न प्रतिवद्ध छौं । तसर्थ, हामी यस सन्दर्भमा सङ्घीय शासन प्रणाली, जनसङ्ख्या प्रतिशतका आधारमा निर्वाचन क्षेत्र वृद्धि गर्नेलगायतका विषयहरूसहित अन्तरिम संविधानमा संशोधन गर्न प्रधानमन्त्रीले सम्बोधन गरेका विषयहरूमा हाम्रो समर्थन र सहमति रहेको छ ।
- पश्चिम पृतनाका कामु पृतनापतिद्वारा आफ्नो अनुशासनको दायरा नाघी राजनीतिक वक्तव्य दिने घोर आपत्तिजनक कार्य हो भन्ने ठहर गर्दै त्यस्ता अधिकृतलाई सख्त अनुशासनको कारवाही गर्न यो बैठक सरकारसँग माग गर्दछ ।
- नेपाली काङ्ग्रेसका सभापति श्री गिरिजाप्रसाद कोइरालाका तर्फबाट उपसभापति- सुशील कोइराला
- नेपाल कम्युनिस्ट पार्टी (एमाले) का महासचिव - माधवकुमार नेपाल
- नेपाल कम्युनिस्ट पार्टी (माओवादी) का अध्यक्ष - प्रचण्ड
- नेपाली काङ्ग्रेस (प्रजातान्त्रिक) का सभापति शेरबहादुर देउवाका तर्फबाट उपसभापति- गोपालमान श्रेष्ठ
- जनमोर्चा नेपालका अध्यक्ष - अमिक शेरचन
- नेपाल मजदुर किसान पार्टीका अध्यक्ष - नारायणमान विजुकुन्डे
- नेपाल सद्भावना पार्टी (आनन्दीदेवी) का उपाध्यक्ष - भरतविमल यादव
- संयुक्त वाममोर्चाका अध्यक्ष - सीपी मैनाली

मिति : २०६३ माघ २४

पुष्पलालसँगको राजनीतिक यात्रा

नेपाली कम्युनिस्ट आन्दोलनका प्रवर्तक स्वर्गीय पुष्पलालको जीवन आजका सङ्घर्षशील सम्पूर्ण जनताको लागि प्रत्यक्ष या अप्रत्यक्ष रूपले ठूलो प्रेरणाको स्रोत रहेको छ । कमरेड पुष्पलालसँग युवाकालदेखि नै सँगै काम गरेका थोरै क्रान्तिकारी जीवित छन् । उहाँसँग पछिल्लो समयमा सहयोद्धाको रूपमा काम गरेका कमरेडहरूको ठूलो सङ्ख्या अहिले पनि राजनीतिमा क्रियाशील छन् ।

पुष्पलालसँग निकटमा रहेर धेरैले काम गरे । तर मलाई थाहा भएसम्म उहाँको जीवनको उत्तरार्धमा सबभन्दा बढी सुख दुःखका साथी बनेर ज्यादै विश्वसनीय रूपले अन्तिम समयसम्म साथ दिनेमा गोविन्द ज्ञवाली अग्रिम स्थानमा हुनुहुन्थ्यो । गोविन्दजी मेरो किशोर विद्यार्थी जीवनदेखि नै ज्यादै प्रिय र घनिष्ट साथी हुनुहुन्छ । २०२४-०२६ तिर बटौलीमा शिक्षक व्यवसायमा रहँदा हामी सँगसँगै जस्तो कम्युनिस्ट राजनीतिमा प्रवेश गरेका थियौं । त्यसबेला नेपालको कम्युनिस्ट आन्दोलन छिन्नभिन्न थियो । दुई दर्जन गुट गाउँ या शहरमा बसेर सामान्य गतिविधि गर्दै थिए । मनमोहन, मोहनविक्रमजस्ता नाम चलेका केही नेता जेलमै थिए । धेरैजसो कम्युनिस्टका आँखा भारत निर्वासनमा बसेका पुष्पलालतिर केन्द्रित थिए । उहाँ नेकपाको तेस्रो सम्मेलन गरी पार्टीलाई पुनः व्यवस्थित रूपले सङ्गठन गर्ने क्रममा हुनुहुन्थ्यो ।

२०२६ मा प्रशासनको दमन तीव्र हुँदै जाँदा म जेल परें, गोविन्दजी बनारस गएर पुष्पलालसँग केन्द्रीय सम्पर्क कार्यालयमा सँगै बस्नुभयो । जेलबाट छुटेपछि म पनि बनारस गएर आफ्नो जिम्मामा परेको सांस्कृतिक मोर्चाको सम्मेलनको तयारीमा लागें । दुई वर्ष पुष्पलाल र गोविन्दसँग म सँगै बसें । पछि, हामी डेरा लिएर अलग बसी कार्यालयमा दैनिक नियमित काममा लाग्यौं ।

गोविन्द ज्ञवाली भट्ट हेर्दा सिधा र साधारण मान्छे, जस्ता देखिनुहुन्छ, तर भित्री व्यक्तित्वमा उहाँ ज्यादै गहन, अध्ययनशील र परिपक्व कम्युनिस्ट हुनुहुन्छ । उहाँको बनारसको विद्यार्थी कालमै पुष्पलालले उहाँका ती विशेषता राम्ररी पहिल्याउनुभएको थियो र पछि, उहाँलाई नै कार्यालय सचिवको रूपमा काम गर्न निम्ति लुम्बिनी अञ्चल पार्टीसँग सल्लाह गरी बटौलीबाट बोलाउनुभएको थियो । गोविन्द ज्ञवाली संस्कृत र विज्ञान दुवै क्षेत्रको अध्ययन भएका व्यक्ति हुनाले पुष्पलालले राजनीतिक प्रशिक्षणको सन्दर्भमा उहाँबाट तर्क र उदाहरण नयाँ-नयाँ सुझाव पाउनुहुन्थ्यो । एकडेढ वर्ष पुष्पलालसँग निरन्तर सँगै बसी सिद्धान्त, सङ्गठन र सङ्घर्षका विविध पक्षमा प्रशिक्षण लिँदै छलफल गर्ने क्रममा उहाँले पुष्पलालको व्यक्तित्वका सम्पूर्ण पक्ष र पार्टीका समस्यालाई गहिरो रूपले चिन्नुभयो । अर्कातिर गोविन्दबाट गम्भीर र जटिल समस्याको बेला सही सल्लाहा र सुझाव पाउँदै जाँदा पुष्पलालका निम्ति गोविन्द ज्ञवाली सबभन्दा विश्वसनीय कमरेड बन्नपुगनुभयो । मलाई लाग्छ, २०३२ पछिको स्थितिमा पुष्पलाललाई सबभन्दा भित्री रूपबाट बुझेर सल्लाहा दिनेमा गोविन्द ज्ञवाली र पुष्पलालले हरेक दृष्टिबाट गहिरो विश्वास गर्नेमा पनि गोविन्द ज्ञवाली नै अग्रिम स्थानमा हुनुहुन्थ्यो ।

पुष्पलाललाई भेट्न आउने विभिन्नखाले व्यक्तिहरूको आशय बुझेर समुचित व्यवहार गर्ने र भेटमा के-के विषयमा कसरी कुरा गर्ने भनी पुष्पलाललाई समयोचित सल्लाहा दिने कुरामा गोविन्द निपुण हुनुहुन्थ्यो । त्यसबेला विभिन्न कारणले पुष्पलालको सङ्गठन पनि कमजोर हुँदै गएको थियो । त्यस्तो बेला ठीक समयमा उचित सल्लाहा पाउँदा उहाँलाई निकै सन्तोष मिलेको

थियो । पुष्पलालका घनिष्ठ मित्रहरूसँग गोविन्दको निकट सम्बन्ध थियो । कुनै पनि समस्या पर्दा ती मित्रहरूसँग सल्लाहा गर्न पुष्पलाल र गोविन्द जो गए पनि उनीहरूले समान विश्वाससहित कुरा गर्थे । कठिन रोग लागेर अस्पताल बस्दाको अन्तिम घडीमा पनि गोविन्द पुष्पलालको सेवामा सक्रिय हुनुहुन्थ्यो ।

पुष्पलालको सम्पर्क भएदेखि उहाँको अवसानसम्मका विविध पक्ष र खासगरी केही महत्त्वपूर्ण घटनालाई गोविन्द जवालीले 'पुष्पलालसँगको राजनीतिक यात्रा' शीर्षक कृतिमा संस्मरणको रूपमा प्रस्तुत गर्नुभएको छ । उहाँको भाषा सरल, सुन्दर र परिपक्व छ । उहाँको कुरा गर्ने शैलीमा जुन कलात्मक सौन्दर्य छ, लेखनमा पनि त्यो त्यसरी नै अभिव्यक्त भएको छ ।

पुष्पलाललाई पहिले भारतीय कमरेडहरूले केही आर्थिक सहयोग गर्थे । एकपटक उनीहरूले 'तपाईंलाई एक दुई लाख दिन पनि हामीलाई गाढो छैन तर तपाईंले आत्मनिर्भर भएर काम गर्नु राम्रो हो' भन्ने खालको कुरा गरेपछि उहाँले सादा र सरल बनाउनुभयो कि दिनमा एकमुठी चनामात्रै खाएर या भोकै बसेर पनि उत्साहसाथ काम गर्ने कुरामा आजीवन दृढ रहनुभयो । पुष्पलालको त्यस्तो त्यागी, साधारण, सरल र सन्तोषी जीवनको स्पष्ट र सजीवन तस्वीर गोविन्दले उतार्नुभएको छ ।

पुष्पलाल राष्ट्रिय अन्तर्राष्ट्रिय, सरल जटिल कुनै पनि विषयमा ज्यादै सोचेर बुझेर आफ्नो स्पष्ट धारणा बनाउनुहुन्थ्यो । त्यसैले रुस र चीनका पार्टीहरूमा ठूलठूला वैचारिक उथलपुथल हुँदा पनि उहाँ आफ्नो विवेचनको निष्कर्षबाट कति विचलित हुनुभएन । त्यसका विविध उदाहरण यस पुस्तकमा छन् । पुष्पलालले २०१७ पछि विघटित संसदको पुनःस्थापनाको प्रस्ताव राख्दा कांग्रेस कम्युनिस्ट कसैले मानेनन् । २०२५ पछि कांग्रेस-कम्युनिस्ट मिलेर निर्दलीय निरंकुश पञ्चायती व्यवस्थाविरुद्ध संयुक्त जनआन्दोलन गर्नुपछि भनी उहाँले गम्भीर रूपले राखेको प्रस्तावलाई पनि धेरैले मानेनन् ।

त्यसको उल्टो वी.पी. कोइराला राजासँग मेलमिलापका कुरा गर्दै भारतबाट नेपाल फर्की जेल बस्नुभयो । वी.पी. र पुष्पलालको मृत्युपछि संयुक्त जनआन्दोलनको प्रस्ताव २०४६ र २०६३ मा सार्थक भयो । उहाँको विघटित संसदको पुनःस्थापनाको नीति पनि ठीक थियो भन्ने कुरा २०६३ मा संसदको पुनःस्थापनाले प्रमाणित गर्‍यो ।

पुष्पलालको जीवनका दुःख सुख र चिन्तन-व्यवहारका यस्ता धेरै कुरालाई 'पुष्पलालसँगको राजनीतिक यात्राले रोचक ढंगले प्रस्तुत गरेको छ । पुष्पलालका विचार कति सही र परिपक्व थिए भन्ने कुरा अहिले देखापरेका घटनाहरूले पनि छर्लङ्ग्याउँदै छन् । फेरि गल्ती नहोस् भनी यो पुस्तक सबै राजनीतिहालेर विशेषगरी माओवादीहरूले पढ्नु भनी आग्रह गर्दछु ।

- मोदनाथ प्रश्रित

- २५ माघ २०६३, वाणस्थली